

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ

Сафуадан Ф. Плојовић

**Идентитети, стратегије и оријентације
припадника националних мањина на
издржавању казне затвора у пеналним
установама у Србији**

докторска дисертација

Београд, 2015

UNIVERSITY OF BELGRADE

Safuadan F. Plojović

**Identities, Strategies and Orientations of
Minority Members Serving Their Prison
Sentences in Penalty Institutions in Serbia**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2015

Ментор:

1. **Др Саша Недељковић**, редовни професор Филозофског факултета Универзитета у Београду
2. **Др Драган Симеуновић**, редовни професор Факултета политичких наука Универзитета у Београду

Чланови комисије:

1. **Др Зоран Илић**, редовни професор Факултета за специјалну едукацију и рехабилитацију Универзитета у Београду
2. **Др Данка Радуловић**, ванредни професор Факултета за специјалну едукацију и рехабилитацију Универзитета у Београду

Датум одбране докторске дисертације: _____

Идентитети, стратегије и оријентације припадника националних мањина на издржавању казне затвора у пеналним установама у Србији

Апстракт

У овом раду учињен је покушај да се утврде неке опште и посебне карактеристике затвореника који припадају националним мањинама, а налазе се на издржавању казне у пеналним установама Републике Србије, како би се јасније профилисао идентитет тих људи и пронашле адекватне мере за побољшање њиховог положаја и за њихову ефикаснију интеграцију како у пеналним установама, тако и након изласка на слободу. У том циљу, као први корак, учињен је покушај да се утврди етнички/национални идентитет испитаника, и његов значај у целокупном систему идентитета појединаца и група на издржавању казне. Истраживање јерађено у Окружном затвору у Новом Пазару, Окружном затвору Суботица, Казнено-поправном заводу Ниш и Казнено-поправном заводу Ћуприја, током 2012. и 2013. године, а узорак су чинила осуђена лица припадници националних мањина која су у време истраживања тамо издржавала затворску казну (N=196). За потребе прикупљања грађе која указује на културолошке разлике у ширем смислу направљен је инструмент који се састојао од питања којима се утврђује етнички/национални идентитет испитаника, али и инструменти којима се утврђују неке посебне културне специфичности. За прикупљање социодемографских и криминолошко-пенолошких података о осуђеним лицима направљен је инструмент, који је обухватао податке из ових области, док смо за утврђивање националне везаности, користили адаптирани облик Ротове и Хавелкине „Скале облика националне диференцијације“ која је конструисана за испитивање односа према националној припадности. За потребе истраживања стратегија које користе припадници националних мањина, коришћене су: скала социјалних стратегија којом се испитују различите врсте когнитивних и бихевиоралних стратегија, скала смисла живота како они свој живот доживљавају, скала зрелости религиозности где се изражавају различито зрела поимања религиозности, скала осетљивости на неправду која описује различите реакције на перципирану неправду и скала социјалне и емоционалне усамљености која испитује социјалну и емоционалну усамљеност. Посматрали смо међусобне културолошке и религијске разлике између припадника националних мањина који се налазе на издржавању казне затвора, као и између припадника мањина и већинске популације по различитим параметрима, као и њихову националну везаност. Какве социјалне стратегије користе, како свој живот доживљавају када се налазе у затвору, колика им је религиозна зрелост, како реагују на неправду и њихов однос са другим особама, пријатељима, породицом као и себи блиским особама. Истраживали смо њихова социјална и демографска обележја, као криминолошке и пенолошке проблеме са којима су они суочени.

Кључне речи: етничке/националне мањине, идентитет, осуђена лица, затвор, религија, национална везаност, стратегије, скале.

Identities, Strategies and Orientations of Minority Members Serving Their Prison Sentences in Penalty Institutions in Serbia

Abstract

In this paper, there has been a try to confirm some of general and specific characteristics of prisoners who belong to national minorities, and they are at serving their prison sentences in penalty institutions in the Republic of Serbia, so as to profile more efficiently the identity of these persons and find adequate measures to improve their position and their more efficient integration, both within penalty institutions and after being free. For that aim, as the first step, there has been a try to confirm ethnical/national identity of the examinees, and its significance in the entire system of an individual identity and group, serving of a prison sentence. The research has been performed in the District Prison in Novi Pazar, District Prison in Subotica, Penal Home in Nis and Penal Home in Cuprija during 2012 and 2013, and the sample consists of convicted persons members of national minorities who have served their sentences at the time of research (N=196). For the needs of material collecting that emphasises onto cultural differences in a broader sense, an instrument has been made consisted of questions that confirm ethnical/national identity of the examinees, and also instruments that confirm certain cultural specifics. For collecting of socio-demographic and criminal-penology data on convicted persons, an instrument has been made that included data from these areas, while for confirmation of national connection, an adapted model of Rot and Havelkin Scale “The Scale of National Differentiation Form” has been constructed for examining relations towards national belonging. For the needs of research of strategies that members of national minority use, it has been used: a social strategy scale that examines different types of cognitive and behavioral strategies, a life sense scale to examine how they experience life, a maturity religion scale where different mature understanding of religion have been expressed, a sensitivity scale on injustice that describes different reactions onto perceived injustice and a social and emotional solitude scale that examines social and emotional solitude. We have observed mutual cultural and religious differences among national minority members who are at serving their prison sentences, and also among members and majority and minority population per different parameters, and their national connection. It has also been examined what social strategies they use, how they experience their life when being in prison, how much they are religiously mature, how they react onto injustice and their relation with other persons, friends, family and their close persons. We have researched their social and demographic features, and criminal and penology issues they are being faced with.

Key words: ethnical/national minorities, identity, convicted persons, prison, religion, national connection, strategies, scales

С а д р ж а ј

I Теоријски део

Увод.....	4
I ТЕОРИЈСКИ ДЕО	6
1 Мањине	6
1.1 Појам мањина	6
1.2 Идентитет	11
1.2.1 Појам идентитета, теоријски приступ.....	12
1.2.2 Национални идентитет	30
1.3 Национална везаност	32
1.3.1 Облици националне везаности	33
1.4 Заштита мањина	34
1.5 Мањине у Републици Србији.....	37
1.5.1 Етничка структура Републике Србији	38
1.5.2 Права и положај националних мањина у Републици Србији.....	40
2 Стратегије и оријентације	43
2.1 Социјалне стратегије.....	44
2.2 Смисао живота.....	46
2.3 Религиозна зрелост.....	49
2.4 Осетљивост на неправду.....	53
2.5 Социјална и емоционална усамљеност	54
3 Извршење казне затвора.....	58
3.1 Међународни правни стандарди и правила извршења.....	58
3.1.1 Стандардна минимална правила УН за поступање са затвореницима	59
3.1.2 Међународни пакт о грађанским и политичким правима	59
3.1.3 Европска конвенција о људским правима.....	60
3.1.4 Стразбуршка судска пракса	60
3.1.5 Конвенција УН против тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих казни или поступака	61

3.1.6	Европска конвенција о спречавању мучења и нехуманих или	62
3.1.7	Европска затворска правила	62
3.2	Кривично законодавство Републике Србије	63
3.2.1	Систематика извора права извршења кривичних санкција	63
3.2.2	Закон о извршењу кривичних санкција	64
3.3	Садржина извршења казне затвора	65
3.3.1	Третман осуђених лица у оквиру извршења казне затвора	68
3.3.2	Индивидуализација третмана осуђених лица	69
3.3.3	Приступу у третману осуђених лица	71
II ИСТРАЖИВАЧКИ ДЕО		83
1	Циљ и задаци истраживања	83
2	Хипотезе	83
3	Методологија истраживања	85
3.1	Време и место истраживања	85
3.2	Опис узорка	86
3.3	Извори и инструменти за прикупљање података	87
3.4	Статистичка обрада података	89
4	Резултати истраживања са дискусијом	90
4.1	Културолошке и религијске разлике	90
4.1.1	Вероисповест	91
4.1.2	Редовност посете сакралних објеката	92
4.1.3	Које верске празнике славите	93
4.1.4	Познавање верске литературе	94
4.1.5	Етнички идентитет супружника	95
4.1.6	Обредно укључивање деце у своју религију	96
4.1.7	Матерњи језик	97
4.1.8	Који језик говоре са породицом	98
4.1.9	Који језик боље говоре	99
4.1.10	Коришћење писма	100
4.1.11	Коју музику најчешће слушају	101
4.1.12	Историјска личност и историјски догађај који је најважнији за своју заједницу и који народ највише цене	102
4.2	Разлике међу припадницима исте етничке заједнице или нације	103
4.2.1	Место становања	103

4.2.2	Године старости	104
4.2.3	Степен образовања	105
4.2.4	Професија	107
4.3	Национална везаност	108
4.3.1	Скала националне везаности	108
4.3.2	Вредности скале националне везаности у односу на старост, место становања, учесталости посете богомољама, образовање, језик и писмо.....	109
4.4	Стратегије и оријентације	117
4.4.1	Социјалне стратегије	117
4.4.2	Скала смисла живота	119
4.4.3	Вредности скале смисла живота у односу на живот у породици.....	120
4.4.4	Скала зрелости религиозности	121
4.4.5	Вредности скале зрелости религиозности у односу на старост	122
4.4.6	Скала осетљивости на неправду.....	123
4.4.7	Скала социјалне и емоционалне усамљености	125
4.5	Социодемографске карактеристике осуђеника припадника националних мањина која се налазе на издржавању казне затвора.....	125
4.5.1	Старосна доб осуђеника	127
4.5.2	Образовање осуђеника	128
4.5.3	Радни статус – запосленост.....	129
4.5.4	Брачно стање	129
4.5.5	Родитељство	130
4.6	Разлике према криминалошко-пенолошким обележјима од већинске популације	132
4.6.1	Разлике у односу на ранију осуђиваност.....	133
4.6.2	Структура извршених кривичних дела.....	133
4.6.3	Време проведено у затвору	134
4.6.4	Коришћење дрога.....	135
4.6.5	Коришћење алкохола.....	136
5	Закључак	137
6	Литература.....	150
7	Прилог.....	155

Увод

Полазећи од тога да не постоји целовита студија о идентитету и култури припадника националних мањина који су на издржавању казне у пенолошким установама у Србији, желели смо да дамо свој допринос и започнемо са проучавањима која ће нам приближити ову популацију. У овој студији намера нам је била да проучимо идентитет припадника ове популације, као и неке од њихових друштвено-политичких и културних карактеристика. Пошло се од чињенице да се карактер установа за извршење кривичних санкција негативно одражава на лица која се налазе у затвору, а последице су многобројне и зависе од личности осуђеника, као и типа и режима установе за извршење кривичних санкција. Полазна претпоставка је да се та негативност нарочито испољава у случају припадника мањинских група.

Свесни комплексности проблема рад смо поделили у неколико целина, од којих ће се свака бавити посебним проблемом. У том смислу пошли смо од различитих теоријских приступа, методама прикупљања података и методама анализе података. Рад комбинује етнологско-антрополошке, социјално-психолошке, дефектолошке, андрагошке и криминолошке приступе и методе. Рад је истовремено и научноистраживачког, али и примењеног, ангажованог друштвенополитичког карактера, јер након утврђивања стања покушали смо да понудимо решења за проблеме којим смо се бавили. Код нас је ова проблематика још увек недовољно истражена па ће резултати овога истраживања представљати добру полазну основу за даља свеобухватнија истраживања.

Циљ овог истраживања је сагледавање и утврђивање различитих ставова, оријентација, идентитета и пракси припадника националних мањина у нашим затворима. Посебна пажња посвећена је културолошким и религијским разликама, националној везаности, социодемографским и криминолошко-пенолошким карактеристикама, њиховој социјалној и емоционалној усамљености, непријатном осећању депривације с обзиром на њихове специфичности, верским слободама, доживљају неправде у њима и когнитивним и бихејвиоралним стратегијама које играју важну улогу у социјалним ситуацијама какав је затвор. Ради остваривања овако постављеног циља, направљено је поређење осуђеника који припадају различитим националним мањинама, као и са већинском популацијом затвореника, како би се утврдио етнички/национални идентитет испитаника, и његов значај у целокупном систему идентитета појединаца и група на издржавању казне у затвору. Пошло се од дефинисања појма националних и верских мањина, тј. од критеријума за препознавање припадника тих мањина: језик, имена, обичаји, вероисповест и др. као и субјективних параметара идентитета (декларисање, ставови и сл.). Резултати истраживања показују да се ове групе испитаника међусобно разликују по објективним критеријумима као и субјективним параметрима идентитета, националној везаности, коришћењу стратегија, као и да се разликују од већинске популације осуђеника на издржавању казне у затвору по, социодемографским и криминолошко-пенолошким карактеристикама.

Будући да се у затворима одвијају процеси који у мањој или већој мери кореспондирају са процесима који се дешавају у друштву слободних грађана, припадници националних мањина због своје специфичности и дешавања која су била у региону, стрепе од понашања затворених лица који припадају већинском народу, као и од понашања институција система, који се тичу третмана према њима, услова смештаја и немогућности да обављају молитве у богомољама, и то на директан и индиректан, на формалан и неформалан начин. Истраживање је показало да не постоји дискриминација мањинских

група, али да велики проблеми постоје у одређеном облику и интензитету, али за њих се могу наћи одговарајућа решења. На основу тога, може се закључити да код осуђених лица припадника националних мањина на казну затвора постоји потреба за применом посебних програма који би били усклађени са њиховим карактеристикама и представљали адекватан одговор на идентификоване потребе.

I ТЕОРИЈСКИ ДЕО

1 Мањине

1.1 Појам мањина

Одређење појма „мањина“ изузетно је тешко. На дефинисање овог појма утичу многобројне околности које су специфичне у различитим деловима света. Мањина је најчешћи појам који се односи на чланове групе или групу која је мање бројна од доминантне групе у заједници а самим тим има и мања права, умањену моћ и утицај у њој. Свака јединка може бити припадник неке групе која због изражених разлика чини мањину у односу на доминантну групу, због другачијег начина живота (уметнички кругови) људе са посебно изграђеним стилем живота и сексуалном оријентацијом, здравственог стања (АИДС, инвалиди) и степеном образовања. Свака од ових група може бити мањина али су карактери изражени мањим кохезионим фактором, ситним колективитетом и мање изражене разлике у односу на мањине у смислу расе, вере, етничитета, идентитета било културног или политичког.

Постоје различити критеријуми према којима се мањинске групе у друштву могу разликовати као што су: политички, културни, социјални, економски и други. Постоје многе дефиниције мањина које дају и предлажу филозофи, психолози, социолози, политиколози, правници. У литератури, у правним прописима и политичким документима садржани су критеријуми мањинске припадности. Сами критеријуми и њихови недостаци били су предмет спорења научне јавности. Они су били прилично неуједначени и нејасни а самим тим теоријско дефинисање мањина се показало тешким. Један од најважнијих критеријума је бројност, јер су мањине малобројније у односу на већинску популацију, а самим тим су у подређеном положају и може им бити угрожен колективни идентитет, односно могу бити изложене дискриминацији. Бројност није доминантан критеријум у општим дефиницијама о мањинама. Пример за то је афрички континент, где су после Другог светског рата ослободилачке тежње афричког народа довеле до оснивања нових независних држава. Колонизатори, пре свих они највећи, Енглеска и Француска, не водећи се тиме да у већини афричких држава национална свест није развијена и да се становништво идентификује са племенима, од којих ниједно не представља већину, приликом формирања нових држава где су доминантна племена која су живела на компактној територији њеном поделом постала мањинаа самим тиме су се јавиле и њихове сепаратистичке тежње за њиховим уједињењем и отцепљењем, тежњом за формирањем нових држава где долази до крвавих сукоба (Судан, Нигерија, Сомалија) и геноцида (Руанда). Малобројност групе у односу на главнину становништва не мора да значи да је мањинска, ако је доминантна. Пример за то су земље Латинске Америке где је становништво домородачког порекла у већини у односу на досељенике (колонизаторе и имигранте), са других континената у власти су доминантни. У Африци, за време апартејда у Јужној Африци белци су, иако мањина, у односу на домородце, били доминантни, као и у Руанди мањинско племе Тутси. Распадом великих друштвених заједница (држава) као што је случај са СССР или касније ЗНД (Заједнице независних држава) и формирањем нових-старих држава, доминантно становништво као што је било руско постаје мањина у овим државама сем Русије. Проблем бројности не може да одреди мањину, јер у оквиру једне државе постоје провинције где мањина чини већину и где су

изражене сепаратистичке тежње и јављају се покрети који их промовишу и у међународним институцијама, а то су мањине у оквиру сложених државних заједница (Квебек, Шкотска, Баскија, Корзика, Чеченија и Кашмир) .

Одређена група људи се разликује од већинског становништва јер има неке посебности: раса, етничитет, језик, култура, традиција, уверења. Мањине се одликују по физичким и културолошким карактеристикама од доминантне тако да се употребљавају различити називи за њих.

-*Расне мањине* појам који је дуго време био употребљаван после Другог светског рата у многим међународним уговорима и правним актима донетим под окриљем Уједињених нација. Због своје непрецизности, нејасноћа и оспоравања научне јавности он се напушта јер приликом његовог коришћења овај термин је био више синоним за етничке и националне мањине а не за расна обележја.

У научној литератури националне групе и расе се најчешће прећутно разликују по томе што расне групе нису дефинисане социокултурним разликама, него разликама опаженим у фенотипу (види Рутинја и Стреф Фенар, 1997). Расе се обично разликују по објективним параметрима, онима који су видљиви и мерљиви, док се етничке групе и нације међусобно разликују по различитим комбинацијама објективних и субјективних параметара. Међутим, разликовање раса на биолошкој основи (разлика у боји коже и осталим физичким карактеристикама) није данас опште прихваћено, јер је врло тешко раздвојити културолошке од биолошких фактора. Зато се данас у јавности, раса пре схвата као социолошка (економска и политичка), него као биолошка категорија. Бројне су потврде оваквог схватања: са расним предрасудама нисмо рођени, оне се дефинишу и развијају током одрастања; на расне предрасуде је могуће утицати образовањем; сем различитих физичких карактеристика нема потврде о различитим интелектуалним или неким другим способностима међу расама; немогуће је потпуно раздвојити утицај биолошких од социолошких (културних, економских и других) фактора.

-*Језичке мањине* су групе чији припадници говоре језиком који у заједници у којој они живе није већински. Језичке мањине се не разликују само по језику већ се могу разликовати и по пореклу, вери, обичајима, расним и другим карактеристичним особеностима. Овај термин је напуштен и уместо њега се користи један од термина који је у широј употреби национална или етничка мањина јер је тешко наћи чисто језичку мањину.

-*Верске мањине* су оне које исповедају веру различиту од оне које припада већина. Израз верска мањина је непримерен за секуларне државе где је црква одвојена од државе где су верска убеђења ствар личног и слободног избора појединца. Верске мањине као самостална категорија постоје само у државама у којима је једна вера проглашена државном као у неким Арапским земљама и до скоро у Норвешкој где је Лутеранска државна црква била званична државна религија.

-*Етничке мањине* као термин означава мањинске заједнице које се разликују од већинског становништва по својим етничким особеностима. Овај термин обухвата и оне мањине које немају своју националну државу и врло често се користи у међународним документима али углавном са другим називима. Назив етничка мањина често се форсира као самосталан или упоредо са изразом национална мањина због своје ширине јер је свака национална мањина етничка, док етничка не може увек бити национална мањина. Под *етничком* групом подразумевамо људе са заједничком културном традицијом (у најширем смислу) и осјећањем заједништва и блискости која се идентификује са својом групом, и

која постоји као субгрупа у већем друштву. Појам етницитет (етнија, етничка група) вуче корене из грчког израза *ethnicus* који је упућивао на варварске народе или на грчке народе, који нису били организовани по моделу град-држава. Латински израз *ethnicus* црквеној традицији 14. века означавао је пагане насупрот хришћана, где функција ових појмова је да означи групе људи које су другачији у негативном контексту у односу на референтну групу. Појам етницитет појавио се у друштвеним наукама средином 20. века, прванствено у социологији и антропологији (види Недељковић 2007.).

Дефиниције етничких група су се мењале током година, тако да се прешао пут од покушаја објективног дефинисања, до искључиво субјективних дефиниција.

Барт (види у Путиња и Стреф-Фенар 1997.) наводи да би објективистичка дефиниција била она у којој се најчешће наводе да је етничка група популација која се у биолошки одржава, има заједничке културне вриједности које се одражавају у културним нормама, међу којима постоји комуникација и интеракција, бива идентификована од стране сопствених чланова, као и од чланова који јој не припадају, као група која се разликује од осталих етничких група. Од 60-тих година прошлог века па наовамо, доминантан критеријум дефинисања етничких група бива когнитивни, тј. субјективни критеријум.

Етничку мањину можемо дефинисати као групу која је бројчано инфериорна у односу на остатак становништва у једном друштву, која политички није доминантна и која опстаје као етничка категорија (MinorityRightsGroup, 1990.).

Урлих Бек, Ulrich Beck (према Врцану, 1999.) тврди да “етничност није никаква изворна варијабла друштвене диференцијације: она је један посве политичкобирокуратски конструкт.”

Ерик Хобсбаум, Eric Hobsbawm (према Врцану, 1999.) под етничком групом сматра “сваку групу која се сама као цјелина разликује од других група, које живе и дјелују на датом територију, која има заједничко име с претпостављеним карактеристикама који је разликују од других с такође реалним или претпостављеним карактеристикама које су заједничке свим њеним члановима...”. Оваквом дефиницијом Хобсбаум настоји да уклони проблем дефиниције етничке групе и да прикаже да су у њеној основи интерес и политички мотиви. Шибер (1998) психолошки аспект нације/етније дефинише као осјећај припадности, заједништва, те као систем ставова према властитој националној/етничкој групи.

Ентони Смит (1998) етничку групу дефинише преко шест главних атрибута: колективног властитог имена, мита о заједничком пореклу, заједничких историјских сећања, једног или више диференцирајућих елемената заједничке културе, повезаности с одређеном “домовином” и осјећањем солидарности код значајних делова популације. Јасно нам је да највећи број атрибута којима Смит дефинише етничку групу има културну, историјску али и субјективну компоненту. Он истиче да је један од најзначајнијих фактора за формирање етничке групе управо мит о заједничком пореклу који се више базира на уверењу него на чињеницама. Са овим се слаже и Хоровиц (према Smith, 1998) који тврди да припадници етничке групе сматрају да је етнија састављена од узајамно повезаних породица и да они творе једну “велику породицу”.

Доминантне социолошке теорије, попут марксистичке, претпостављале су да ће се значај етничког груписања смањивати како процес развоја друштва буде ишао напријед, што се није потврдило, јер смо и сами свјedoци константног одржавања значаја етницитета и етничких идентификација у читавом свету. Специфичности теорија бивше

СФРЈ је класна припадност. У научним круговима више се говорило о класној припадности и класном идентитету него о етничкој или националној припадности.

Већина аутора дефинише етничке групе првенствено преко критеријума *етничког идентитета*, односно свести о постојању и осјећања везаних за ту свест (нпр. Smith, 1992). Тако, потпунију психолошку дефиницију етничког идентитета можемо имати ако га одредимо као динамичку вишедимензионалну психолошку диспозицију која укључује свест о припадности етничкој групи која дели заједничку историју, порекло, културу, веровања, религију и језик.

Етничка група се најчешће поистовећује са мањинама у једној држави. Дефинише се као група са заједничком културном традицијом и заједничким идентитетом, а постоји као субгрупа у већем друштву. Оваква дефиниција етничке групе двоструко је проблематична: 1) етничка група не мора бити мањинска група у једној држави, 2) постоји јако пуно група сличних или истих културних обележја, са којима се појединац идентификује, а да нису етничке. Вернер и Лант изједначавају етницитет са осталим социо демографским категоријама (Warner, Lunt, 1942; Sollors, 1996), као што су пол, старост, класна и религијска припадност. Између националне и етничке припадности обично стоји знак једнакости. Тако је националност или етничка припадност постала незаобилазна “варијабла”, једна од основних демографских карактеристика у квантитативним истраживањима, а понекад и кључни корелат социопсихолошких, социолошких или политиколошких појава (Милошевић-Ђорђевић, 2003).

-*Националне мањине* као израз данас је у најчешћој употреби, који преовладава и има тенденције да постане доминантан и опште прихваћен назив за мањине. Појам националне мањине обухвата оне мањине које представљају део неке друге нације, који не живе у својој матичној национално држави, већ у другој. Националне мањине се разликују од етничких мањина по томе што представљају део нације са властитом националном државом. Национални осјећај је осјећај припадности који се обликује унутар једне одређене друштвене групе. Појединац преузима културу, облике понашања и вредновања, те се осећа као један од припадника групе. Ипак, осим тога што је национални осећај субјективна категорија, он у великој мјери зависи о понашању других према нама те о њиховом вредновању наше националне идентификације.

Дефинисањем појма националних мањина бавили су се многи аутори и институције. Заједничко свим дефиницијама је да појам национална мањина обухвата објективне и субјективне елементе.

Објективни елементи су:

- да је национална мањина група становника држављана државе, која је бројчано мања од остатка становништва те државе
- она је у недоминантном положају
- њени чланови имају; етничке, верске или језичке карактеристике.

Субјективни елементи произилазе из објективних, којима се одржава сопствени идентитет, а то су:

- осећање солидарности између чланова групе који желе да заче свој идентитет
- очување; вере, језика, традиције и културе
- постизање стварне и правне једнакости са већином

Национална мањина је део становништва државе, која се од њеног већинског становништва разликује према обележјима која су својствена за нацију а то су: језик, култура, вера, обичаји и друга. Појам национална мањина обухвата аутохтоно

становништво државе у којој живи, које има историјске корене у њој и има њено држављанство, а не они који у њој имају привремено пребивалиште као што су : избеглице, емигранти економски имигранти и азиланти.

Најчешће експлоатисану дефиницију националних мањина дао је италијански правник Франческо Капоторти у својству известиоца Поткомисије УН за дискриминацију и мањине, која гласи: “Група која је малобројнија у односу на остатак становништва државе, није у доминантном положају и чији припадници, који су држављани те државе, имају, етничка, верска и језичка обележја која се разликују од остатка становништва и исказују, макар само имплицитно, одржавају осећај солидарности, који је усмерен на очувању своје културе, традиције, вере језика”. Капотортијева дефиниција обухвата како објективна тако и субјективна обележја националних мањина.

Норвешанин Асбјорн Еиде као извештач Подкомисије која се бави остваривањем предуслова за мирно и конструктивно решавање мањинских питања, њих дефинише: “мањина је свака група лица која борави у некој сувереној држави и чини мање од половине њеног укупног становништва, а чији чланови имају заједничка обележја, етничке, верске или језичке природе, која их разликују од остатка становништва. Еиде своју дефиницију националних мањина свео је само на објективна обележја, док је субјективна занемарио у опште.

Према дефиницији Жила Дешена национална мањина је:”група грађана једне државе, која је бројчано мања, у недоминантном је положају у њој, а која је обележена , етничким, верским или језичким карактеристикама различитим од већине становништва и они имају осећање међусобне солидарности, проузроковане, макар имплицитно, колективном вољом за преживљавањем, с циљем да се постигне стварна и правна једнакост са већином”. Дешанова дефиниција националне мањине састоји се из објективних и субјективних елемената. Сврха осећања солидарности као циљ код Капотортија је очување културе, традиције вере и језика, док је то код Дешена постизање стварне И правне једнакости са већином.

По Максу Веберу националну групу чини субјективно веровање у заједничко порекло. То субјективно веровање у заједничко порекло је суштинска карактеристика, без обзира да ли је реално или није. Нације представљају политичку димензију и то су углавном групе које деле заједнички језик, обичаје, сећања, али имају и политичку моћ. Што је нација политички моћнија то је веза између нације и државе већа.

За настанак и значење нације наводе се разни аспекти: језик, демографска експлозија почетком XX века, ширење читалачке публике, велика друштвена покретљивост, специфични друштвени карактер (Golubović i sar., 1995), религијска припадност, национална музика као једно од основних обележја културе. У расправама о нацији понекад се говори о политичким одредницама, понекад су одреднице објективне (језик, религија, порекло), а понекад субјективне (митови, архетипови ,појам који се односи на урођене и универзалне обрасце понашања и мишљења, потребе, осећања, ...). Неке од ових одредница уједно представљају и кључне индикаторе приликом дефинисања националног идентитета. Многи аутори нацију и национални идентитет диференцирају по томе што прву дефинишу објективним политичким димензијама, а другу субјективним димензијама.

На међународном плану до сада је било више озбиљних покушаја да се дође до једне опште и свеобухватне дефиниције националних мањина. Међу њима су посебно значајне дефиниције настале као припремна документа Организације УН и Савета Европе.

Према подкомисији УН за сузбијање дискриминације и заштиту мањина “мањине су недоминантне групе становништва које имају и желе да очувају етничке, верске и језичке традиције или карактеристике по којима се разликују од осталог становништва”.

Европска конвенција за заштиту мањина у оквиру Савета Европе мањине дефинише као “групу бројчано мању од осталог становништва државе, имају етничке, верске и језичке карактеристике по којима се разликују од осталог становништва и вођени су вољом за очувањем своје културе, традиције, вере или језика”.

Препоруком Савета Европе донет је једини важећи међународни акт, и ако правно необавезујућег карактера, који садржи службену дефиницију по којој “националне мањине представљају издвојене и посебне групе, добро дефинисане, смештене на територији једне државе, чији су чланови држављани те државе, имају извесна верска, језичка, културна и друга обележја по којима се разликују од већине становништва”.

Да би национална мањина била призната и имала статус, неопходно је да се ради о групи становника која чини мање од половине укупног становништва једне државе на њеној целокупној територији, а не на једном делу државне територије, па и када је тај део оформљен као посебна територијална јединица и она као група није у доминантном положају. Они су скупине држављана мањина, према националним и етничким обележјима у односу на њено већинско становништво и те скупине или групе су националне или етничке мањине.

Националном мањином се подразумева део припадника једне нације која има формирану матичну националну државу, али њени припадници живе у државама других нација. Ти делови су мањи од целине, од нације којој припадају, а која је формирала своју националну државу. Етничка мањина је део нације која нема сопствену државу, а да при том поседује свест о етничком пореклу, култури, језику, традицији, историји, вероисповести и обичајима. Питање националне мањине је питање етничке супстанце а не питање броја, јер би се тада могао догодити апсурд да матични народ у једној држави на деловима њене територије на којој већину становништва чине припадници националне мањине, има у матичној држави третман националне мањине (Марковић, 2006). Посебности које чине мањину изражавају се у националним и етничким особеностима. Мањинска права се гарантују њеним припадницима који се везују за национални идентитет и одржавање националног бића, а из појма мањине искључује се група чији припадници ове особености не сматрају битним, већ теже потпуној интеграцији и асимилацији са већинским становништвом.

1.2 Идентитет

Идентитет као појам данас се употребљава и користи у различитим научним дисциплинама као и у свакодневном говору. Раније је овај појам најчешће коришћен у филозофији и психологији, али се због његове мултидимензионалности коришћење појма проширило и на друге науке како друштвене, тако и хуманистичке, пре свих на социологију, политикологију, етнологију, културологију, историју, антропологију, семиологију, комунологију. Његову примену налазимо у публицистици, као и у свакодневном говору, где његова честа употреба доводи до његовог хабања а самим тим губљење његовог правога и идентичнога значења. О идентитету можемо говорити као феномену који је истовремену и индивидуални и колективни.

Појам националног идентитета нагло је почео да се интевизира у научној и стручној литератури у последњој деценији двадесетог века с „падом Берлинског зида“. Распадом комунистичког блока дошло је до слома класне идеологије која је наметнута као доминантна, појавила су се интересовања за национални и етнички идентитет која су била спутавана и гушена преко пола века. У државама комунистичког лагера (Пољској, Мађарској, Румунији и Бугарској), пропадањем вишенационалних заједница, као што је распад СССР и СФРЈ где долази до стварања нових независних националних држава, раздвајањем Чешке и Словачке, почиње ново национално буђење и груписање, а супротно овом настаје концепт наднационалне творевине Европске уније, који рађа трансационални идентитет.

Двадесети век се завршава на актуелизацији колективног идентитета, тежњи за заједништвом, где основна јединица поново постаје колектив, а почео је афирмацијом либерализма и неолиберализма у економији, политици, култури, чија је филозофија наглашавање значаја индивидуе у односу на друштвени значај или заједницу.

1.2.1 Појам идентитета, теоријски приступ

Појам идентитета се развијао од индивидуалне преко макрогрупне до колективне равни (Стојковић, 1993). У научној литератури појам идентитета међу првима је употребио филозоф *Дејвид Хјум* у свом делу *On Human Nature* где каже: „Од свих релација, најуневезалнија је релација идентитета будући да је својствена сваком бићу чије постојање има трајање“. У психологији, *Ерик Ериксон* појам идентитета употребљава на психолошко-индивидуалном нивоу, подразумевајући по персоналном идентитету јединство личности у току одређеног временског периода. У социологију овај појам уводи *Ервин Гофман*, који разликује социјални, персонални и его идентитет. Појам културног идентитета уводе, *Чарлс Кулија* представника симболичког интеракционизма, за које друштво постоји као реципрочан утицај идеја које називамо „Ја“. Идеја и свест о себи увек има социјалну димензију, то јест свест о себи се конституише уз помоћ другог и свести о другом. Концепција „looking glass self“ има три компоненте: представа о томе како изгледамо другима, мишљење како нас други оценују и нека врста самосећања, то јест понос или стид. *Цорн Мид* уводи битну категорију за конституисање идентитета „значајног уопштеног другог“ где индивидуа прихвата систем ставова карактеристичних за заједницу у којој се налази. Он наводи да је процес преузимања улога до које долази је када појединац усваја симболе значења, развој друштвене димензије лојалности, то јест друштвене личности (према *Štrbac*, 2007).

Загорка Голубовић у делу „Ја и други: Антрополошка истраживања индивидуалног и колективног идентитета“ пише да без идентитета човек је безимена јединка и његов једини знак распознавања је лично име, које нам ништа не казује о његовим карактерним цртама, способностима и склоностима, нити говори о томе где тај појединац припада у социјалном и духовном смислу. Идентитет је битно својство људске егзистенције, која не значи пуко животарење, већ обележава хуманитет појединца као својеврсне индивидуалности, различите од сваке друге индивидуалности, али је и део шире целине, учијем оквиру је једино могуће његово опстанак. И, што је карактеристично баш за човека - и тај (друштвени и културни) контекст је различит и својеврстан, јер људи

не само да интериоризацијом преводе културу на свој »језик« него и учествују са свим диспозицијама у стварању култура које се међусобно разликују (Голубовић, 1999).

Лисјен Пај појам идентитета подиже на ниво колектива у значењу колективне свести, осећања припадности одређеном колективу на основу извесних заједничких одлика које представљају основу идентификације (Рај, 2004).

Франсоа Ајнар на примеру швајцарског идентитета који је настао укрштањем различитих културних традиција истиче значајне карактеристике идентитета као што су:

- идентитет је истовремено и индивидуални и колективни феномен и он укључује преузимање нових и очување старих елемената, тако да је психосоцијална диференцијација увек могућа,

- идентитет је одређен како припадањем тако и поседовањем извесних одлика при чему једне могу бити значајније од других,

- одлике које су основа идентитета могу бити територијалне или социокултурне и оне се могу међусобно оснаживати или поништавати,

- идентитет је истовремено и систем и процес, будући да је по својој природи динамичан, али истовремено тежи уравнотежености,

- процес настајања идентитета је парадоксалан јер је утемељен на способности представљања себе које је стално усмерено и прилагођено другима, а то значи да идентитет не само да мења своје саставне делове, већ и опстаје захваљујући тој способности (према Štrbac, 2007).

Герд Бауман каже „ Идентитет је увек питање идентификовања, а идентификовање увек има дијалошку природу“ (Baumann према Ериксену, 2004).

Урлих Биелфилд у свом делу „ *Странци: пријатељи или непријатељи*“, каже да произвођење колективних идентитета великих група међусобно страних људи (нација) представља конкретну, стварну или намерну државну политику повлачења граница а тиме истовремено и интеграције и дискриминације. По његовом мишљењу стварање националног идентитета се састоји од са једне стране успостављања индивидуалног и колективног, симболичко-имагинарног веровања у заједницу, а са друге, од сасвим конкретних процеса, повлачења граница, њихове контроле, да господари ограниченом области, схваћеном као држава (Bielfeld, 2002)

Проблем идентитета значајно је поље истраживања у модерним друштвима, будући да постоји напетост између сингуларног и плуралних идентитета, и на индивидуалном и на колективном плану (Голубовић, 1999). Проблем је нарочито наглашен са појавом такозваног глобалног друштва, које намеће унификацију и настоји да потре регионалне разлике, што подразумева један веома уопштен модел идентитета који ће бити ослобођен сваког »историјског сећања« на партикуларно заједништво, те стога не може обезбедити »историјски идентитет« (Smith, 1991; према Голубовић, 1999).

1.2.1.1 Идентитет појединца

Многе психолошке школе су се бавиле идентитетом и свака је давала своје име овом феномену као и своју дефиницију. Називају га самосвест, селф, селф концепт, ја, јаидентитет, ја-функције, его, идентитет, себство, самство, јаство. Иза назива који описују овај феномен најчешће стоји и шири теоријски концепт који настоји да овај феномен што боље објасни. Збрка која настаје због коришћења различитих назива и теоријских концепата често збуњује и саме психологе. Јасперс (према Хрњици, 1990). идентитет назива “свест о свом ја” и предлаже да се дефинише преко следећих садржаја: активности

свога “Ја”, доживљавања јединства свога “Ја”, идентитета свога “Ја”, свести о својему “Ја” у супротности према спољашњем свету. Креч и Крачфилд (према Хрњици, 1990) човеково “Ја” дефинишу као “субјективно доживљени ентитет, укупну свест о себи једне особе, процес који омогућује интеграцију опажања, осећања и мисли о властитој личности”. Маслов (према Голубовић, 1999) дефинише идентитет као раст природних способности: да се схвати реалност, да се препозна “ја”, други и природа, осећање спонтаности и одвајања, као и аутономије и оригиналног мишљења и богатства емоционалности и креативности, мобилности вредносног система и визије себе у будућности.

У контексту психоаналитичке теорије феномен идентитета се везује за Его као компоненту личности чија је једна улога да организује и интегрише поједине унутарпсихичке процесе и личност у целини. Ако то “Его” не успије долази до расцепа личности. Ерик Ериксон идентитет дефинише (према Хрњици, 1990) као “свесно осећање засновано на два типа истовременог опажања: на непосредном опажању сопствене самоистовестности и непрекидности у времену и на истовременом опажању чињеница да и други опажају нашу истовестност и непрекидност”. Овај аутор подразумева да особа има у животу више улога или идентитета које “Ја” сакупља и интегрише у један психосоцијални идентитет. Аугусто Блази (према Мирићу, 2001) је нашао 12 одредница Ериксоновог концепта идентитета:

1. Идентитет је одговор на питање ко сам ја,
2. Уопште, тај одговор се састоји из постигнућа новог јединства међу елементима нечије прошлости и очекивања од будућности,
3. При чему јединство представља извор фундаменталног осећаја истости и континуитета,
4. До одговора на питање о идентитету долази се путем реалистичног оцењивања себе и своје прошлости,
5. Узимањем у обзир своје културе, нарочито идеологије, као и тога шта друштво очекује од нас,
6. Док се у исто вријеме критички преиспитује ваљаност и културе и друштва, као и привременост туђих перцепција и очекивања,
7. Процес интегрисања и преиспитивања треба да се одвија око неких фундаменталних области као што су занимање, сексуалност, религија и политичке идеје,
8. А треба да доведе до флексибилне, а ипак трајне привржености у тим областима,
9. Тако да обезбеди, гледано из објективне перспективе, интеграцију јединке у друштво,
10. да обезбеди, субјективно гледано, осећај базичне лојалности и поверења,
11. као и, подсвесно, осећање укоренености и добробити, самоцењења исврховитости.
12. Сензитивни период за развој идентитета јесу адолесцентске године.

Ериксон сматра да се развој идентитета појединца завршава око осамнаесте године и тада се може говорити о “Ја” као стабилној унутрашњој структури која има многа обележја опште црте, али са особеном унутрашњом структуром. Психолози се слажу да је стварање и креирање идентитета развојни процес. Олпорт сматра да се самосвијест развија у првих пет или шест година живота. Прво се формира “осећање тјелесног себе, потом осећање трајног идентитета и на крају самоцењење и понос.” Ако погледамо Ериксонову дефиницију идентитета видећемо да он говори о постојању више улога које особа мора “одиграти” током живота. У социјалној психологији (Rot, 1994) улога се дефинише као “понашање које се очекује од појединца који се налазе на одређеним положајима у друштву”. Антрополози и психолози су веома рано приметили да одређени положај појединца у друштву подразумјева и одређене активности које су неопходне за

обављање одређених задатака. Линтон (према Роту, 1994) наводи пет универзалних (за највећи број душава) положаја који регулишу понашање појединца, то су: пол и старост, професија, друштвени престиж и хијерархија, породична и племенска припадност и припадност групама чији чланови имају некакав заједнички интерес.

У зависности од тога које позиције појединац заузима у друштву, зависи и његово понашање. Често се дешава да појединац у одређеном периоду не може да усклади више улога, али је много чешћи несклад унутар једне улоге. Овај несклад се манифестује као непримерено понашање појединца у односу на функцију на којој се налази или у односу на очекивања околине везана за његово понашање. Овај несклад Ериксон назива кризом идентитета.

1.2.1.2 Колективни идентитет

Посматрати човека изолованим од социјалне средине у којој се развија и формира, немогуће је. Породица, школа, пријатељи у великој мери утичу на личност појединца. Додамо ли томе и утицај културног наслеђа (језик, обичаји, друштвене норме и вредности, идеологија и др.) јасно је да човек одраста у једном комплексном окружењу у коме многи фактори делују на појединца. О утицајима социјалне средине на формирање личности писао је Фром. Он уводи појам *социјалног карактера* и дефинише га (према Роту, 1994) као “језгро карактерне структуре које је заједничко за већину чланова исте културе и у супротности је са индивидуалним карактером по коме се људи који припадају истој структури међусобно разликују један од другог.” Фром тврди да друштво настоји да створи појединца онаквог какав је потребан друштву да би оно адекватно функционисало. Ако прихватимо Фромову тезу о социјалном карактеру као тачну, можемо очекивати да ће се разликовати и појединци који долазе из различитих заједница које се међусобно разликују по друштвеном уређењу, економији, религији. Људско биће, како у свом индивидуалном тако и у колективном облику, тежида успостави свој идентитет да би пронашло смисао свога живота и да сеинтегрисалоууниверзум (Nuttin, 1980).

Социолог Ентони Смит говори о три компоненте које конструишу колективни идентитет (према Голубовић, 1999), то су: *континуитет искуства генерације дате популације, заједничко сећање на специфичне догађаје који су чинили преломне тачке колективне историје и осећање заједничке судбине*. Смит истиче да заједничко искуство и заједничко сећање даје новим генерацијама осећај континуитета, кроз постојање заједничке судбине свих чланова заједнице, што свакако утиче на формирање колективног идентитета. Овакав облик повезаности карактеристичан је за етнички идентитет. За Олпорта (према Лазароском, 1990), концепт “националног карактера” имплицира да припадност нацији упркос етничким, расним, религиозним и индивидуалним разликама чини да припадници једне нације с обзиром на одређене основне образце, веровања и понашања више личе једни на друге него што личе на припаднике других нација.

Као врсте колективног идентитета можемо разликовати: групни идентитет, класни идентитет, етнички и национални идентитет, културни идентитет и професионални идентитет. Колективни идентитет представља осећање заједништва (митства), то је његова битна карактеристика, и то осећање је утемељено на стварним или замишљеним карактеристикама или искуствима оних који чине колектив.

У колективном идентитету се повезују порекло и историја, прошлост и будућност, укорененост у традицију и ритуали који се практикују у колективним свечаностима и прославам (Mucchielli, 1986), помоћу којих се учвршћује осећање припадности и

солидарности у симбиози са другима. Према Дуркему, колективно биће се изражава у религиозном веровању, у моралној пракси, у националној традицији и у колективном мишљењу (Голубовић, 1999).

Персонални и колективни идентитет увек се успостављају у односу на низ разлика које су друштвено сазнате, тј. сваки идентитет је релациони, али док се персонални идентитет односи на различитост, колективни идентитет се односи на сличност. Међузависност ове две димензије идентитета доказује се тиме што нема »ја« без друштвеног живота, јер човек тежи да себе ситуира у глобални референтни оквир, али ни друштвени живот не постоји без формирања личности (Голубовић, 1999).

1.2.1.3 Национални идентитет, теоријски приступ

У области проучавања нације и националног идентитета ниједан теоријски приступ није изазвао више реакција него *примордијализам*. Као реакција на *примордијализам* јавља се читав низ теоријских концепата који представљају супротност овом тумачењу националног идентитета. Четири таква приступа: *инструменталистички*, *конструктивистички*, *ситуационистички* и *функционалан* су доминантна.

Примордијализам је теоријски приступ чији је творац *Едуард Шилдс*. По његовој теорији нације човек у свакодневном животу није руковођен неком идеологијом или кохерентном сликом света и друштва, него својом уплетеношћу у личне везе обдарене примордијалним квалитетом. Ови облици примордијалне привржености повезују људе оном везом којој они придају посебан значај и квалитет који произилази из саме природе везе, независно од стварних односа. Примордијалне везе су обдарене неизрецивим значењем попут оног који се придаје родбинским везама, а одликује их интезитет солидарности који побуђују својом природном снагом, емоцијама и осећањем којим су с њима повезани (Putinja, Žoslin- Fenar, 1997).

Према овој теорији човек се рађа с конститутивним елементима свог етничког идентитета или их стиче одмах по рођењу. Ти елементи су физичке карактеристике, презиме, племенска или верска припадност, и они појединца повезују са прецима. Примордијалисти сматрају да из ове биолошке укоренености произилази "а priori" приврженост етничкој групи, што се најчешће описује као "менталитет, сензибилност". Етнички идентитет није нешто што појединац може да бира. То је "базни" групни идентитет, који преноси емоције, инстинкте, успомене колектива на чланове групе. Отуда не сме да нас изненади када се о етничкој групи говори као о "кући", "огњишту" које појединцу пружа сигурност, осјећање припадања и уточиште.

Примордијализам полази од начела да је национални идентитет фиксан и трајан, непроменљив у току живота. Он је чврста и основна, базична људска категорија, дата рођењем (Cornell, Hartman, 1998), везује људе прадедовским пореклом (Putinja, Žoslin- Fenar, 1997), обојен ирационалним, неизрецивим осећањима. Национална осећања нису везана за конкретне и рационалне чињенице, већ су независна од стварних односа и потреба појединца. Примордијалистички приступ је настао након првих истраживања у САД, везаних за испитивање националног идентитета досељеника (почетком прошлог века). Истраживачи су пратили развој и мењање тј. асимилацију националног идентитета мањинских група у једну већу заједницу (Parsons, према Cornell, Hartman, 1998). Изучаване су фазе процеса интеграције имиграната (компетицију, конфликт, адаптацију и асимилацију (Gans, 1979). Међутим, упркос очекивањима истраживача, ретко долази до њихове потпуне асимилације. Етнички идентитети се одржавају и у трећој или четвртој

генерацији имиграната. Управо су ова истраживања подстакла истраживаче на специфично тумачење националног идентитета као непромењиве и трајне димензије, као унутрашње осећање појединца да припада некој лози.

По примордијалистима национални идентитет је фундаменталан из два разлога (Putinja, Stref- Fenar, 1997): то су физичке, религијске и друге карактеристике које појединац стиче по рођењу и које га суштински одређују; то је идентитет кроз који се преносе емоције, инстинкти, успомене, на начин на који појединац не може сам да бира.

Као свако екстремно становиште, примордијализам се може лако критиковати.

Основни недостаци примордијалног приступа су:

- Има случајева да појединци имају двојни идентитет, тј. наводе два или чак и више националних идентитета. Неко коме је мајка полу Пољакиња полу Гркиња, а отац Велшанин, може се идентификовати као Грк међу пријатељима, као Пољак на послу, а да се на попису изјашњава као Велшанин (Waters, 1990).
- Национални идентитет није за свакога најбитнија, најважнија и пресудна димензија, неко ће га можда и порицати, и декларисати се као становник планете земље, као припадник људске расе. Порекло и припадање некој лози, није увек и за свакога кључно осећање.
- Национални идентитет изграђује се и мења у току живота, и зависан је од шире друштвене ситуације.
- Нису ретки ни случајеви у којима долази до мењања националног идентитета у току живота (човек који је пореклом Србин или је рођен у Србији после дужег боравка напр. у САД почиње да се декларише као Американац). Неки аутори (Waters, 1990) наводе да се идентитет мења понекад у току живота као резултат промењених животних околности и одрастања («switching ethnicities»).
- Иза исказа о националном идентитету (Србин, Црногорац, Хрват, Енглец, ...) стоји читав спектар најразличитијих значења.

Иако је ова теорија одавно напуштена, ово учење често имплицитно провлачи у националистичкој реторици.

Социобиолошка теорија. Ово учење се може посматрати као нова варијанта класичних примордијалистичких теорија. Главни представник овог учења је Пјер Ван ден Берг (према Smitu, 1998) са својом књигом “The ethnic phenomenon”, где је етничка група проширење сродства. У корену ове теорије је биолошка теорема о алтруизму, што се може посматрати и као генетски егоизам. Људска бића, као и животиње, су генетички програмирана за максимирање својих изгледа на успех у репродукцији, али се то не односи само на репродукцију гена појединца, него и на гене његове родбине. Из тога произилази да се етничка група доживљава као проширена породица и да је њен циљ да опстане и прошири се. За ову теорију, непотизам је нешто што је природно и у функцији успеха групе. Социобиолози сматрају да су етничка осјећања, и облици понашања који из њих произилазе, генетички програмирана. Етничка припадност се “види” као универзална чињеница људског понашања. Само учествовање у друштвеном животу групе је битно и има за циљ опстанак групе и њену репродукцију.

Инструменталистички, национални идентитет је промењив, флуидан и везан за посебне околности. Људи ће наглашавати националну припадност искључиво у ситуацијама у којима им то може донети неку корист. Национална идентификација није фиксна и непромењива, већ је промењива и флуидна. Са променом ситуације мењаће се и идентификација појединца, или ће се бар променити њен интензитет. Националне групе су интересне, вештачки одржаване и створене искључиво из прагматичних разлога. Ипак,

овај теоријски концепт не искључује ирационалну и емотивну компоненту националног идентитета. У ситуацијама међугрупних конфликта долази до преплитања и комбиновања интересних и афективних процеса код припадника група. Зато национални конфликти и јесу дуготрајни и тешко се превазилазе, јер су испреплетани рационални интереси и афективне везе. Постоји рационална основа, али и замршене ирационалне и примордијалне емоције. Из тога произлази и двострука функционалност националног идентитета (Smit, 1998): економско, територијално, политичка функционалност- која држави обезбеђује ресурсе, територију и радну снагу и која се ослања на рационалне процесе, и интимна унутрашња функционалност која појединцу обезбеђује самодеофинисање, самопоштовање, и перцепцију себе и других.

Тешкоће у објашњавању феномена националног идентитета које се не могу превазићи овим приступом су:

- Национални идентитет је постављен ван индивидуе, а ипак понекад представља дубоку, суштинску карактеристику неких људи;
- За многе појединце и друштва у целини национални идентитет може бити снажан мобилишући фактор, што се не може објаснити уколико се прихвати само његова инструментална функција;

Компромис у тумачењу супротних концепција је могућ једино уколико се оне не схватају дихотомно, него као континуум на чијем једном крају је примордијалистички екстрем, датости и непроменљивости националног идентитета (Hogowitz, 2000). На другом крају тог континуума је инструменталистички екстрем, променљивости и флуидности националног идентитета («*birth – choice continuum*»). Унутар ове теоријске поставке издваја се неколико теорија које се разликују по томе на које спољашње факторе стављају акценат. Два су основна недостатка ове групе теорија. Као прво, етнички идентитет је постављен изван појединца, а ипак понекад представља суштинску карактеристику појединца. И друго, етнички идентитет често може да представља јак мобилизациони фактор, и то се тешко да објаснити ако се прихвати само његова инструментална функција.

Савремена истраживања националног идентитета немају у основи једну теорију, нити заступају једну од ове две крајности. Махом су базирана на критикама примордијалистичког приступа, на наглашавању динамичких и релационих односа међу националним групама.

Конструктивистички приступ (Cornell, Hartman, 1998). Национални идентитет се изграђује, конструише током живота и ствар је избора појединца, али понекад је представљен дубоким неизрецивим и непромењивим везама. Национални идентитет има две битне димензије, чији интензитет варира код појединаца. *Обухватност* варира од веома јаке (одређује социјални живот појединца) до веома слабе (не одређује у великој мери социјални живот појединца). Друга димензија је *додељивање* националног идентитета од стране других. Сама чињеница да нас други виде као припадника одређене националне групе је веома важна. Национални идентитет се не формира у социјалном вакуму, он се изграђује у сталној интеракцији појединца са околином и представља конструкцију обухватности и додељивања.

По социјалним конструктивистима, не постоји ништа супстанцијално вечно и есенцијално у идентитету – етничком, националном, културном. Социјални конструктивизам се појавио као компонента онога што се назива постмодерним заокретом у социологији (Neš, 2006). Једна од карактеристика тог заокрета јесте инсистирање на

анти-есенцијализму, схватању да се иденти и структуре конструисане и историјски условљене. У конвенционалној теорији друштва, постоји отпор схватању да су идентитети конструисани, јер се сматра да је појединац суверени посредник, са способностима тумачења и логичног размишљања својствених посреднику, мада не са историјском димензијом, јер се деловање посредника сматра специфичношћу модернога доба (Neš, 2006).

Елементе социјалног конструктивизма дао је и *Едуард Саид*, у књизи *Оријентализам*. Идентитет било Оријента, Француске или Британије, иако је очигледно складиште различитих колективних искустава, представља у крајној линији конструкцију супротности, чија је актуелност увек предмет непрестане интерпретације њихових разлика у односу на нас. Властити идентитет или идентитет „другога“ дуготрајан је историјски, социјални, интелектуални и политички процес. Ти процеси су озбиљни социјални спорови који подразумевају конкретне политичке теме какви су имиграциони закони, законска регулација личног понашања, конституисање правоверности, легитимизација насиља или побуне, карактер и садржај образовања и смер спољне политике, што често стоји са именовањем званичног непријатеља, укратко конструкција идентитета везана је у сваком друштву за поседовање моћи (Said, 2000).

Социјални конструктивизам је навео теоријско премишљање нације на аспекте нације који су у класичним приступима били запостављени. Под утицајем *Фредерика Барта* и других конструктивста прихваћена је историјска чињеница променљивости културе и осталих аспеката нације, схватање да се идентитет непрестано одржава и репродукује кроз диференцијацију од других колектива (према Штрбац, 2007). Прихваћен је значај улоге националних идентификатора, социјалне конструкције сличности као и социјалне организације разлика, конструисање или измишљање традиције која се преставаља као историјски укореењена и као оригинална. Као што бива са многим теоријама и идејама, постоје тенденције њихове радикализације које их доводе до њених крајних граница, ато се дешава са социјалним конструктивизмом који је антиесенцијалистички позициониран, који под утицаје радикалног мишљења долази на позицију есецијализма.

Ситуационистички приступ је још један теоријски приступ који представља супротност примордијалистичком. Он наглашава друштвени значај за дефинисање и интензитет националног идентитета. Постоје одређене друштвене околности које потенцирају развијање националног идентитета код сваког појединца.

Поједине друштвене околности подстичу развој етничког идентитета. Сиромаштво, политичка нестабилност и економско сиромаштво у великој мери утичу на формирање етничког идентитета. На нашим просторима, у последњој деценији прошлог века, јачање етничког идентитета прелазило је у национализам и шовинизам управо због деловања поменутих фактора.

У осиромашеној, политичкој и економској изолацији Србије током протекле деценије, налазе се најчешће најважнији и најмоћнији разлози за јачање националног идентитета и његово прерастање у национализам.

Функционалност националног идентитета спада у групу теоријских приступа који представљају антипод примордијалистичком приступу и они наглашавају функционалност националног идентитета. Јака везаност за сопствену нацију се најчешће схвата као ригидна и негативна, упрошћена и нетачна перцепција, последица конформизма (Vasović, 1996). Када национални идентитет превише ојача толико да преплави друге идентитет и укине разлике између индивидуа унутар група можемо

говорити о екстремном национализму који је негативан (Devereux, 1990). Укидање индивидуалних разлика и порицање властитог идентитета зарад нације, погубно је и за појединца и за друштво у целини, и нема позитивну функцију. Међутим, национални идентитет може бити и функционалан за појединца, уколико му се не придаје превелика важност и уколико не угрожава остале идентитете (Calhoun, 1994).

Понекад се говорећи о националном идентитету говори најпре о потребама да се припада групи (Medrano, Gutierrez, 2001; Triandafyllidou, 1998).. Хоровиц сматра да је национални идентитет јак и изазива снажне конфликте, зато што је његовојсуштини јака човекова потреба за блискошћу и емоционалном подршком (Horowitz, 2000).

Такви идентитети имају различите улоге. Суштина једних је разликовање (себе од припадника других група), а других сличност (са припадницима исте групе) које човеку даје осећај припадања (Wade, 2001). Изгледа као да су потребе амбивалентне, јер се с једне стране тражи блискост са људима који припадају истој групи, док се с друге стране припадници осталих група супротстављају сопственој.

Основне функције националног идентитета су:

- Политичка функција: поставља границе међу групама, указује на заједничке интересе и поништавање индивидуалних разлика, омогућава контролу
- Јача селф индивидуе: у случајевима недовољно јаким других идентитета појединаца и неоствареног развоја (Хрњица, 1996).
- Задовољава базичну људску потребу да се припада групи (Horowitz, 2000).

Сва наведена теоријска одређења анализирају природу, развој и промењивост националног идентитета. У бројним другим теоријским приступима говори се о једном, најбитнијем аспекту националног идентитета. Ти аспекти најчешће су когнитивне или емотивне природе, и узимају се као његова кључна одређења. То не значи да се такве теорије не могу сместити на континуум примордијализам/ инструментализам. Оне само наглашавају посебне аспекте који могу бити важни за одређење националног идентитета.

1.2.1.4 Одреднице националног идентитета

Приликом дефинисања националног идентитета, многи теоријски приступи узимају један индикатор као одредницу или окосницу суштинско одређење (Hannerz, 1976). Ти индикатори су:

-*Објективни-субјективни*, зависно од теоријског приступа, неки наглашавају објективни, неки субјективни аспект националног идентитета (Smit, 1998). Ова два концепта донекле одговарају дуализму примордијализама и инструментализма. Западно схватање подразумева дефинисање нације по територијалном принципу, који укључује постојање политичке заједнице, заједничких политичких институција, и једнакост свих грађана. Територија и формално држављанство одређује националну припадност и самим тим и национални идентитет. Незападно схватање нације, примарност даје субјективним осећањима везаности за лозу и прадедове. Нација се схвата као колективни идентитет који се преноси кроз митове, архетипове, заједничку историју, културу и језик. Објективне дефиниције настоје да у објективним друштвеним и историјским категоријама пронађу одређења нације (језик, државност, религијска припадност, ...). Субјективне дефиниције нације инсистирају на индивидуално и колективно психолошкој димензији националног идентитета (Tadić, 1999).

Бенедикт Андерсон у матерњем језику види инхерентно и суштинско обележје националног идентитета (Benedikt, 1998). Језици су укоренењени дубље од било чега другог у данашњем друштву, и представљају окосницу националних идентитета. При том је за национални идентитет важан локални дијалекат и начин говора, много више од националног језика. Посматрајући трећу генерацију имиграната (у САД) који су престали да користе и разумеју свој матерњи језик, а ипак им је национални идентитет веома важан, поставља се питање шта поред матерњег језика представља окосницу идентитета (Nahirny, Fishman, 1965). Бенедикт одговор тражи у субјективном замишљању да је нација заједница. Замишљању, зато што многи припадници нације никада неће упознати остале чланове те нације. Ипак, он верује у њихову непрестану присутност, блискост и извесно заједничко деловање за опште добро. По неким ауторима национални идентитет може бити дефинисан континуумом који полази од видљивих до невидљивих индикатора (Horowitz, 2000).

Видљиви индикатори су знаци дати рођењем и видљиви голим оком као што су: висина, физиономија, боја коже итд. и бихевиорални показатељи: облачење, спољашњи изглед. Невидљиви индикатори произлазе из језика и културе: акценат, граматика, имена, речник. Што су индикатори видљивији то су поузданији и теже промењиви. Други аутори набрајају друге индикаторе: постојање државе, заједничког историјског развоја, религије, језика, духовне и материјалне културе у целини за обележја етничке заједнице (Tadić, 1999). Од свих наведених обележја религија је најчешће одређење нације (Seul, 1999), мада се ово одређење у савременом свету показало недовољно дистинктивно.

Кецмановић говори о културном и политичком аспекту у дефинисању нације и националности (Кецмановић, 1996). Дефиниције које у себи садрже културне аспекте говоре о заједничком језику, обичајима, историји, религији и другим обележјима културе као основним аспектима нације или националности. У политичким дефиницијама истог појма акценат се ставља на територију и друга државна обележја нације. Ватерс наводи четири кључна фактора за национално опредељење Американаца: то су знање о пореклу, презиме, физички изглед, позиционираност групе (Waters, 1990). Шибер говори о томе да је нација субјективно, психолошко стање. Она није само субјективни феномен, али у суштини представља осећање припадности, заједништва и систем вредности према сопственој групи (Šiber, 1988). Дакле, примат се у овој дефиницији даје субјективним феноменима. Хрњица разликује национални идентитет као социјални и као психолошки феномен (Hrnjica, 1996). У зависности који је аспект доминантан зависиће и дефиниција националног идентитета. Очигледно је немогуће генерализовати одреднице националног идентитета које би важиле у свим околностима и за све нације, већ их треба анализирати увек у социјалном, политичком, економском и историјском контексту (Steinberg, 1989; Hannerz, 1996).

- Категоризација

Перцепција индивидуе од стране других људи је битна одредница националног идентитета у приступу антрополога Барта (Bart, 1997). Он наглашава значај повлачења граница и интеракцију међу етничким групама. Разликовање »нас« од »њих« доводи до учвршћивања националног идентитета, који не настаје у изолацији нити је непроменљив у току живота, већ је напротив у сталном процесу мењања, кроз интеракцију и повлачење границе према другим групама. Интеракција не води асимилацији етничких група, већ још оштријем развијању националног идентитета. Барт национални идентитет види као битну одредницу нације. По њему је најважнија карактеристика нације постојање »скупа чланова

који сами себе идентификују, а и у очима других бивају идентификовани, као категорија коју је могуће разликовати од осталих категорија истог реда« (Bart, 1997). Дакле, за национални идентитет је битна како субјективна идентификација појединаца са одређеном групом, тако и идентификовање дате групе од стране не чланова. Ниједан аутор неће порећи значај интеракције за формирање националног идентитета, али је само за неке ауторе то суштинска карактеристика (Triandafyllidou, 1998). Национални идентитет ће се формирати само у присуству и контрасту према другим нацијама, и у сталном редефинисању у зависности од односа према другим групама. Када знамо ко смо, делом то знамо и због тога што знамо шта нисмо! Припадници сваке нације имају другу значајну нацију у односу на коју формирају свој национални идентитет, на пример Грци према Македонцима (Triandafyllidou, 1998). По овој теорији национални идентитет је облик групних идентификација. Процес категоризације себе и других је основ за настанак свих социјалних идентификација, које су кључне за одређење сваког човека. Субјективним сврставањем појединца у одређене групе, као и перцепција те групе од стране других људи, чини суштину колективних идентитета. Национални идентитет јесте једна категорија за разврставање људи и за сврставање појединца у дате категорије (Devereux, 1975), једна форма групног припадања (Кесмановић, 1996).

-Класа

Постоји читава група објашњења националне припадности, које националне конфликте своде на класне, економске и политичке конфликте (Steinberg, 1981; Hannerz, 1996; Gelner, 1997; Putinja, Stref- Fenar, 1997; Horowitz, 2000). По овим ауторима нација је лажни феномен савременог света, којим се објашњавају већ дефинисане неједнакости међу групама услед класних разлика. Гелнер (Gelner, 1997), полази са позиција антипримордијализма, сматрајући да национална припадност није никаква датост (Gelner, 1997). Национална припадност није природан, већ ретроградан облик класификације људи и нема никакву објективну заснованост. Поседовање националности није инхерентни људски атрибут, иако на први поглед изгледа као да то јесте суштинска људска категорија. По Гелнеру образовање је кључна одредница човека, и његова далеко најдрагоценија инвестиција. За савременог човека је од средишњег, централног значаја писменост, а не припадност нацији. Националну припадност изједначава са класном, јер је нација у савременом свету постала класа. И други аутори у класним, социјалним разликама виде узрок националне и културне различитости (Steinberg, 1981; Hannerz, 1976). Биолошка објашњења националних разлика замењена су културолошким објашњењима. Стеинберг наводи бројне аргументе по којима се културолошке разлике могу свести на социјалне и класне разлике. Култура и вредности у датој култури у великој мери су зависне од богатства једног друштва. Није реално очекивати да ће сиромашне групе усвајати високе стандарде и вредности у међусобним односима, већ ће изградити вредности које су примерене условима у којима живе и њиховим шансама у животу. Значи националне разлике у својој суштини су културне разлике, које се даље могу свести на класне. Мит о националним разликама јесте творевина савременог света, у циљу оправдања класних и социјалних разлика и задржавања постојећег поретка.

-Психолошке карактеристике националног идентитета. У психолошким приступима, приликом описивања нације и националне припадности полази се од скупа одређених психолошких особина, ставова или система вредности који су карактеристични за припаднике дате групе (Golubović i sar., 1995). Врло се често скуп психолошких особина карактеристичних за једну нацију (Nahirny, Fishman, 1965) наводи као важан

елемент идентитета. У оваквој врсти анализе се долази до типа личности карактеристичног за одређену нацију («*ethnic personality*») и до специфичног облика понашања за ту нацију (Devereux, 1975). Наводе се конкретне особине личности (лажљиви, храбри, паметни, поносни, ...) специфичне за нацију, и описује се прототип односно типични представник.

Међу истраживачима одавно постоји интересовање за повезивање одређених типова личности, социјалних ставова и понашања. Истраживачи често покушавају да одговоре на питање који тип личности прихвата одређене идеологије и подложнији је социјалном притиску, какве околности утичу на људе да лакше прихвате одређене идеологије (Кесмановић, 1996), како стрес и претња утичу на интензитет националног идентитета (Roccas, Brewer, 2002). Ватерс у опсежном квалитативном истраживању значења националног идентитета налази да он није празна категорија за испитанике, већ је испуњен значењем. Значење је двојако: културно упражњавање националног идентитета (језик, обичаји у исхрани, на свадбама и сахранама) и социјално психолошке особине припадника одређене нације (Waters, 1990). У лаичким теоријама распрострањена је стереотипна перцепција особина припадника сопствене и других нација (Leyens et al., 1994). Већина припадника једне нације има веома снажне идеје о типичним карактеристикама и облицима понашања појединих етничких група. Идеје се црпе из медијске представе о појединим етничким групама и из личног искуства. Психолошки приступи омогућавају предикцију понашања. Уколико знамо нечију националну припадност, можемо предвидети како се та особа понаша и које особине поседује (обзиром да имамо генерализовану слику типичног представника те етничке заједнице).

-Емоционалне компоненте. Национални идентитет и предрасуде нису чисто рационалне, већ емотивно засићене (Leyens, 2000; Vasović, 1996). Примордијализам наглашава управо тај неизрециви, дубоко укореван сентимент (као и Смит који говори о митовима, симболима, колективним судбинама), други помињу носталгичну оданост (Gans, 1979), ирационалност (Кесмановић, 1996), осећање заједничке припадности и блискост (Тодић, 1999). За неке теоријске приступе то је главна одредница која нацију разликује од класе (Sollors, 1996), или је чини специфичном у односу на друге колективне идентитете (Scheff, 1994). Управо је та афективна засићеност узрок велике покретачке моћи националног идентитета. Понос или стид због припадности једној нацији је чест аспект националног идентитета и друштвен покретач.

-Сличности у наведеним теоријским одређењима. Теоријски приступи имају упорос шароликости и различитости и извесне сличности (Sigel, 2001). Сличности су у схватању да је национални идентитет:

- Динамичка димензија, која се стално конструише и мења.
- Не настаје у изолацији, него у међуодносу и интеракцији са другим нацијама.
- Указује не само на сличности припадника једне групе, него и на њихову различитост у односу на друге.
- Један од многобројних колективних идентитета у савременом друштву. Од индивидуе и друштва зависи колики ће бити његов значај за појединца.
- Не може се свести на једну одредницу, већ је зависна од контекста

-Спорне тачке- Да ли је национални идентитет легитиман научни појам или треба приступити његовом редефинисању?

- Да ли националним идентитетом преовлађују објективне или субјективне одреднице?

- Да ли је приликом одређења важније дефинисати когнитивне, емотивне одреднице, или потребе које доводе до националног идентитета?
- Да ли се национални идентитет може свести на класни и политички феномен (којом се у савременом свету рационализују конфликти интереса)?
- Да ли је национални идентитет дат рођењем, или је стечен у току живота социјализацијом појединца у етнички подељеном свету?

Дефиниције зависе од контекста и научне дисциплине која покушава да објасни феномен. Различити приступи не би требало да се третирају алтернативно, већ комплементарно, да се разматрају као тачке на неком континууму. Да ли ће доминантно одређење националног идентитета бити рођење или држављанство, припадност лози и емотивна везаност за њу или везаност из користи и интереса, принуда или избор, зависи од бројних фактора различитих у различитим ситуацијама и временским периодима (Milošević-Đorđević, 2003).

1.2.1.5 Дефиниција националног идентитета

Човек се обликује не само у односима сљудима с којима дели заједнички животни простор, с родитељима, партнером, пријатељима, колегама, већ и повезаношћу са широм заједницом властите нације, већину чијих чланованикада није упознао. На то ко је појединац, како он размишља и осећа, као и на његово појам о себи утиче дакле и његова припадност проширеној групи односно нацији.

Национални идентитет најчешће се дефинише као компонента социјалног идентитета. Тајфел (1981; према Phinney, 1990) дефинише социјални идентитет као део појма о себи који произлази из знања појединца о његовом чланству у социјалној групи (групама), заједнос вредношћу и емоционалним значењем везанима уз то чланство. Појединци се разликују с обзиром на важност и снагу своје идентификације с етничком групом. Етнички идентитет јемултидимензионални конструкт који варира од члана до члана унутар исте групе. Не ради се о категоријској варијабли, о нечему што појединац има или нема. Етнички идентитет можемо дакле дефинисати као трајан, битан део појма о себи који садржи осјећај чланства у етничкој групи, као и ставове и осећаје везане уз то чланство (Phinney, 1996).

Термини етнички и национални идентитет често представљају синониме и опште им се значења умногоме испреплићу. Национални идентитет подразумева постојање политичке заједнице. Политичка заједница укључује заједничке институције те сједињен скуп права и дужности за све чланове друштва, она укључује и дефинирање ограниченог територија с којим се чланови поистовјећују (Smith, 1991; према Paratušić, 2001).

Код појма "етничко" нагласак се ставља на род и сродство, поријекло нације и њено родословље. Заједничко поријекло је важно за разликовање етничког од националног идентитета (Smith, 1991; према Paratušić, 2001). Појам "етнички идентитет" потиче из истраживања која се односе на америчко подручје. У америчком друштву назив Американац означава припадност држави/нацији, а ако нас занима порекло појединца, тада говоримо о етничкој припадности. Етничност је истакнута у оним случајевима где је чланство у групи очито, тј. где су границе међу групама чврсте као што су нпр. различите расе. Једнако тако, за мањинске групе етнички идентитет је важнија компонента појма о себи него за већинско бело америчко становништво.

Групе с којима се људи идентификују разноврсне су. Једна од њих свакако је нација. Процес социјалне идентификације повезан је с групним понашањем које укључује:

етноцентризам, преферирање властите групе, разликовање међу групама, конформизам групним нормама, привлачност властите групе и перцепцију себе, чланова властите и чланова друге групе у терминима значајних групних стереотипа. Социјална идентификација доводи до тих ефеката јер је повезана са социјалном категоризацијом (Franceško и сар., 2002). Кроз процес социјалне категоризације људе, ствари и појаве у околини смештамо у одређене категорије на темељу њихових заједничких обележја. На тај начин поједностављујемо информације које примамо из околине и олакшавамо спознају света. Категоризација наглашава сличност људи унутар исте категорије те њихову различитост од припадника других категорија. Управо због процеса социјалне категоризације долази до формирања стереотипа и предрасуда, тј. ставова према припадницима других категорија или група.

Основни теоријски оквири унутар којих се дефинише национални идентитет су: теорија социјалног идентитета, модел акултурације и развојне теорије.

- *Социјални идентитет*

Теорију социјалног идентитета поставили су средином 70-их година двадесетог века Тајфел и Тарнер (1986). То је прва теорија која је свеобухватно захватила концепт социјалног идентитета и ставила га у средиште интереса социјалне психологије. Теорија се бави чланством у групи, групним процесима и међугрупним односима. Њена основна претпоставка је да је већ само чланство у некој групи довољан услов да се код појединца развије осећај припадности.

Према Тајфелу и Тарнеру социјални идентитет се дефинише као онај део појединчевог појма о себи који произлази из његове свести о томе да је припадник одређене групе (или група), али и из емоционалне важности коју за њега та припадност има (Tajfel, 1981). Теорија социјалног идентитета каже да појединац социјални идентитет стиче на темељу припадности појединим групама тј. његов социјални идентитет састоји се од оних аспеката властите слике о себи који произлазе из оних група којима припада. Национални идентитет је део социјалног идентитета који се темељи на осећају припадности националној групи/нацији. Само чланство у групи доводи до развијања осјећаја припадности, што онда придонosi позитивном самопоимању. Примарна мотивација појединца као члана групе је развијање позитивног социјалног идентитета, а да би се то остварило, група се настоји позитивно вредновати. Људи теже побољшати свој појам о себи и своје самопоштовање, а како би то остварили теже повећању поштовања властите групе.

Према Тајфелу и Тарнеру (1986) социјални идентитет може бити позитиван или негативан зависно о томе како појединац процјењује властиту социјалну групу, независно о личним карактеристикама или постигнућима унутар групе (Tajfel, Turner, 1986). Темелјна претпоставка теорије социјалног идентитета је да чланство у групи и осјећај припадности доприносе позитивној слици о себи и сваког појединца.

Позитиван социјални идентитет пружа особи осјећај сигурности, самопоштовања, властите вредности и припадности. Будући да појединац слику о себи стиче на темељу властитих карактеристика и на темељу карактеристика групе којој припада, он настоји групу којој припада вредновати позитивно. То првенствено чини кроз процес социјалне компарације властите групе с другим групама.

О негативном социјалном идентитету говоримо кад појединац властиту групу процјењује негативно у поређењу с компаративним групама. Често се догађа да припадници мањинских група, у додиру с већинском групом, развију ниско

самопоштовање, јер се перципирају као припадници инфериорне групе. Тајфел и Тарнер (1986) набрајају неколико начина на које се инфериорне групе суочавају с негативним социјалним идентитетом. То су:

- *социјална компетенција* - чланови групе покушавају на објективан начин узвише место своје групе у друштву. На пример, припадници националних мањина оснивају политичке странке како би могли учествовати у власти. Такође, организују различите културне манифестације и догађања да би јавности представили своју културу и обичаје.

- *индивидуална мобилност* - особа с негативним социјалним идентитетом може одбацили своју групу и заменити је групом која је бољи темељ за развој позитивног социјалног идентитета. Примјер за овај начин „одбране“ од инфериорне групе јест прелазак са вероисповијести мањинске на вероисповијест већинске групе, но показало се да то може имати и негативне психолошке последице. Осим тога, то није могуће када су границе категорија чврсте, као нпр. раса или пол.

- *различите стратегије социјалне креативности:*

а) занемаривање компаративних димензија на којима је поређење неповољно за инфериорну групу и тражење нових димензија на којима ће успоредбе бити повољније. Пример Србија ће се са земљама еуропске уније радије упоређивати по спортским успесима него по економском напретку.

б) избор мање угрожавајуће спољне групе за поређење. Инфериорна група не упоређује се с доминантном групом него с мањинама и то тако да исход за њу буде повољан. Последица тога је развој поноса унутар групе. На примјер, Србија ће се по економском напретку у задњих десет година упоређивати са Босном и Херцеговином или Македонијом и Црном Гором, али не и са припадницама еуропске уније.

ц) дискриминација и омаловажавање других група како би се властиту групу доживјело као супериорнију и бољу. Пример за то јест нацистичко учење о надмоћи аријевске расе, те сврставање Јевреја у грађане другог реда којима су приписиване многе мање вредне особине, крајње штетне за већинску заједницу.

Тајфелова(1981) теорија је садржала и једну снажну мотивациону компоненту. Појединци тврдио је он, осећају потребу за позитивним друштвеним идентитетом или представом о себи: „Може се предпоставити да ће појединац хтети да остане припадник једне групе и настојати да приступи новим групама, ако те групе могу у неком смислу допринети позитивним видовима његовог друштвеног идентитета“ (Tajfel, 1981). Да би остваривале тај позитивни идентитет, групе ће настојати да се пореде у своју корист с групама различитим од себе и тражећи мерила поређења која их показују у позитивној светлости. Нација ће стварати ласкаве стереотипе о себи, а омаловажавајуће о другим нацијама са којима се пореде. Ласкави стереотипи, које припадници групе примењују на себе, и потцењивачки стереотипи који се примењују на припаднике других група, потхрађиваће осећање позитивног личног идентитета, које је нужно за опстанак групе (Bilig, 2009).

По Хогу и Ејбрамсу (1998), у процесу групне идентификације постоје три фазе:

Прво, појединци се категоришу као припадници једне групе, приписујући себи одређен социјални идентитет и повлачећи разлику између себе и неке друге релевантне групе.

Друго, усвајају стереотипске норме повезане с таквим идентитетом.

Треће, приписују те норме себи, па тако њихово понашање све нормативније што је њихова припадност категорији нормативнија (Hogg, Abrams, 1998).

Социјални идентитет појединца зависи од његове евалуације властите групе и перцепцији како други евалуирају ту групу (Jelić, 2003). У случају да се властита група процјењује позитивно у поређењу с другим групама, социјални идентитет је позитиван (Mummendey, 1985, према Jelić, 2003). Када особа о себи почне мислити као о припаднику одређене социјалне категорије тј. групе можемо рећи да је код ње пробудио социјални идентитет (Jelić, 2003).

Различити аутори слажу се да социјални идентитет појединца зависи од два процеса: препознавању властите сличности с припадницима своје групе те перцепције различитости у односу на припаднике других група (Brewer, 1993; Calhoun, 1994; Franceško и сар., 2002).

Важно је нагласити да појединац може имати онолико социјалних идентитета колико има група с којима се идентификује. Они варирају у својој важности тј. салијентности за појединчеву слику о себи зависно од ситуације у којој се појединац налази. На пример, када је у кругу породице код мушкарца доминира идентитет сина, а док је с пријатељима на утакмици истакнутији је идентитет навијача. Према теорији салијентности идентитета Стракера и сар. (1994), појединац се више идентификује с оним групама које су у свакодневном животу истакнутије. У некој социјалној ситуацији истакнутији ће бити онај идентитет који укључује односе с више блиских особа.

Теорија социјалног идентитета наглашава постојање разлике између личног и социјалног идентитета.

Лични идентитет темељи се на идеји о јединствености сваког појединца и на његовој различитости од свих других људи. Он произлази из особина личности појединца и из његових односа с другим људима. Лични идентитет темељи се на појединчевим вредностима, идејама, емоцијама, циљевима, те на томе како појединац види себе. За лични идентитет важно је поређење с другима, да свако види себе различитим од других људи.

Социјални идентитет, као што је већ раније споменуто, односи се на то како појединац види себе као члана групе којој припада. Но, припадање групи и социјална идентификација могућа је само у поређењу с групама којима не припадамо па се социјални идентитет односи и на разликовање од других група. Укључена је дакле сличност унутар властите групе и разликовање од других група (Franceško и сар., 2002).

Често се на лични и социјални идентитет гледа као на супротности јер је тешко схватити како се појединац може истовремено осећати различитим од других и сличним њима. Но, истраживања на стварним социјалним групама показала су да су лични и социјални идентитет повезани (Worchel и сар., 1998).

Мелучи установљује да социјални идентитет обезбедује актерима да делују као уједињени субјекти и да успоставе контролу над својом акцијом, јер колективна акција производи симболичку оријентацију и значења која актери препознају, као и способност колективних актера да направе разлику између себе и околине. На тај начин Мелучи објашњава основу друштвених покрета, у којима индивидуе, делујући колективно, »конструишу« своју акцију дефинишући у когнитивном смислу поље могућности и ограничења и дајући смисао ономе »бити заједно« и циљевима којима теже (Melucci, 1995).

Заступници Теорије социјалног идентитета тврде да припадници групе морају сматрати да је група стварна. Тарнер (1987) истиче да припадници неке нације имају међусобне везе само са малим бројем својих сународника, па ипак, ти припадници себе одређују као нацију, а и други их тако одређују (Turner и сар., 1987). Бенедикт Андерсон (1983) нацију описује као замишљену заједницу, тако да појединачни припадници неће никада упознати највећи број осталих припадника, неће их срести, или чути, па ипак у уму свакога од њих живи слика његовог заједништва (Anderson, 1983).

Основне замерке Теорији социјалног идентитета по Билингу (2009) је њено занемаривање специфичног значења социјалних категорија и што се у овој теорији главна пажња посвећује индивидуалној категоризацији и што се не узимају у обзир разни начини на који се национални идентитет усваја (Bilig, 2009). Теорија социјалног идентитета психолошке карактеристике сматра општим и неповезаним с одређеним друштвено-историјским контекстима. Као и већина психолошких теорија „групног идентитета“, Теорија социјалног идентитета предпоставља да су групе универзалне. Теорија социјалног идентитета прихвата постојање разних облика група; нације, религије, племена, касте и других, али полази од предпоставке да су разлике између група мање важне од њихове психолошке сличности. По Хогу и Ејбрамсу (1988) суштинско социјално-психолошко питање гласи како се људи идентификују са неком групом и какве су заправо последице такве идентификације (Bilig, 2009).

- *Модел акултурације*

Појам акултурације односи се на промене културалних ставова, вредности и понашања због контакта двију различитих култура кроз неки временски период (Berry, Trimble, Omedo, 1986; према Phinney, 1990). Под акултурацијом подразумевамо промену ставова, вредности и понашања код појединаца који припадају двема или више различитих култура услед њихове интеракције дугог и непосредног додира. Промене које се дешавају услед таквих контаката суутицајније на нивоу групе него на појединачном степену. Када говоре о етничком идентитету, психолози користе овај модел да опишу како се развија етнички идентитет мањинских група на неком подручју, при чему је фокус на чињеници да те мањинске групе припадају културама које су различите од већинске. Проучава се шта се дешава у контакту припадника тих култура с доминантном, нпр. западњачком културом.

Фини (1990) користи овај модел при опису развоја етничког идентитета мањинских група на америчком подручју. При томе полази од два различита теоријска модела. Један је *линеарни / биполарни модел* који претпоставља да су етнички идентитет и акултурација менусобно искључиви. Значи, јачим укључивањем у ширу заједницу доминантне нације слаби етнички идентитет и обрнуто. *Дводимензионални модел* претпоставља да појединац истовремено може бити независно везан и за мањинску и за доминантну културу.

Бери и сар. (1986; према Phinney, 1990) разликују четири типа оријентације према степену идентификације с мањинском и доминантном групом: *бикултурализам* (снажна идентификација с обе културе), *асимилација* (снажна идентификација с доминантном, а слаба с властитом културом), *сепарација* (снажна идентификација с властитом, а слаба с доминантном културом), те *маргинализација* (слаба идентификација с било којом културом).

- *Развојне теорије*

У оквиру развојних теорија национални идентитет представља динамичан концепт који је промењив у времену и контексту. Полазиште ове теорије је Ериксонска теорија

формирања его-идентитета у којој остварени идентитет представља резултат дуготрајног експериментирања и истраживања. Ову концепцију развоја идентитета Фини (1990) преузима и примјењује на описивање развоја етничког идентитета, при чему наводи три фазе његова развоја:

Прва фаза је *фаза дифузног, неистраженог идентитета*. У овој фази налазе се адолесценти и све особе које нису никад истраживале етнички идентитет. Код припадника етничких мањина у овој фази јавља сепреференција доминантне културе. Појединцима из мањинских група много је важније да сепозиционирају у друштву, него преиспитивање етничког идентитета. Појединац нема времена или не жели да се бави овим питањем. Такођер постоји могућност да родитељи преузму већински идентитет па појединац једноставно преузме ставове родитеља, без властитог истраживања.

Друга фаза је *фаза истраживања*. Очитује се кроз укључивање у живот властите етничке групе, а свест о припадности властитој групи расте кроз различите активности: учествовање у културним догађањима, читање, информирање и сл.

Трећа фаза је *фаза интернализације идентитета*, а значи разумевање и вредновање властите етничности. Значење интернализованог идентитета је различито код сваког појединца и групе јер постоје различита индивидуална и колективна искуства. Интернализовани етнички идентитет не значи нужно висок степен етничке укључености, јер појединац може бити свјестан етничке припадности, а не упражњавати обичаје. Финијева (1990) наводи да сенационалне мањине у овој фази суочавају с два темељна проблема:

а) културалним разликама између властите и доминантне групе

б) нижим положајем властите групе у друштву.

Према моделу Финијеве, усвајање националног идентитета није нужно и крај процеса његовог развоја. Модел наглашава динамички аспект усвајања националног идентитета, те је могуће да појединац током живота поново почне преиспитивати властити национални идентитет, његову улогу и значење.

Финијева (1990) каже да је, кад су у питању доминантне групе, измена фаза спорија него код мањинских група, јер долази до дужег задржавања у фази дифузног националног идентитета. Припадници доминантне групе једноставно преузимају вредности своје групе те имају мању потребу за истраживањем властитог националног идентитета што резултира споријом изменом фаза националног идентитета. Deaux (1996) наводи да се у истраживањима показало да је социјални идентитет, једном кад се формира, изразито стабилна варијабла.

Споменути теоријски приступи уз своје различитости и шароликост имају и извесне сличности. Оне се очитују у схваћању да је национални идентитет:

а) Динамичка димензија која се стално конструира и мења.

б) Настаје у међуодносу и интеракцији с другим нацијама.

ц) Указује на сличности унутар припадника одређене групе, али и на њихову различитост од припадника других група.

д) Један је од многих социјалних идентитета у савременом друштву, а колики ће бити његов значај овиси о појединцу и друштву.

е) Не може се свести на једну одредницу, него је завистан од контекста (Milošević, Đorđević, 2003).

Морамо имати у виду да је ово процес и да може поново доћи до преиспитивања идентитета и његовог значења. Никако не смијемо заборавити да у корјену етничког

идентитета нису само рационални елементи, већ да је то праћено јаким емоцијама. Митови, осјећање заједничке припадности, истицање колективне судбине, засићени су афектима што етничкој припадности и етничком идентитету даје велику покретачку моћ.

1.2.2 Национални идентитет

Од свих врста социјалног идентитета, национални идентитет је имао највећи утицајна историјске догађаје. Последице за људски род, кроз историју, биле су итекако негативне и погубне за неке нације и позитивне за друге. Разумевање важности тог феномена нема само теоријску него и практичну вредност у подстицању међународне толеранције. Последњих година национални идентитет је тема интереса многих истраживања првенствено због политичких збивања и честих сукоба који су повезани с националном припадношћу. Национални идентитет постаје значајан оног часа када нешто почиње да га угрожава (Ериксон, 2004).

1.2.2.1 Компоненте националног идентитета

Једно од основних питања везаних уз конструкт националног идентитета јесту тврђивање и мерење његових различитих компоненти. Финијева (1990) говори о четири основне компоненте за које се претпоставља да чине национални идентитет:

1. Самоидентификација или самодефинисање појединца као члана националне групе

Самоидентификација може бити одређена пореклом особе, али је могућа и као исказ властитог одређења независно о пореклу. Feather (1994) је провео више истраживања на аустралиским учесницима и показао да је снажнија идентификација с националном групом повезана с израженијим фаворизовањем властите групе, већом групном пристрасношћу те израженијим колективистичким вредностима.

2. Осећај припадности одређеној етничкој групи

Његов интензитет може варирати од снажног до осећаја само формалне припадности групи без емоционалне везаности. С обзиром да се ова компонента односи на емоционалне процесе, због њихове променљивости, тешко је мерљива. У већини истраживања испитује се преко везаности за властиту групу, а каткада и као осећај различитости и издвојености властите у односу на друге групе (Phinney, 1990).

3. Ставови према чланству у групи који могу бити позитивни или негативни

Позитивни ставови се најчешће исказују и истражују кроз позитивне афективне реакције као што су понос и задовољство припадношћу, те прихваћање властите групе. Изостанак позитивних ставова и/или изражавање негативних ставова према властитој националној групи може се посматрати као порицање властитог националног идентитета. Негативни ставови могу се манифестовати и као жеља за тиме да се постане члан неке друге националне групе (Phinney, 1990). Анализа резултата истраживања, које је 1995. године спровео International Social Survey Programme (ISSP) у 22 европске земље, показала је да је национални понос повезан с осећајем националне припадности. Већи степен националног поноса показују они који имају снажан осећај националне припадности тј. осећају се «блиски» својој земљи. Показало се да старији и слабије образовани учесници исказују већи национални понос, док разлика с обзиром на пол није утврђена (Corkaloi Kamenov, 1998).

4. Укљученост у рад и живот властите националне групе односи се на то колико појединци учествују у одржавању традиције и културе свога народа.

Уистраживањима најчешће кориштени индикатори укључености су: употребанационалног језика, начин склапања пријатељстава и интимних веза тј, да ли је зањих важна припадност истој етничкој групи, припадност одређеној вери и њенопрактиковање, учествовање у раду и формирању социо-националних институција(завичајни клубови, друштва), укљученост у политичке активности везане за бољитаквластите националне групе, одабир мјеста становања с обзиром на националнуприпадност, његовање националних вриједности, интерес за земљу порекла, тепознавање националне историје и културе (Phinney,1990).

Смит наводи битна обележја националног идентитета, а то су:

1. историјска територија, односно домовина
2. заједнички митови и историјска сећања
3. заједничка масовна, јавна култура
4. заједничка законска права и дужности свих припадника нације
5. заједничка економија, с територијалном мобилношћу припадника нације.

На основу свих ових обележја нација се по Смићу може дефинисати као *именована људска популација са заједничком историјском територијом, заједничким митовима и историјским сећањима, заједничком масовном, јавном културом, заједничком економијом, и заједничким законским правима и дужностима свих припадника* (Smit, 2010). По њему национални идентитет и нација представљају сложене конструкте сачињене од више узајамно везаних компонената; етничке, културне, територијалне, економске и правно-политичке. Појмновно узев, нација је постала мешавина скупова две димензије; грађанско-територијалног и етничког-генеолошког, у сразмерама које варирају од случаја до случаја. У складу са наведеним димензијама, функције националног идентитета можемо поделити на спољне и унутрашње.

Спољне функције националног идентитета по Смићу су:

-*територијална*, која одређује друштвени простор у оквиру којег припадници дате нације морају живети и радити, обележавају међе историјске територије, која лоцира заједницу у времену и простору. Она обезбеђује појединцима објекте духовног и историјског ходочашћа, који обеледањују јединственост њихове нације.

-*економска*, где нације прихватају тежњу за контролом над територијалним ресурсима, укључујући радну снагу, поделу рада и расподелу ресурса међу својим припадницима у домовини.

-*политичка* функција, где национални идентитет подупире државу и њене органе, њихове преполитичке еквиваленте у нацијама које немају своју државу, регулацију политичког понашања и избор владе која одсликава националну вољу и национални идентитет дате инклузивне популације. Најважнија политичка функција је легитимисање заједничких законских права и дужности правних институција, које одређују особене вредности и карактер нације и одражавају вековне народне обичаје, где је позивање на национални идентитет данас постало главна легитимација друштвеног поретка и солидарности.

Унутрашње функције националног идентитета за појединце у заједници по Смићу су:

-*социјализација* припадника нације као држављана и грађана, која се постиже обавезним, стандардизованим, јавним масовним системима образовања, помоћу којих се усађује национална оданост, специфична хомогена култура, која се обавља под утицајем националистичких идеала, културне аутентичности и јединства.

- *друштвена спона* међу својим припадницима и класама кроз заједничке вредности, симболе и традицију. Коришћење симбола: грба, застава, химни, монета, униформи, споменика и церемонија подсећа припаднике на њихово заједничко наслеђе и културно сродство, а њихово осећање заједничког идентитета и припадништвајача их и узноси.

-*особена култура* омогућава да сазнамо „ко смо ми“ у савременом свету, јер поново откривајући ту културу „откривамо сами себе“, „аутентично лично ја“, што омогућава многим подвојеним и дезорјентисаним појединцима да се носе са сличним променама и неизвесностима у савременом свету (Smit, 2010).

Процес самодефинисања и лоцирања представља по много чему кључ за национални идентитет, али и његов елемент који је изазвао највише сумњи и скептицизма (Smit 2010). С обзиром на велик распон ставова и перцепција, нема јединствених мерила за дефинисање националног идентитета, нарочито међу националистима и њиховим критичарима. Трагање за националним ја и однос појединца према њему остају најзагонетнији елемент у националистичком пројекту (Smit, 2010). У име „националног идентитета“ људи су се одрицали сопствених слобода и угрожавања туђих, били су спремни да погазе верска и грађанска права етничких, расних и верских мањина, које нису могли да апсорбују.

Од колективних идентитета који данас постоје код људских бића, национални идентитет је најбитнији и најобухватнији. Национални идентитет свугде је окосница кампање за народну сувереност и демократију, као и за тиранију над другима који он рађа. Друге врсте колективних идентитета могу утицати на његов смер, али ретко који може да му парира или му поткопа моћ. Колективни идентитети као што су: вера, раса, пол, класа, могу се преклапати и комбиновати са њим, сам тим га јачају и чине га битнијим у модерном свету. У *културној* сфери, национални идентитет се манифестује кроз читав низ претпоставки и митова, вредности и сећања, језик, право, у институцијама и церемонијама. У *друштвеном* погледу, са становишта територије, моралне економије, тако и са становишта материјалних средстава и вештина. С *политичког* становишта национални идентитет одређује, регулише и легитимише политичке циљеве управну праксу и свакодневни живот сваког грађанина. Национални идентитет је апстрактан и вишедимензионалан конструкт који се дотиче читавог низа животних сфера и јавља у многим пермутацијама и комбинацијама (Smit, 2010).

1.3 Национална везаност

Однос према другим народима и националним предрасудама према њима почео је да се испитује тридесетих година двадесетог века, када су истраживања етничких стереотипија први започели Кац и Брејли, да би педесетих година прошлога века Адорно и сарадници почели са испитивањем националне везаности и то само једног њеног облика етноцентризма или етноцентричког национализма. Не постоји само једна врста националне везаности, већ је оправдано прихватити више облика националне везаности јер ставови особа код којих је она присутна се манифестују у различитим облицима нацијолне лојалности. Однос према властитој националној припадности, феноменен националне везаности, развијеност или неразвијеност осећања националне везаности и постојање одређених облика националне везаности, осећање националне припадности, је

моћна покретачка снага понашања појединца и поступака група. (Рот и Хавелка, 1973). Национално осећање и национална везаност за своју националну државу постају чврст систем ставова са израженом мотивационом снагом, и ово осећање може постати изговор развијања непријатељстава и сукоба међу различитим нацијама. Истраживања различитих облика националне везаности први су почели да се баве, Гецков и Кристијансен педесетих година, Каца шездесетих година, као и Рот и Хавелка почетком седамдесетих година двадесетог века.

1.3.1 Облици националне везаности

Guetzkow (prema Šiber, 1998) је развио концепт по коме паралелно постојинеколико облика националне везаности. Његова типологија садржи четири основна облика националне лојалности, а појединци се на њима групирају с обзиром на свој доминантни тип односа. То су:

1. *мултиплисти*-показују лојалност према властитој нацији, али везаност и наклоност према припадницима других нација
2. *патриоти*-осећају заједништво само с припадницима своје нације
3. *алијенирани*-немају осећај националне припадности
4. *незадовољни*-ближи су им припадници других нација него њихове властите нације.

Рот и Хавелка полазећи од сличних теоријских претпоставки као и њихови претходници, на основу критеријума лојалности према властитој националној групи и другим секундарним групама претпостављају да постоји пет облика националне везаности, или пет врста субјективних диспозиција односа према националној припадности и то:

1. *Искључива национална везаност*, коју карактерише изразита свесност оприпадности властитој нацији, оцена да је једино та припадност важна и значајна, те омаловажавање других нација. Аутори сматрају да овај облик националне везаности одговара појмовима који се у литератури означавају као етноцентризам, национализам или национални шовинизам.
2. *Истакнута национална везаност*, која подразумева патриотизам и одређени степен националне идеације, али и прихватање постојања других националних припадности.
3. *Вишеструка национална везаност*, је облик интернационализма којег карактерише осећај лојалности према властитој нацији, али и тежња за меународном сарадњом и споразумевањем. Лојалност се првенствено исказује према човечанству, према ономе што се оцењује хуманим, вредним, напредним за све народе и људе, а то не искључује осећај везаности уз властиту нацију.
4. *Истакнута интернационална везаност*, коју карактерише везаност за општу људску заједницу и тежња да се превладају уски национални интереси. Означава се као *козмополитизам* или *мондијализам*.
5. *Непостојање националне везаности (ана национализам или индивидуализам)*, тј. одсуство везаности за било коју нацију при чему се национални осећаји сматрају непотребним и штетним.

Рот и Хавелка под националном везаношћу подразумевају системе међусобно везаних ставова у којима долази до изражаја однос појединца према сопственој нацији, својој националној држави и територији, властитој националној култури, језику и историји, према националним вредностима и симболима, према другим народима, како према оним с којима је властита нација била или је економски и политички у

пријатељским, односно у непријатељским односима, тако према другим народима у опште, као и према националној диференцијацији као социјалној појави. Према сваком од поменутих ставова појединац и многим њима сродним објектима појединац може имати позитиван, неутралан или негативан став (Рот и Хавелка, 1973). Они су ове сложене и бројне системе ставова свели на пет основних система или пет облика националне везаности.

1.4 Заштита мањина

У савременом свету, мултикултуризам, вишеетничке, вишенационалне државе, као и друштва са више конфесија, представљају правило. Историјски гледано етничке/националне мањине, прво као верске мањине су постале предмет заштите, како унутрашњим актима појединачно, тако међународним споразумима и мировним уговорима између самих држава.

Заштита мањина у старом веку и толерантан став према припадницима другачијег етничког порекла, зависила је најчешће од саме владарове воље. Сем пар случајева толерантног става где антички владари нису ускраћивали право на: језик, традицију и религију, примери суровог и бруталног поступања према њима с циљем да се потпуно униште су многобројни и они су временом постали правило, посебно су у томе предњачили Римљани. Средњи век који је важио као мрачни историјски период нарочито у Европи, оптерећен сталним ратовима како верским тако и за територије, припадницима верских мањина није пружао никакву заштиту. У овом периоду нису познати случајеви заштите верских мањина међународним уговорима, а немамо ни много примера толерантног става према њима, већ су се њихова права признавала искључиво унутрашњим актима која су доносили сами владари или верски поглавари. Занимљиво је да су Турска и друге исламске земље до 16. века показивале већи степен трпељивости према хришћанима него европске државе, у којима се у то доба није ни могао замислити опстанак других верских група (Радивојевић, 2005).

У складу са установама исламског ратног права и прописа шеријата, муслимански заповедник или владар, кад једно место без јачег отпора и жртава заузме, грађанима хришћанске и јеврејске заједнице, изда писмену повељу звану, *еманнама*, *муахеда* или *ахднама*. Приликом заузимања Јерусалима 15/637. године, други халифа Омер ибн ел-Хатаб, представницима хришћанске вере издао *еманнаму* у којој им је гарантовао сигурност живота, имовине, слободу цркве и вероисповести, под условом да дају цизију и не скривају непријатеље (Шериф, 2003).

Један од првих аката који се односе на заштиту државе, где она преузима обавезу да штити своје верске групе под својом влашћу је *ахднама* (повеља).

Приликом заузимања Цариграда (01. 06. 1453), султан Мехмед II Фатих издао је *ахднаму* (повељу) цариградском патријарху и становницима Галате у Цариграду. Њоме је

султан патријарху гарантовао *”да га нико неће узнемиравати ни реметити, да је неповредив, неопорезив, непотресив од свих противника и да је са свим себи потчињеним свећеницима за сва времена слободан од пореза и данка.”* (Hammer, 1979).

Први званични акт на нашем тлу о заштити верских мањина а и шире је *ахднама* из 1463. године када је султан Мехмед II Фатихосвојио Босну, представник босанских фрањеваца фра Анђео Звиздовићје 28. маја 1463. године изашао пред султана Мехмеда II Фатиха на Милодражево поље код Фојнице, признао га за новог господара Босне и замолио да његовим редовницима да верску и имовинску слободу деловања. Иако су припадници овог реда од самог свог оснивања (1209) деловали као *”пучки проповједници, папински посланици, мисионари на Блиском истоку и Африци, проповједници крижарских ратова...”,* а у Босни као проповједници и инквизитори против богумила” (Општа енциклопедија ЈЛЗ, 1977).

Султан Мехмед Фатих издао је *ахднаму* (повељу), да би спречио њихово иселјавање из Босне и подстакао на повратак оне који су се већ били иселили. *Ахднама* је, с историјског гледишта, имала велики значај, јер је босанским фрањевцима од самог почетка турска владавина у Босни осигуравала, основна људска права: слободу личности, вере, имовине, кретања и удруживања. Текст *ахднаме* у преводу Хазима Шабановића гласи:

”Ја, султан Мехмед-хан, стављам до знања цијелом свијету (свом пуку и одличницима) да се према посједницима овог царског фермана босанским редовницима појавила моја велика милост, па заповиједам слиједеће: Нека нико споменути (калуђерима) и њиховим црквама не прави сметље и нека их нико не узнемирује. Нека они безбрижно станују у моме царству. А они који су избјегли (побјегли и отишли) нека су слободни и сигурни. Нека дођу и нека без страха станују у земљама мога царства. Нека се настане у својим манастирима и нека нико, ни моје високо величанство, ни ико од мојих везира, ни од мојих слуга, ни од мојих поданика, нити ико од становника мога царства, - не вријеђа и не узнемирује споменуте. Нека им не упада и нека их не угрожава и не вријеђа ни њих, ни њихове душе (животе), ни њихов иметак, нити њихове цркве. Исто тако нека им је допуштено да доведу човјека са стране (из туђине) у земље мога царства. Због тога споменути веледушно подарујем царску заповијед и закљичем се слиједећим тешким заклетвама: Тако ми Створитеља земље и неба, који храни сва створења, и тако ми седам мусахафа, и тако ми нашег великог вјеровјесника (Мухамеда), и тако ми сабље коју пашем, - нико се неће противити ономе док год ови (Фрањевици) служе мени и мојој заповјести буду покорни“ (Шабановић, 1949). Писано 28. маја 1463. на граници Милодража, Фатих султан Мехмед.

Први међународни споразум заштите верских мањина односи се на заштиту хришћана у Отоманској империји, који је закључила Француска са Турском 1535. године. Њиме се држава одрицала низа суверених права над својим поданицима хришћанске вере (верске мањине), овај облик заштите се називао режимом капитулације, којим је касније и Русија штитила права православних хришћана у Турској.

Нантским едиктом из 1572. године, када је римо-католицизам проглашен за званичну религију у Француској, краљ Ари IVје калвинистима дозволио у одређеним подручјима, вероисповест и држање војске, али због непоштовања одредаба из едикта он је опозван. То је један од првих званичних писаних аката верске толеранције у Европи.

Друга половина 17 века је донела је више уговора који су постали темељи заштите верских мањина у Европи.

Вестфалским мировним уговором из 1648 питање верских мањина у Европи почело је интезивније да се решава. Њиме је окончан рат између протестантских и каталичких владара, а уговором се зајемчило право протестаната у немачким државицама. *Уговор у Оливи* од 1660. године, гарантује права каталика у балтичким областима које је освојила протестантска Шведска. *Уговор у Рајскику* из 1697. године штити католике у областима које је држала Холандија уступљеним од Француске. *Париски уговор* од 1763 води рачуна о правима каталика у Канади коју је Француска предала Великој Британији.

На *Бечком конгресу* од 1815 донет је први акт у међународном јавном праву којим су регулисани положај и заштита националних мањина, на њему је први пут употребљен појам националне мањине. Њиме је конкретно регулисан положај Пољака у Пруској, Аустрији и Русији. Од Бечког конгреса међународни уговори почињу да иду даље од права на исповедање вере, већ и да припадницима националних мањина зајемчују ширу равноправност.

Берлински конгрес 1878. је регулисао положај мањина у новоствореним Балканским државама; Србији, Црној Гори, Румунији, Бугарској и Грчкој, а на њему је први пут била посвећена пажња јеврејском питању. Суверенитет Турске на појединим територијама ових новонасталих Балканских држава није изричито укинут, нити се на конгресу није изричито инсистирало на томе. Такве територије :Санцака (Србије и Црне Горе), делови Косова, Македоније, Бугарске и Грчке су задржале овакав статус до Балканских ратова 1912. године када је Турска капитулирала на овим територијама а самим тим се одрекла њих. Каснијим уговорима између новонасталих држава, великих сила и Турске покушало се да се регулише ово питање које је и данас оптерећено хипотеком тог времена.

У *Версајском мировном уговору* који је потписан по завршетку Првог светског рата уведен је систем који је назван *Споразум о мањинама* који је закључен између Савезничких земаља победница с једне стране и земаља губитница у рату, новостворених земаља и оних које су прошириле своју територију. Овим споразумом су биле обухваћене верске, расне и језичке мањине, јер појмови етничке или националне мањине су касније ушли у употреби. Овај споразум није обавезивао Савезничке земље и припаднике мањина у његовој примени већ искључиво се тичао надгледања његове примене у земљама које су се њиме обавезивале. У резолуцији Друштва народа из 1922. године се наглашава и дужност лица, припадника верских расних и језичких мањина да сарађују са нацијама којима сада припадају и на чијој територији живе. Овај концепт заштите мањина убрзо је пропао, зато што су многе земље злоупотребиле и своје мањине и систем њихове заштите. Нарочито је нацистичка Немачка, себе сматрала овлашћеном да брани колективна права свих Немаца ван својих граница. Под изговором непризнавања колективних права, она је злоупотребила своје мањине тако што је подстицала њихово субверзивно деловање у земљама где је њихова национална заједница била веома јака, као у Чехословачкој која је морала да се одрекне дела своје територије (Судети), за напад на Пољску, затим њихово деловање у Југославији и Украјини после окупације нациста. Концепт *Споразум о мањинама*, између два рата где је предност дата колективним правима мањина у односу на њихове обавезе према државама у којима живе је пропао с нестанком Друштва народа.

Полазећи од лоших искустава заштите колективних права мањина и њихове злоупотребе између два светска рата, по завршетку другог светског рата прихваћено је другачије становиште у погледу субјекта заштите, права и обавеза припадника мањина. *Уједињене нације* су одустале од посебног регулисања заштите групног права мањина. Прихваћен је нови концепт заштите путем гарантовања индивидуалних права који је

трајао све до 1992. до доношења Декларације о правима припадника националних или етничких, верских и језичких мањина.

Повеља Уједињених нација донета 1945. године предвиђа унапређење и подстицање права човека и основних слобода за све без обзира на расу, пол, језик и веру и нигде се не говори о посебним мањинским правима и њиховој групној заштити. Овом повељом акценат се ставља на на права и развој основних људских слобода која су призната свима, без икакве дискриминације по основу расе, пола, језика и вере, чиме се штити положај лица која припадају некој од мањина.

Општа декларација о правима човека из 1948. године прихвата исти став, где преставља помак неки њени делови одредби у којима се прокламује начело недискриминације и утврђује се да права и слободе припадају сваком без икакве разлике на основу расе, боје, језика, вероисповести, националног порекла и других околности. Овом декларацијом сви су пред законом једнаки и сви имају подједнаку законску заштиту.

Ни *повеља ни декларација* не узимају у обзир да свако индивидуално право, па и право припадника мањине, има своју колективну димензију. То не значи да се групна права мањинама не могу зајемчити унутрашњим законодавством или појединим двостраним уговорима (Димитријевић, 1997).

Свет оптерећен послератним погромима, а касније и ослобађањем од колонијалне власти у различитим деловима света, није могао адекватно да одговори постијећим међународним уговорима. Заштити мањин путем концепта заштите људских права и гарантовања недискриминације је пропала.

Међународни пакт о грађанским и политичким правима од 1966. представља осном међународне заштите мањина за будућа међународна документа о правима мањина. Он у својим одредбама предвиђа да „У држави где постоје етничке, верске или језичке мањине, лица која припадају тим мањинама не могу се лишити права да имају, заједно са другим члановима своје групе, свој сопствени културни живот, да исповедају своју сопствену вероисповест и обављају верске дужности или да употребљавају свој сопствени језик“.

Декларација о правима припадника националних или етничких, верских и језичких мањина из 1992. године садржи широку листу права припадника мањина и обавезе држава да штите постојање и особености мањина на својој територији и да подстичу услове за унапређење њиховог идентитета. Своја права припадници мањина могу остваривати појединачно или заједно са другим члановима своје заједнице. Државе потписнице декларације су обавезне да предузимају законске и друге мере које су потребне да би припадници мањина уживали сва права и слободе без икакве дискриминације и пуну једнакост пред законом. Декларација је први међународни документ који је у потпуности посвећен правима припадника мањина, међутим она нема правно обавезујући карактер за државе. Да би постала правно обавезујућа за државе, декларација се мора преточити у текст међународне конвенције или прерасти у правила међународног обичајног права.

1.5 Мањине у Републици Србији

Уставом и низом закона Република Србија је уредила начин остваривања уставно гарантованих права и слобода припадника националних мањина.

Уставно гарантована права националних мањина у Републици Србији развијена је још за време постојања СФРЈ. Устав из 1974. године дефинисао је положај националних мањина и њихова колективна права. Све националне групе у СФРЈ; (Срби, Хрвати, Македонци, Црногорци, Словенци, Муслимани), које су чиниле шест конститутивних народа су биле пропорционално представљене на свим нивоима власти, као и националне мањине, а највећи степен је био на локалном нивоу где су оне чиниле већину. Припадници мањинских група имали су право на службену употребу језика, аутономију у култури (оснивања различитих културних удружења и институција културе), као и образовање на свом матерњем језику. У то време је највећи број припадника мањинских етно-културних група живео на територији републике Србије.

Распад СФРЈ довео је до тога да се на територији Србије појаве нове мањине, које су у оквиру претходне државе биле конститутивни народи Словенци, Македонци, Хрвати, Црногорци Муслимани/Бошњаци. Упркос Уставу из 1990. године који је гарантовао права мањинама у Србији је општа друштвена клима тог времена била изузетно неповољна према националним мањинама, имајући у виду ратове који су се водили на простору бивше СФРЈ, где је кулминирала етничка нетрпељивост. Истовремено етнизације политике и популизам који је тадашња власт користила и злоупотрљавала ради мобилизације бирача и резервног састава војске ради сукоба са суседима, условили су поред осећања опште несигурности грађана и све већу дистанцу, анимозитете и неповерење између етничких заједница у земљи (Башић, Црњански, 2006). Након 2000. године СРЈ се поново придружила међународним организацијама (УН, Савет Европе, ОЕБС, Европска комисија) и другим, а самим тим преузела обавезе у вези са међународним стандардима заштите националних мањина. СРЈ је потписала Оквирну конвенцију за заштиту права националних мањина и Европску повељу о регионалним и мањинским језицима, којима се дефинише минимум заштите гарантован мањинским групама.

Данас положај мањина уређују пре свега Устав усвојен 2006. године и посебни закони међу којима се издвајају Закон о заштити права и слобода националних мањина из 2002, наставио је да важи на територији Србије након одвајања Црне Горе од Савезне републике Југославије), Закон о службеној употреби језика и писма, Закон о основама система образовања и васпитања и Закон о локалној самоуправи (2002/6/7).

1.4.1 Етничка структура Републике Србији

У Републици Србији званично 20 етничких група има статус националне мањине. Када је у питању потврђивање статуса националне мањине, критеријум бројности није пресудан. Да би једна етно-културна заједница била сматрана националном мањином мора бити у дуготрајној вези са територијом Републике Србије и разликовати се од већинског становништва на основу језика, религије или обичаја, али мора постојати и воља да се очува засебан идентитет. Такође, грађанима је остављена могућност да не искажу своју националну припадност, али и да се изјасне по регионалној припадности (Гојковић, 2002). У Србији је 2011. године спроведен Попис становништва, чији ће резултати који се односе на број националних мањина и њихових припадника бити сукцесивно саопштани. Према

попису из 2002. године у Србији без Косова етнички састав становништва приказан је у табели 1.

Табела 1. Етнички састав становништва Србије по попису из 2002. године.

Етничка припадност	Србија	%	Централна Србија	%	Војводина	%
Укупно	7.498.001		5.466.099		2.031.992	
Срби	6.212.838	82.86	4.891.039	89.48	1.321.807	65.05
Црногорци	69.049	0.92	33.536	0.61	35.513	1.75
Југословени	80.721	0.92	30.840	0.56	49.811	2.45
Албанци	61.647	0.82	59.985	1.10	1.695	0.08
Бошњаци	136.087	1.81	135.670	2.48	417	0.02
Бугари	20.497	0.27	18.839	0.34	1.658	0.08
Буњевци	2.012	0.27	246	0.00	1.658	0.08
Власи	40.054	0.53	39.953	0.73	101	0.00
Горанци	4.581	0.06	3.975	0.07	606	0.03
Мађари	293.299	3.91	3.091	0.06	290.207	14.28
Македонци	25.847	0.34	14.062	0.26	11.785	0.58
Муслимани	19.503	0.26	15.869	0.29	3.634	0.18
Немци	3.901	0.05	747	0.01	3.154	0.16
Роми	108.193	1.44	79.136	1.45	29.057	1.43
Руси	2.588	0.03	1.648	0.03	940	0.05
Русини	15.905	0.21	279	0.01	15.626	0.77
Словаци	59.021	0.79	2.384	0.04	56.637	2.79
Словенци	5.104	0.07	3.099	0.06	2.005	0.05
Украјинци	5.354	0.07	719	0.01	4.635	0.23
Хрвати	70.602	0.94	14.056	0.26	56.546	2.79
Чеси	2.211	0.03	536	0.01	1.648	8.08
Остали	11.711	0.16	6.400	0.12	5.311	0.26
Неопредељени	107.732	1.44	52.716	0.96	55.016	2.71
Религиозна	11.485	0.15	1.331	0.02	10.154	0.50

припадност						
Непознато	75.483	1.01	51.709	0.95	23.774	1.17

Саопштење бр. 295, Републички завод за статистику, Београд, 2003. године.

У Србији без Косова, живи 13.47% становништва које припада националним мањинама. Становнике националних мањина у Србији, сем Рома карактерише територијална хетерогеност. Мађари, Словаци, Хрвати, Русини, Украјинци, Немци, Буњевци, Чеси, су сконцентрисани у Војводини. Остали припадници националних мањина већином насељавају централну Србију и то: Бошњаци и Муслимани су већином насељени у Санцаку, Власи у североисточном делу централне Србије, Бугари источном делу, а Македонци на југоистоку Србије, док су Албанци већином насељени у Прешевској долини. Најбројније националне мањине које чине преко једног процента укупног становништва Републике Србије су; Мађари са 293.299 становника или 3.91% који имају апсолутну већину у шест општина на северу Војводине, Бошњаци са 136.087 становника или 1.81% са Муслиманима 19.523 становника или 0.25% су већина у три општине у Санцаку и Роми са 108.193 становника или 1.44%. У значајнијем броју има: Југословена 80.721, Хрвата 70.602, Црногораца 69.049, Албанаца 61.647, Словака 59.021, Власи 40.054 становника. Да би једна општина сматрана мултиетничком потребно је да у њој 5% од укупног броја становника или да све националне мањине заједно имају удео од најмање 10% у укупном становништву.

1.4.2 Права и положај националних мањина у Републици Србији

Права и положај националних мањина у Републици Србији регулисана су, Уставом Републике Србије, Закон о заштити права и слобода националних мањина је основни закон који уређује статус националних мањина, Закон о службеној употреби језика и писма, Закон о основама система образовања и васпитања и Закон о локалној самоуправи.

1.4.2.1 Уставна права

Уставна права националних мањина регулисана су Уставом Републике Србије из 2006. године. За разлику од Устава из 1990. где је Република Србија дефинисана као грађанска држава „демократска држава свих грађана који у њој живе“, Уставом из 2006. концепт грађанске државе је измењен и Србија је одређена као „држава српског народа и свих грађана који у њој живе“, а сем тога се инсистира на службеној употреби српског језика и ћириличног писма, док национални симболи у употреби указују искључиво на српску националну традицију.

Упрвом делу Устава, који садржи Уставна начела, заштита националних мањина регулисана је чланом 14. где држава јемчи посебну заштиту националним мањинама ради остваривања потпуне равноправности и очувања њиховог идентитета. У другом делу Устава регулисана су људска и мањинска права и слободе. Члан 20. се бави ограничењима људских и мањинских права, а члан 21. регулише забрану дискриминације, док су заштите људских и мањинских права и слобода садржане у члану 22. Права припадника националних мањина регулисана су следећим члановима: члан 75. који садржи основне одредбе, члан 76 садржи забрану дискриминације националних мањина, члан 77.

равноправност у вођењу јавних послова, а члан 78. забрану насилне асимилације, у члану 79. садржано је право на очување посебности, чланом 80. гарантовано је право на удруживање и на сарадњу са сродницима, док је чланом 81. предвиђено развијање духа и толеранције.

Уставом Републике Србије из 2006. су регулисани једнакост грађана, слобода изражавања националног идентитета, забрана дискриминације, забрана изазивања расне, верске и националне мржње, право на различитост, право на очување посебности, колективна права националних мањина (информисање, култура, образовање, службена употреба језика), право на самоуправу, развијање духа толеранције, мере афирмативне акције, стечена права, равноправност у вођењу јавних послова, надлежности аутономних покрајина у вези са остваривањем права националних мањина, забрана насилне асимилације, право на удруживање, право на сарадњу са сународницима из других држава и непосредна примена зајамчених права. Уставом су, сви грађани једнаки пред законом, без обзира на њихову расу, пол, рођење, језик, националну припадност, вероисповест, политичко или друго уверење, свако изазивање и подстицање расне, националне, верске или друге неравноправности, мржње и нетрпељивости кажњава се по закону. Права националних мањина детаљније су дефинисана посебним законима.

1.4.2.2 Закон о заштити права и слобода националних мањина

Основни закон који уређује статус националних мањина је закон о заштити права и слобода националних мањина који је донет на савезном нивоу за време Савезне републике Југославије, али је наставио да важи у Србији и након референдума којим се 2006. године Црна Гора одвојила од државне заједнице Србије и Црне Горе и ће наставити да буде на снази све док парламент Републике Србије не усвоји нови закон о националним мањинама. Стандарди који су у овој области установљени кроз документа Савета Европе – Оквирна конвенција за заштиту националних мањина и Европска повеља о регионалним и мањинским језицима, преузео је овај закон. Овим законом се и дефинише мањински идентитет, као и различита идентитетска схватања кој се могу подвести под општим појмом националне мањине. Да би одређена заједница била сматрана националном мањином неопходно је да је у питању група која је у дуготрајној и и чврстој вези са овом територијом, као и да поседују обележја као што су језик, култура, национална или етничка припадност, порекло или вероисповест, по којима се разликују од већине становништва.

Закон о заштити права и слобода националних мањина, садржи и начела којом се оне штите. Основна начела на којима се заснива систем заштите мањина су: *забрана дискриминације, мере за обезбеђивање равноправности, слобода националног опредељивања и изражавања, сарадња са сународницима у земљи и иностранству, обавеза поштовања уставног поретка, начела међународног права и јавног морала и заштита стечених права.*

Колективна права националних мањина остварују се кроз културну аутономију. Суштина *културне аутономије* је право на очување посебности и заштита њиховог колективног идентитета, кроз коју се гарантује право на коришћење језика и писма, школовање на матерњем језику, право на коришћење имена и презимена, оснивање приватних образовних институција, информисање итд, док очување посебности обухвата мере којима се негују и развијају језик, религија, култура и уводе у употребу националне

симболе (који иначе не смеју бити идентични националним симболима државе матице). Дакле, суштину културне аутономије чине: право на службену употребу језика (уколико у општини живи више од 15% становништва које припада једној националној мањини), образовање, културу и информисање. Овај закон је предвидео и оснивање мањинских самоуправа, тачније националних савета који представљају националну мањину у области службене употребе језика, образовања, информисања и културе, а које бира скупштина електора. Они се у ствари бирају да би се осигурало право на културну аутономију. Њих чине изабрани представници мањинских самоуправа и у њихове надлежности спада да прате стање у вези са положајем националних мањина и да покрећу иницијативе за доношење одговарајућих закона, одлука и мера.

1.4.2.3 Закон о службеној упореби језика и писма

Закон о службеној упореби језика и писма предвиђа да у јединицама локалне самоуправе у којима се традиционално настањени припадници националне мањине њихов језик и писмо буду обавезно у службеној употреби уколико у укупном становништву општине имају више од 15%. Ово право подразумева да се језик националне мањине користи: у управном и судском поступку, у комуникацији с органима који имају јавна овлашћења, приликом уписа личних имена у јавне књиге и службене евиденције, у раду представничких тела, приликом истицања назива јединица локалне самоуправе, насељених места, тргова, улица и према Закону о личној карти из 2006. предвиђено је да се образац личне карте штампа на језику и писму националне мањине.

1.4.2.4 Закон о основама система образовања и васпитања

Закон о основама система образовања и васпитања (2004) предвиђа да је циљ образовања сем развијања свести о државној и националној припадности и неговање српске традиције и културе, и неговање традиције и културе националних мањина. Дакле, припадници националних мањина могу се образовати на свом језику или двојезично. У случају да се наставни план изводи на српском омогућена је настава матерњег језика са елементима националне културе.

Овај закон такође одређује колики је број ученика неопходан да би се одржавала настава на матерњем језику мањине. Потребно је да се у једном разреду за наставу на мањинском језику пријави најмање 15 ученика, али је могуће и да уз дозволу министра просвете тај број буде мањи. Према закону је такође обавезно и учење српског језика, а постоји и могућност да у школама у којима је настава двојезична ученици који је похађају на српском могу учити и мањински језик. У случају да се припадник мањинске заједнице одлучи да похађа наставу на српском, у школи је обезбеђено и похађање матерњег језика са елементима националне културе.

1.4.2.5 Закон о локалној самоуправи (2002/6/7)

Закон о локалној самоуправи (2002/6/7) је веома важан за питања мањина, јер уводи у праксу потпуно нов однос када су у питању националне мањине и њихова права. Овим законом члан 18 предвиђа да се у надлежности општина имплементирају права

националних мањина. Према овом закону локалне самоуправе треба да осигурају услове за очување и унапређење идентитета националних мањина које живе на датој територији, која се односе на; оснивање и рад образовних институција, заштиту културних добара, обезбеђивање јавног информисања, увођење језика и писма у јавну комуникацију, рад библиотека, музеја и других установа културе. Локалне самоуправе су обавезне да обезбеде услове да се Устав и закони спроводе у пракси.

Закон о локалној самоуправи из 2006(члан 63) предвиђа оснивање Савета за међунационалне односе у мултиетничким општинама, тачније у оним општинама у којима једна национална заједница чини више од 5% од укупног броја становника или све заједнице чине више од 10%. Ови савети кроз механизме контроле власти на локалном нивоу, су надлежни да прате имплементацију закона о локалној самоуправи и да се баве питањима остваривања, заштите и националне равноправности. Ово би требало да буде механизам који ће омогућити развијање повољних међуетничких односа у локалним самоуправама.

2 Стратегије и оријентације

Установе за извршење кривичних санкција по свом устројству се негативно одражавају на лица која се налазе у њима. Негативне последице могу се одразити на личност осуђеника кроз различита стања. Лица која се налазе у затвору су у константном страху за своју сигурност. Заједнички живот са осуђеницима који испољавају различита девијантна и криминална понашања као што су: насилничко понашање, злоупотреба психоактивних супстанци, агресивни хомосексуализам као и разни облици физичког и психичког малтретирања изазивају сталну напетост код осуђеника на њихов интегритет, било психички или физички. Припадници националних мањина често су изоловани од стране припадника већинског народа и припадника неформалних група, чиме се увећава ризик за њихову личну безбедност.

Социјалне стратегије, когнитивне и бихевиоралне играју важну улогу у социјалним ситуацијама какав је затвор где је веома важно остваривање успешних социјалних односа, што значи да начин на који мислимо и реагујемо у односу с другим особама представља социјалне стратегије. Стратегије се дефинишу као латентне менталне структуре у памћењу које су обликоване током времена а које се активирају у одговарајућим ситуацијама (Zukauskienė i Sondate, 2004 prema Nekić, 2008).

Смисао живота је субјективно искуство повезано с психичким здрављем, док је доживљај бесмислености живота повезан с различитим психичким проблемима и болестима. Бројна истраживања су потврдила важност концепта смисла живота и његову повезаност с депресивношћу, девијантним понашањем, склоношћу суициду, као и злоупотреби психоактивних супстанци. Овим истраживањем би показали како припадници националних мањина доживљавају свој живот када се налазе у затвору у егзистенцијалном смислу и да ли он има сврхе у овим условима.

Како специфични услови затвора у којима бораве припадници националних мањина и непријатна осећања депривације доводе до изражаја њихову религиозност и њен

манифестни аспект као што је поштовање основних верских обавеза или молитве и читање верске литературе ван обреда.

Доживљај неправде темељи се на процени појединца да ли је прекршено начело праведности у датој ситуацији и да ли је он или неко други добио оно што заслужује на основу својих поступака или других заслуга и права. Осетљивост на неправду код лица која се налазе на издржавању казне затвора је израженија због нормативних аката понашања затвореника, преко општих и интерних законских прописа, што им налаже да поштују велики број правила и наређења, која контролишу њихово понашање. Доживљај неправде израженији код припадника националних мањина, јер се они стално суочавају са дилемом да ли добијају оно што заслужују својим понашањем у поштовању обавеза које успешно испуњавају.

Недостатак социјалних односа које не задовољавају социјалне потребе појединца резултирају усамљеност. Социјална усамљеност је резултат перцепције властите социјалне несигурности, недовољне укључености у различите социјалне мреже као што су рођаци, пријатељи, колеге итд. Емоционална усамљеност настаје због непостојања или губитка односа привржености, незадовољене потребе за емоционалном блискошћу и интимности у односу с другима као што је губитак везе са партнером, члановима породице или пријатељима. Социјална, емоционална подршка добија још више на значењу код лица која се налазе на издржавању казне затвора због положаја у којем се налазе (Nekić, 2008), а нарочито националне мањине због своје специфичности.

2.1 Социјалне стратегије

И ако је видљива улога социјалних стратегија у формирању задовољавајућих социјалних односа, емпиријска истраживања у овом домену су дуго била занемаривана. Већина аутора се бавила стратегијама у домену постигнућа школског и академског успеха, као и успеха у каријери појединца. Инструменти су обликовани тако да мере одређену врсту глобалних стратегија или су обликовани да мере само један тип стратегије а при том не уважавају различите специфичне компоненте. Исходи различитих и специфичних социјалних ситуација и њихово успешно решавање зависи од индивидуалног начина мишљења и од акција које се у тим ситуацијама подразумевају. Когнитивне и бихевиоралне стратегије играју важну улогу у социјалним ситуацијама какав је затвор где је веома важно остваривање успешних социјалних односа, што значи да начин на који мислимо и реагујемо у односу с другим особама представља социјалне стратегије.

Многи аутори као што су Zukauskiene i Sondate стратегије дефинишу као латентне менталне структуре у памћењу које су обликоване током времена, а које се активирају у одговарајућим ситуацијама. Они наводе да би се социјалне стратегије још могле дефинисати и као замршена организација осећаја, мисли, уложеног напора и акција уз помоћ којих сваки појединац достиже или остварује своје циљеве (Zukauskiene i Sondate, 2004).

Nurmi, Toivonen, Salmela-Aro и Eronen сматрају да кад говоримо о социјалним стратегијама, важно је описати два стадијума која су одговорна за спровођење индивидуалних намера, циљева и веровања у ефикасну акцију. Та два стадијума одређују развој, прво бихевиоралних, а затим когнитивних стратегија. Ови аутори сматрају да је први стадијум темељни и води развоју другог стадијума, наиме та два стадијума одређују развој бихевиоралних а затим когнитивних стратегија. За први стадијум карактеристичне

су когнитивне шеме, које су се раније формирале и изградиле у социјалним интеракцијама с другима. Оне су темељи различитим предпоставкама о могућим исходима, успешним или неуспешним, одређених социјалних ситуација. Когнитивне шеме се не рефлектују само кроз очекивања шта ће се догодити у некој социјалној ситуацији него и кроз индивидуални оптимизам или песимизам, с обзиром на начин суочавања с новим изазовима. Други стадијум кроз који се социјалне стратегије дефинишу, односи се на већ конструисана значења о начинима опхођења у новим ситуацијама. У другом стадијуму, социјалне стратегије укључују планирање, контролу властитог понашања и напоре у новим социјалним изазовима (Nurmi, Toivonen, Salmela-Aro и Eronen, 1996).

Nurmi је са својим сарадницима дао највећи емпиријски допринос проучавању социјалних стратегија, почевши од конструкције упитника, његове валидности, па до испитивања релација стратегија које користимо у социјалном домену с релевантним конструктима. Nurmi са својим сарадницима на темељу дотадашњих истраживања и теорија конструисао инструмент којим су обухваћене когнитивне и бихевиоралне стратегије у домену постигнућа и у домену социјалних односа под називом *The Strategy and Attribution Questionnaire*/ Упитник стратегија и атрибуција.

Упитник се састоји из шест социјалних стратегија, ато су: *очекивање успеха, понашање ирелевантно за задатак, избегавање, господарење, тражење социјалне подршке и песимизам.*

Очекивање успеха је когнитивна стратегија која се односи на степен у којем неко очекује успех и у којој је мери анаксиозан због могућег неуспеха у домену социјалних односа. Ову стратегију карактерише јасна и отворена усмереност према успеху, која је утемељена на високом нивоу очекивања позитивног успеха. *Оптимизам* или илузорни сјај карактера, јасна је и отворена усмереност према успеху, која је утемељена на високом нивоу очекивања позитивног успеха. Особе које примењују ову стратегију штите своје самопоштовање, негирајући могућност контроле накнадно ако им се догоди неуспех. Очекивање успеха је адаптивна стратегија и припада адекватним социјалним стратегијама.

Понашање ирелевантно за задатак, садржајно укључује ону врсту понашања чији је циљ изговор за могући неуспех, и овде се ради о самохендикепирању у социјалним ситуацијама. Особе које користе самохендикепирање очекују неуспех па се због тога концентришу на несвисходно понашање, да би креирали бихевиорални изговор или оправдање за неуспех. Ако се доживи неуспех, понашање које је било ирелевантно за одређену ситуацију има функцију атрибутивног изговора, односно отпорника чија је сврха одржавање самопоштовања након доживљених негативних исхода. У којој мери особа настоји бити или не укључена у социјалне односе с другим одређује ову бихевиоралну стратегију и она спада у групу неадекватних стратегија. Понашање ирелевантно за задатак има за циљ стварање оправдања, да би се избегла одређена социјална ситуација.

Избегавање се односи на тенденцију повлачења и избегавања социјалних ситуација, због анаксиозности и непријатности. Крајни циљ ове стратегије је неукључивање у односе са другим особама, као и код социјалне стратегије понашање ирелевантно за задатак, али ипак она за циљ има оправдање. Стратегија избегавања повећава могућност неуспеха и спада у неадекватне социјалне стратегије.

Господарење је веровање у сопствену контролу, а не у спољне факторе, када је реч о степену успешности социјалних интеракција. Господарење спада у адаптивне стратегије и она води успешном понашању.

Тражење социјалне подршке по својим карактеристикама потпуно одговара стратегијама социјалног контекста. Ова бихевиорална стратегија захвата степен у којем особа тражи подршку од других када јој је потребна и спада у адекватне стратегије.

Песимизам је когнитивна стратегија која укључује константну заокупљеност могућем неуспеху у социјалним односима. Песимизам и очекивање неуспеха, повећавају вероватноћу коришћења избегавања и понашања ирелевантног за задатак. Песимизам спада у групу неадекватних социјалних стратегија уз избегавање и понашање ирелевантно за задатак.

Усамљене особе користе неадекватне социјалне вештине што води слабијем прихваћању. Што се више користе песимистичне и избегавајуће стратегије, то ће се више свака особа осећати усамљеном, а и што су особе усамљеније, мање ће користити стратегије које им омогућују контролу и господарење ситуацијом. Усамљеност не представља само субјективни осећај незадовољства социјалним односима, него је она једним делом и начин на који се особа понаша у социјалним ситуацијама. Социјалне стратегије код затвореника играју веома важну улогу, јер коришћење неадекватних стратегија (понашање ирелевантно за задатак, избегавање и песимизам) води слабијем прихваћању од стране других осуђеника и самог устројства дате заводске установе.

2.2 Смисао живота

Смисао живота се може дефинисати као спознаја реда, склада и сврхе у сопственој егзистенцији, циљевима који су вредни труда, њиховим остварењем и потпуним осећајем испуњења (Zika и Chamberlain, 1992). Субјективно искуство смислености живота повезано је са психофизичким задовољством и здрављем, а доживљај бесмислености живота повезан је са различитим психичким проблемима, који изазивају девијантна понашања и болестима као што су депресивност, злоупотреба психоактивних супстанци, суицидне идеје.

Многи теоретичари су се бавили концептом смисла живота. Виктор Франкл својом егзистенцијалистичком теоријом концепт смисла човековог постојања поставља као средишњу тему. Он сматра да је тежња за смислом примарни мотивациони покретач. Франкл говори о жељи и потреби са смислом као главним покретачем људског понашања. „Смисао живота“, пише Франкл, „део је свакодневног искуства обичних мушкараца и жена, на три основна начина: кроз оно што дају свету условљено њиховим задацима, кроз оно што од света добијају или узимају као своја искуства или тешкоће, кроз одлуке које доносе када су у дилеми или пате.“

Из сопственог искуства стеченог у концентрационом логору, током II светског рата, Франкл закључује да живот има смисла под свим околностима и да је по психу штетно ако је трагање за смислом блокирано (Frankl, према Zika, Chamberlain, 1992). Франкл је веровао да је свакоме на располагању неколико начина да открије смисао живота. Први од њих, по Франклу очигледан, је “радна активност, делање”. Смисао живота могуће је пронаћи у занимању или било ком раду, хобију. Следе “доживљавање науке и културе” или “доживљавање јединствености неког људског бића – волећи га”. Најзад, по Франклу је могуће пронаћи смисао живота и кроз “суочавање са безнадежним ситуацијама”, када је битно како особа трансформише личну трагедију у постигнуће. Свако има унутрашњу жељу да пронађе и развије смисао живота, сматрао је Франкл, и означавао је термином “воља за смислом”. То је “покушај достизања најпотпунијег

могућег смисла егзистенције и реализације својих животних вредности колико год је то могуће.” Они који нису успели да доживе осећај смислености живота били су “егзистенцијалном вакууму” или “егзистенцијално фрустрирани”. По Франклу је таква фрустрација компензована кроз ризична понашања (*према Shantall, 2002*).

Франклов концепт смисла живота наглашава хуманистичко-егзистенцијалистичку парадигму, фокусирану на биће и на природу људске егзистенције. Егзистенцијализам у први план ставља значај доношења одлука сваког појединца, у свету у коме се тешко уочавају узрок и сврха. У центру пажње егзистенцијалистичке психологије су слободна воља, појединчев избор, акција и суд (*Frankl, према Maddi, 1967*).

Теоретска разматрања Frankla привукла су пажњу и других теоретичара и истраживача. Интересовање психолога за конструкт “смисао живота” и његово значење има корена у Франкловим филозофским текстовима, као и у раду многих психолога који су у својим теоријама разматрали и покушавали да дефинишу позитивно психолошко функционисање (Адлер, Маслов, Роџерс, Јунг, Олпорт, Ериксон, Билер, Негартен, Јахода) (*према Zika, Chamberlain, 1992*). Сигмунд Фројд смисао живота види као наглашену жељу за уживањем, а Алфред Адлер жељу за моћи види као смисао живота. Адлер је сматрао да људи имају унутарњу потребу да постигну смисао сопственог живота, посебно кроз учешће у социјалним активностима. Ериксон говори о потреби за самоинтеграцијом у позном животном добу. Фром наглашава значај смисла у људском животу и износи став да осећај алијенације и свакодневна бесмислена размишљања, акције и емоције смањују способност проналажења смислености живота. По Маслову, смисао живота произилази из самоактуализације, достизања максимума својих потенцијала (*према O'Connor, Chamberlain, 1996*).

Рифова је (1995) предложила и тестирала теоријски модел психичког добростања, који укључује шест димензија, а једна од њих је смисао живота. По њој је кључна компонента менталног здравља “веровање да постоји сврха и смисао живота” (*Ryff, 1989*). Теорија салутогенезе Арона Антоновског наглашава значај “осећаја кохеренције”, чије су димензије смисленост (*енг: meaningfulness*), разумљивост (*енг: comprehensibility*) и супротстављање (*енг: manageability*) и дефинисан је као конструкт личности који “штити људе од потенцијалног штетног дејства стресора по здравље” (*према Zika, Chamberlain, 1992*). Док се патоцентричне парадигме баве питањима зашто и како се болест јавља, салутоцентрична се усмерава на порекло и развој здравља. По салутегенетичким принципима, развијање снажног осећаја кохеренције олакшава адаптиван копинг (*према Zika, Chamberlain, 1992*).

Јалом (1980) наводи да је недостатак доживљаја смисла живота у корелацији са психопатолошким појавама, нарушеним здравственим стањем (*Reker, Peacock, Wong, 1987; Zika, Chamberlain, 1992*), злоупотребом хемијских супстанци и самоубилачким идејама (*Harlow, Newcomb, Bentler, 1986*), док позитивни доживљај смисла живота корелира са посвећеношћу, животним вредностима и циљевима (*Zika, Chamberlain, 1992*).

Специфичне групе, као што су затвореници (*Reker, 1977*) и схизофрени пацијенти (*Crumbaugh, 1968; Yarnell, 1972*), имају доживљај губитка смисла живота више него други људи уопште. Такође се показало да је недостатак смисла живота повезан са неуротицизмом (*Pearson, Sheffield, 1974*), анксиозношћу (*Yarnell, 1972*) и аномијом (*Гарфилд, 1973*). Насупрот томе, виши нивои смисла су позитивно повезани са осећањем самопоштовања (*Reker, 1977*), са екстривертношћу (*Pearson, Sheffield, 1974*) и са самоконтролом (*Yarnell, 1972; Reker, 1977*). Ови налази показују да доживљај смисла

живота има централно место у успешном функционисању и сугеришу да је постигнуће смисла повезано са позитивним статусом и физичког и менталног здравља, док је осећај бесмисла повезан са патолошким исходима.

Концепт смисла живота утицао је и на моделе стреса и копинга, јер наглашава индивидуалну перцепцију живота и његове смислености. Показало се да између доживљаја смисла живота и врсти копинга има корелације. Особе које свој живот сматрају смисленим и сврховитим супротстављају се стресу активније и директније (*Zika, Chamberlain, 1992*).

Смисао живота се може дефинисати као спознаја реда, склада и сврхе у сопственој егзистенцији, као тежња ка циљевима који су вредни труда, њихово остварење и пропратни осећај испуњења (*Vulić-Prtorić, prema Zika, Chamberlain, 1992*).

Постоје два значајно различита теоријска приступа у разумевању смисла живота (*prema Yalom, 1980*). Према првом приступу смисао је крајњи или космички феномен, постоји независно од човекове перцепције и може бити откривен. Овом схватању блиска су Франклова разматрања (*1963*) да је смисао могуће открити самотрансценденцијом, померањем фокуса од себе на друге људе и на социјалне и духовне вредности. Према другом гледишту, смисао живота је земаљске природе, ослања се на реалност и одбацује веровање у спољни извор смисла, а оно што је важно јесте процес конструисања смисла живота (*Batista, Allmond, 1973*). Ова релативистичка перспектива је феноменолошка, односи се на непосредност доживљаја и фокусирана је на то како људи опажају реалност унутар свог сопственог референтног оквира.

Теоретичари и истраживачи који су се бавили смислом живота, идентификовали су његове различите димензије. Рекер и Вонг (*1988*) истичу четири структурално различите димензије смисла живота:

1. структуралне компоненте (како се смисао доживљава);
2. извори (одакле долази);
3. ширина (разноврсност доживљаја);
4. дубина (степен самотренсценције укључене у њега).

1. Структуралне компоненте. Људи доживљавају смисао кроз уверења која поседују, кроз акције које предузимају и емоције које их прате. Батиста и Олмонд (*1973*) сугеришу да људи који доживљавају живот као смисаон, имају јасну, артикулисану структуру, која обезбеђује оквир или циљ из кога се гледа на живот. Они опажају да је њихов живот повезан са овим концептом, што доживљавају као осећање интегрисаности, повезаности или важности.

Рекер и Вонг (*1988*) су описали компоненте као когнитивне, мотивационе и афективне. Когнитивна компонента укључује вредности, циљеве и понашање. Вредносни системи одређују циљеве које људи бирају. Кретање ка одабраним циљевима и њихово остваривање води доживљају смислености живота. Афективна компонента у себи спаја осећања задовољства и испуњења која проистичу из доживљаја или остварења циљева. Ове три структуралне компоненте су међусобно повезане и уобличавају доживљај смисла.

2. Извори смисла живота су области човековог живота захваљујући којима човек доживљава живот смисленим. Истраживања сугеришу да се смисао може извести из мноштва различитих извора (*Де Воглер-Еберсоле, Еберсоле, 1985*). Она укључује међуљудске односе, лични развој, креативност, религиозне и друштвене активности и

уверења (*Де Воглер-Еберсоле, Еберсоле, 1985; Еберсоле, Паола, 1987, 1989; Рекер, Гани, 1988*). Извори такође варирају и у зависности од социодемографског контекста, културне и етничке позадине и развојне фазе (*ДеВоглер, Еберсоле, 1983; Еберсоле, Паола, 1987, 1989; Уалом, 1980*).

У студији О'Конора и Чембрлена (1996), која је рedefинисала поимање извора и показала да су многи од њих заправо структуралне компоненте, закључено је да само пет области остаје извор смисла живота у правом значењу: односи са људима, друштво и политика, религија и духовност, креативност и лични развој.

3. Ширина. Рекер и Вонг (1988) предлажу димензију ширине која се ослања на вероватноћу да ће особа доживети смисао из неколико различито вреднованих извора, и да ће њихова већа разноликост водити повећаном осећању смисла.

4. Дубина. Еберсоле је са сарадницима издвојила пет маркера за дубину смисла. Маркери који су у истраживањима разматрани на сложенији и специфичнији начин сматрани су дубоким, а нови, релативно неиспробани и недовољно развијени маркери - површним.

Рекер и Вонг (1988) дефинисали су дубину специфичније, као степен самотрансценденције. Они су предложили четири нивоа дубине унутар којих искази о смислу могу бити класификовани: преокупација собом са хедонистичким задовољством и угодношћу; посвећивање времена и енергије остваривању личних потенцијала; помагање другима и посвећеност значајним друштвеним и политичким циљевима; трајне вредности које превазилазе индивидуу и обухватају космички смисао и крајњу сврху.

Мада су постојале тешкоће у оперализацији конструкта смисла живота, развијени су различити психолошки мерни инструменти за процену степена у којем се живот доживљава смисленим. Први упитник за доживљај смисла живота конструисали су Crumbaugh и Maholick 1964. године, под називом *Purpose in Life Test, PIL* упитник (по Debats, 1996). То је до данас најчешће коришћени упитник у опште истраживања концепта смисла живота. Састоји се из три дела; у првом делу налазе се тврдње за које испитаник процењује у којој се мери односе на њега, други део се састоји од недовршених реченица које испитаник треба да доврши, а у трећем делу је задатак испитаника описати циљеве свог живота, своје жеље и намере. Други и трећи део представљају пројектоване технике испитивања, тако да се у научно-истраживачке сврхе користи само први део PИL-а. Осим овог упитника, у литератури се наводе и други мерни инструменти смисла живота, али су баш овај инструмент истраживачи најчешће користили и адаптирали због чињенице да је управо ова скала конструисана по Frankl-овим теоретским поставкама о смислу живота и искуству егзистенцијалне празнине.

2.3 Религиозна зрелост

Феномен религиозности пре двадесетог века био је посматран искључиво на бази филозофских и теолошких сазнања. Почетком овога века појављују се научне студије о религији, у различитим правцима, а доминантни постају психолошки и психоаналитички. Први аутор који је размотрио могућност психолошког истраживања религије је W. James, који је направио разлику између *објективне* и *субјективне религије*.

Објективну религиозност карактеришу доктрине, истина у коју индивидуа верује, ритуали, прописи, закони које она треба да следи.

Субјективну религиозност подразумева признавање и прихваћање једног Натприродног бића, и пристајање на његову вољу.

W. James је потврдио да је *нормалност* религиозног става типична карактеристика људског понашања и да у његовом пореклу преовлађује ирационална, афективно-емоционална компонента, која је праћена рационалном фазом у којој се обрађује интуиција предходне фазе. Према његовој анализи религиозност је *најважнија функција* људског понашања. Њена психолошка вредност видљива је на нивоу *религиозне зрелости* у спремности на давање и личног ангажовања, у кохерентност живота; ефекат открића божанског уз помоћ конверзије што је важан процес у религиозној еволуције једне особе. Он тврди да религиозни фактор представља подстицај ка глобалном психичком сазревању.

Човек може бити религиозан на различите начине, тако да су димензије религиозности релативно независне и аутономне једне од друге (Tadić, 1998). Религиозност је веома сложен феномен, о којем не можемо говорити а да не прецизирамо на који аспект при том мислимо. Једна од темељних дистинкција односи се на разликовање *садржајног и функционалног приступа* (Ćorić, 1998).

Садржајни приступ се фокусира на познавање религијске науке, испунавање сакраменталних обавеза, учествовање у ритуалима, учесталост молитве изван верског обреда, мистична искуства, прихваћање религијских вредности и веровања у њих као и њихов утицај и примена у свакодневном животу и понашању.

Функционални приступ се фокусира на улогу коју религиозност има у животу појединца и на основно питање, шта чини мотивациону основу религиозности. Модели настали у оквиру ове традиције најчешће издвајају основне потребе, чије задовољење религиозност омогућује, као што је потреба за смислом и сигурношћу.

Овој традиционалној подели, припада разликовање религије коју је предложио Gordon Allport, на *ексцинтричну орјентацију*, полазећи од запажања да се религиозност неких појединаца првенствено може описати као утилитарну, усмерену на сопствену добит или корист од ње као што је социјално прихваћање или бољи статус. Код *интритичне орјентације* религија је циљ сама по себи, а не средство за остваривање других циљева и она превазилази сопствене интересе.

Batson је идентификовао још једну димензију религиозности, такозвано трагање или степен у којем појединац поима веру као „отворену потрагу“, а не скуп јасних одговора о смислу и значењу (према Altemeyer, 1996). Тумачења развоја религиозности сугеришу да је такво поимање вере развојно, за здраву, зрелу, оптималну или интегирану религиозност. Овим различитим терминима описује се, цели низ пожељних атрибута, односа појединаца према вери, начелно прихваћање вере као оквир за разумевање значења и смисла постојања света и себе у том свету. То укључује и критичност према традиционалним религијским вредностима и симболима, отвореност према другим религијама, разумевање према онима чија је религијска деноминација и орјентација другачија. Зрела религиозност има квалитете који су неспојиви са верском ортодоксношћу и ауторитарношћу.

Fowlerov модел развоја вере је један од најпознатијих развојних модела религиозности. Он развој религиозности посматра као целоживотни процес поступних промена, до коначне реалности и властитог односа према трансцеденталном, при чему долази до посебних помака с екстриничне (усмерену на властиту добит) према интритичној (где је религија циљ сама по себи) и аутомној орјентацији. Fowlerov је развој религиозности поделио је у шест стадијума.

Конкретно верски развој почиње стадијумом *интуитивно-пројективне вере* у којем дете под великим утицајем других, прихваћа различите религиозне садржаје, али су његове предрасуде тих садржаја обележене пројектовањем властите интуиције и маште. Сам однос према трансценденталном резултат је имитирања одраслих, а не некакве сопствене конструкције реалности и смисла. Он траје од четврте до осме године живота.

Стадијум *митско-дословне вере*, је следећи стадијум. На конструкцијама претходног стадијума гради се овај стадијум, при чему се као основ користе религиозни митови, који се на овом стадијуму прихваћају дословно како се презентирају, без проверавања и рефлексије. Он траје од прилике од осме до дванаесте године.

Следећи стадијум којег карактерише недостатак пропитивања је стадијум *синтетичко-конвенционалне вере*, на којем се различити религиозни садржаји и појмови повезују у једно кохерентно и конвенционално тумачење смисла које има вера за појединца, као што је осећај припадности. Оно почива на безусловном прихваћању традиционалних религиозних вредности, симбола и веровања. Овај период почиње у раној адолесценцији, али може потрајати и у одрасло доба.

Стадијум *индивидуалне-рефлексије вере* карактерише критичност и она се појављује као резултат когнитивног сазревања и постизања све веће независности властитих уверења од утицаја других а нарочито родитеља. Преиспитивање и поновно вредновање преузетих вредности и симбола може за резултат имати промену раније преузетог става али и његовим учвршћивањем. Овај стадијум започиње после седамнаесте године.

Препознавање функционалне сличности различитих наука, одлика је следећег стадијума а то је *коњуктивне-повезујуће вере* који се обично јавља у средње животно доба или касније. У овом стадијуму се другачије религиозне оријентације поимају више као питање сопствених преференција него саме бити вере, што као резултат има разумевање према онима који прихваћају другачије догме и отвореност за вредности других религија.

Последњи, шести стадијум *универсализирајуће вере* описује однос према Богу за које Foweler каже да га, обично у старије животно доба, достигне тек мали број појединаца, који препознајемо управо као „у Богу утемељено ја“ и дубоку, управо идеалну, савршену религиозност (Foweler, 1981).

Између зрелости религиозности и животног доба не мора бити значајне повезаности, што значи да појединац може целог живота да се задржи на неком од нижих стадијума.

Психоаналитичком школом, психологија религије се обогаћује новим доприносима, тако што и религиозно искуство тумачи на бази несвесних мотивација. Најважнији допринос психоаналитичком проучавању религије дао је њен отац Сигмунд Фројд, иначе убеђени атеист. Његови списи на тему религије су бројни, и показују константно лично и научно занимање.

У *Психопатологији свакодневног живота*, он први пут изражава своја гледишта о религији и асимилије их са психолошким процесима пројектованим у спољни свет где религиозни феномен објашњава тако што прибегава аналогiji са паранојом.

У есеју *„Опсесивним понашањима и религиозним дужностима“*, он прави поређење између обреда опсесивног неуротичара (мора да пере руке прекомерен број пута), и појединих религиозних дужности (молитва, клечање итд.), показујући да у оба случаја постоји осећај унутрашње принуде, праћен више или мање нејасним страхом да ће пасти у немилост и казну уколико би се те церемоније изоставиле. Он тврди да опсесивна

неуроza може бити патолошка против игра личне религије, док се религија може дефинисати као универзална опсесивна неуроza.

У „*Једном сећању из детињства Леонарда да Винчија*“ он фокусира однос између очинског комплекса и вере у бога. Он тврди да је Бог преображени отац, зато што неопходност религије има корен у комплексу оца. Религиозност је у односу са потребом за помоћи, коју осећа свако људско биће током детињства. Признајући своју слабост у односу према животу, одрастао човек, налази се поново у сличној ситуацији када је био дете, и да би се одупро томе, поново побуђује заштитничког оца-Божанство.

Фројд у *Тотему и табуу* детаљно излаже своју психолошку интерпретацију настанка религије. Генезу религије повезује на *колективном нивоу-тотема* и *индивидуалном нивоу -едиповским комплексом*.

- *Колективно* порекло религије по Фројду вуче корене из кривице која је пратила првобитну побуну против оца, када су се синови због деспотских забрана која су спречавала сексуалне односе са женама из групе, једног дана ујединили да победе тиранију оца, сменивши га сексуално, убили га и појели. Пошто су га убили и појели они су осетили кривицу и да би је окајали, забранише сами себи оне инцестуозне заједнице које је отац већ био забранио. Примљени очев ауторитет их је спречио да спроведу права због којих су убили оца. Истовремено следи сакрализација очинске фигуре у слици *тотема*, свете животиње која представља претка групе, модел који је требало интериоризовати (наставити) јер је омогућавао да се испашта кривица смање тензије због убиства оца, тако да се прешло на нове објекте: религију, културу, морал. Према Фројду, генеза религије и представе о Богу, заснивају се на том механизму и да се с протоком времена примљена фигура оца модификовала, прелазећи од тотема ка Богу, од ауторитета оца према оном Божанском.

- *Индивидуално* порекло религије по Фројду, извире од *едиповског комплекса*, зато што се мушко дете противи присуству оца, као ривала, који је препрека његовом односу са мајком и живи ситуацији емотивне амбивалентности према оцу. Да би превазишло осећање кривице које потиче од сопствене агресивности према природном оцу, и да би задовољило своју потребу за идентификацијом са њим, дете конструише једну проширену очинску фигуру, једног надземаљског Оца, који замењује оног земаљског. По њему, Бог је ефекат процеса сублимације и пројекције, као последица едиповског комплекса.

Будућност једне илузије је још једно важно Фројдово дело у којем се он суочава са проблемом будућности религије. Он признаје да и сам вероватно подлеже илузији, жели да човек постане свестан како његова вера у Бога није ништа друго до пројекција дизања на небо сопствених жеља и страхова. Он жели да наука буде та која ће умирити човека и ослободити га религиозне илузије, и наговештава да ће допринос том ослобођењу бити несузбијање инстинктивности, за разлику од онога како се збивало и како се збива у прогресивном прилагођавања човека цивилизацији. За Фројда зрели човек будућности, растерећен репресије културног „над-ја“, биће нужно атеиста.

Фројд у делу *Нелагодност у култури* потврђује да религија деформише стварност на један опијајући начин и приморава на психички инфантилизам, фаворизујући колективни делиријум, мада успева да спасе многе особе од индивидуалних неуроza.

У *Уводу у психоанализу* он показује и један други узрок религије, а то је *жеља за свемоћи*, коју човек поседује. По њему религија не само да преставља умиријућу представу која пружа уточиште у процесу одбране и компезације, него то илузорно

убеђење служи и да задовољи дечије наде и амбиције, а то је једно имагинарно задовољење жеља, које још више удаљује од реалности.

Човек Мојсије и монотеистичка религија, је студија о пореклу јеврејске и хришћанске религије, где Фројд проучава фигуру Мојсија и јеврејски осећај кривице и односе између јудаизма и хришћанства. Он подупире хипотезу да су Мојсија заклали јевреји које је преобратио. Њега су јевреји и волели и мрзели, али пре свега плашили и слушали га, због оштрог закона који је поставио свом народу. Због тога је био убијен од својих следбеника, који су као и у случају примитивне хорде, били принуђени да га због осећаја кривице и потребе за окајањем, валоризују после смрти. По њему, хришћанска *религија Сина*, је продужетак *религије Оца*, где Христ, у ствари понавља својом смрћу на крсту циклус претходних искустава (осећање кривице, пражњење агресије, обожавање), мада је искупио деликт-првобитни грех почињен према Богу Оцу.

Фројд одређује извор религиозног феномена *комплексом оца* и религија је за њега још и *социјална психоза*, стижући до монотеизма, открива извесни психолошки прогрес и религиозну зрелост појединца: растерећеног, ослобођеног и прилагођеног цивилизацији.

2.4 Осетљивост на неправду

Неправда и њени доживљаји темеље се на појединачним проценама, да ли је прекршено начело праведности и да ли је појединац или неко други добио оно што је заслужио у датој ситуацији на основу свог понашања, заслуга и права која га по њему следују. Осећање неправде доноси се на основу субјективних закључака, тако да је реакција појединца на исти неправедан догађај различита који се својим карактеристикама самог догађаја не може објаснити. Осетљивост на неправду код лица која се налазе на издржавању казне затвора је израженија због нормативних аката понашања затвореника, преко општих и интерних законских прописа, што им налаже да поштују велики број правила и наређења, која контролишу њихово понашање. Истраживања која се спроводе у подручју психологије правде фокусирана су на идентификацију сопствених функција које могу играти важну улогу на реакцију појединца на неправду, а индивидуалне реакције појединца на неправду су различите.

Први покушај елаборације осетљивости појединца на неправду спроведени су осамдесетих година прошлога века, а то је учинио Richard Huseman са својим сарадницима, који се бавио провером Адамсове теорије правичности (према Schmitt, 1996). Они су претпоставили да постоје индивидуалне разлике у преференцијама за одређене односе властитог суда, између уложеног и добијеног у некој ситуацији, а то је такозвана *осетљивост за правичност*, за коју вреди поставка класичне теорије правичности. Постоје појединци који у односима размене нису толико оријентисани на саму једнакост властитих и туђих судова, па им неправичност мање смета (Miles et al. 1989). Неки појединци су више усусређени на оно што добијају него на оно што улажу, па су

толерантни према себи и властитом пренаграђеношћу у односу на друге, а то су такозвана *заслужни*. *Беневолентни* су они који лакше толеришу властиту преплаћеност, зато што су примарно орјентисани на оно шта и колико улажу а не на властиту добит(према Schmitt, 1996).

ManfredSchmittje са сарадницима конструисао и развио инструмент назван *JusticeSensitivityScale*, који омогућава да се истовремено испитују осетљивост на неправду из перспективе; *жртве* где је он жртва, *посматрача* када су жртве други а он само посматрач и *профитера* где појединац сам профитира, мада није нужно да и он активно учествује у самом неправедном догађају. Ова скала је до сада примењена у низу различитих истраживања и резултати упућују на задовољавајућу осетљивост, поузданост и ваљаност субскала које испитују осетљивост на неправду из ових различитих перспектива (Gollwityeret.al. 2005).

Осетљивост на неправду из перспективе *жртве* показала се повезаном првенствено са низом конструктора који укључују базичну оријентацију на селф и тенденцију самозаштите, чак и кад то може имплицирати одређене анти социјалне тенденције као што су: сумничавост, параноја, љубомора и осветољубивост. Корен таквих тенденција је, мизантропично гледање на свет, обележеним интерперсоналним неповерењем и страхом од искоришћавања и депривилеговању који могу бити последица изложености појединца неправди и рефлектовати његову основну тенденцију самозаштите. Онај који је врло осетљив на неправду из перспективе *жртве* мари за праведност али првенствено за „праведност за себе“. Осетљивости из перспективе *посматрача* и *профитера* показале су се повезанима са мерама различитих конструктора који имплицирају примарну оријентацију на друге просоцијалне тенденције као емпатију и социјалну одговорност (Gollwityeret.al. 2005). Осетљивост из перспективе посматрача повезана је с цртом одговорности, а осетљивост из перспективе профитера с цртом пријатности. Осетљивост из перспективе жртве показала се повезаном с неуротицизмом (Schmittet.al. 2005). Осетљивост на неправду рефлектује негативно гледање на свет које одражава акумулирана искуства неправде. У поређењу с веровањем у праведан свет, веровање у неправедност света је пуно осетљивије на искуства правде и у непосредној је вези с тенденцијом да се нађе некакав (макар и негативан) императивни оквир за таква искуства, него да се сачува слика праведног света(Ћubela, Adorić Kvartuč, 2007).

2.5 Социјална и емоционална усамљеност

Усамљеност је универзално људско искуство. Недостатак социјалних односа које не задовољавају социјалне потребе појединца као резултат дају усамљеност. Усамљеност је феномен који је све присутнији у савременим развијеним друштвима, а дефиниције усамљености су многобројне.

Углавном се у свим дефиницијама наглашавају три битне карактеристике усамљености (West ат ал. 1986; премаЛацковић-Гргин,2008). Прво- последица је недостатака у социјалним односима, друго- субјективно је искуство, и треће- болно је и неугодно искуство.

„Усамљеност је осећање које осећа субјект који процењује да није у могућности да у својој околини контактира са особама које би могле да учествују у његовим жељама и интересовањима. Усамљеност се јавља када недостају важни други и покреће особу на тражење друштва таквих људи. Када субјект сматра да је то грешка саме околине тада

осећа досаду, а када сматра да је грешка у њему самом, осећа усамљеност“ (Миливојевић, 2000).

Усамљеност је условљена осећањем појединца да је одбачен од људи са којима би желео бити, уз истовремену жељу да буде прихваћен и да им припада (Лацковиц- Гргин, 2008). Тај осећај се појављује када су људи око нас, али нису са нама у психолошком смислу, тј. са њима немамо близак и привржен однос па нас веза са њима не задовољава. Усамљеност се често карактерише као неугодна, болна, анксиозна жудња за другом особом или особама (Hartog ат ал.; према Ponzetti, 1990).

Усамљеност је субјективно, неугодно и емоционално узнемирујуће искуство које се јавља као одговор на дискрепанцију између жељеног и оствареног нивоа социјалног контакта (Replau i Perlman, 1982; према Туцак-Јунаковић, Субела-Адорић, 2009).

Све дефиниције усамљености Пеплау и Перлман, (Медвед и Керестеш, 2009) су поделили у три групе: дефиниције које о усамљености говоре као о мањку у социјалним односима, другу групу чине дефиниције које истичу субјективно искуство у доживљају усамљености и трећу групу чине дефиниције које наглашавају хедонистички тон усамљености и о њој говоре као о непријатном и болном искуству.

Теоријски приступ усамљености можемо поделити на :

Психодинамички приступ, где је за појаву усамљености значајно је занемаривање у раном узрасту или сепарација од мајке у раном детињству. (Суливан, 1953; према Лацковић-Гргин, 2008), каже да деца која у раном узрасту не задовоље потребу за блискошћу, неће изградити социјалне вештине за изградњу блиских односа у будућности, што доприноси развоју усамљености. Према теорији привржености (Bowlby, 1973; према Лацковић-Гргин, 2008) незадовољавање дететових потреба за љубављу и бригом производи хостилност и неповерње, што касније резултира развојем осећања усамљености.

Егзистенцијалистички приступ, у оквиру овог приступа нема емпиријских провера усамљености, али се доприноси овог приступа огледају у теоријском обајашњењу појмова. Нпр. егзистенцијална усамљеност, која се помиње у радовима свих егзистенцијалних психолога. Они говоре да су сви људи у својој основи сами, и да људи треба да прихвате усамљеност као део своје људске природе.

Социолошка схватања, посвећена су социјалним факторима који доприносе појави усамљености, нарочито у модерном друштву као последица отуђености. Ова схватања резултирала су повећаним сазнањима да је усамљеност последица не само унутрашњих фактора, већ комбинације личних и социјалних чинилаца.

Теорија опитних система, обједињује све дотадашње теорије усамљености и даје један виши, мета-оквир који је заснован на Милеровој теорији система. Основна претпоставка је да се понашања људи догађају у умреженим саставима на седам нивоа: станица, орган, организам, група, организација, друштво и наднационални састав. На сваком од нивоа испољава се усамљеност на други начин. Ова теорија усамљеност посматра у светлу новонасталих услова живота услед актуелних глобализационих процеса.

Према когнитивистичком приступу, усамљеност се јавља када особа свесно доживљава несклад у интензитету социјалних контаката и унутрашњим стандардима. Особа прорађује информације које прикупља у свакодневним контактима и процењује колико су њене потребе и очекивања задовољени. Усамљеност се овде посматра као чисто

субјективни доживљај, и зависи искључиво од наших очекивања које имамо у погледу релација са другима.

Интеракционистички приступ чији је представник овог приступа је Weiss који је истакао да усамљеност настаје комбинованим деловањем личних и ситуационих фактора (Weiss, 1973; према Лацковић-Гргин, 2008). Он наводи шест основних потреба које могу бити перципирание као незадовољене у односу са другима: приврженост, вођење, социјална интеграција, брига за друге, потврда властите вредности и поуздан ослонац. Он је дао и поделу усамљености на емоционалну и социјалну којом се и испитује у овом истраживању. Емоционална и социјална усамљеност се јављају као последица немогућности задовољења потребе за приврженосцу и социјалне интеграције.

Ранији истраживачи усамљености на ову појаву су гледали као на једнодимензионални појам који се исто манифестује код свих људи само може варирати по својој изражености. Данас су заступљенији мултидимензионални модели који описују различите видове усамљености.

Најпознатија типологија усамљености је Веисеова, која говори о природи дефицита у односима са другима.

Weiss је идентификовао шест потреба које појединац перципира као незадовољене у односима са другима такозваних социјалних добитака, а то су; *приврженост, социјална интеграција, прилика за бригу, потврђивање властите вредности, поуздани ослонац и вођења* (према Russell, Cutrona и Yurko, 1984). Ови добитци могу произаћи из различитих типова социјалних односа. DiTommaso и Spinnercy утврдили да су процене наведених добитака у негативној вези с усамљеношћу у домену породичних, љубавних и пријатељских веза.

Weiss (према Cubela Adoric и Nekic, 2004), као мере усамљености користи суб скале *социјалне и емоционалне усамљености*.

Социјална усамљеност је резултат перцепције властите социјалне неинтегрисаности, односно недовољне укључености у различите социјалне мреже као што су; пријатељи, комшије колеге и рођаци.

Емоционална усамљеност настаје због непостојања односа привржености, незадовољене потребе за емоционалном блискошћу и интимности у односу са другима, као што је губитак везе са партнером, члановима породице или пријатељима.

DiTommaso и Spinner су модификовали Weiss скалу усамљености и понудили нову верзију, која добија тродимензионалну солуцију која кореспондира типовима односа као што су; породица, љубавне везе и пријатељи. Коначна скала социјалне и емоционалне усамљености састојала би се од три субскале којима се посебно испитују; *усамљеност у доменима породице, пријатељских односа и љубавних веза*. Усамљеност у неким доменима рефлектују се једни на друге, тако усамљеност у домену пријатељства рефлектује на социјалну усамљеност, док се усамљеност у домену породице и љубавних веза на емоционалну усамљеност.

Једну од подела усамљености дао је Sadleri он описује пет различитих димензија усамљености:

- *психолошку усамљеност осећај отуђености од себе,*
- *интерперсоналну усамљеност-перцепција себе као одвојеног од других,*
- *социјална усамљеност-осећај одбачености од других,*
- *културална усамљеност-осећај неуклопљености у културу,*
- *свемирска усамљеност- осећај сепарације од Бога или природе.*

Усамљеност можемо делити према трајању и то на : *ситуациону, пролазну и хроничну усамљеност.*

Ситуациона усамљеност, је последица неког стресног догађаја, и она је најчешће праћена неким соматским симптомима.

Пролазна усамљеност, траје неколико сати или дана и најчешћи је облик усамљености која није праћена озбиљнијим симптомима.

Хронична усамљеност, се јавља када особа дуже од годину дана не успоставља задовољавајуће социјалне односе и верује да ће и у будућности бити усамљена (Лацковић-Гргин, 2008).

Узроци који доводе до осећања усамљености даје Ами Рокач (Rokach, 2001). Овај модел антецедената усамљености укључује три кластера, и осам фактора а то су:

1. *Недостатак интерперсоналних веза* односно следећи фактори:

- Социјална алијенација, односи се на физичку изолованост у односу на окружење појединца, праћену осећањем недостатка контроле над ситуацијом. Она се даље може поделити на изолованост од вољених особа и на генералну изолованост од других;
- Неадекватан систем социјалне подршке, односи се на недостатак блиских особа или на незадовољство подршком коју те особе могу да пруже;
- Проблематичне везе, односи се на дисхармоничне односе у брачној или ванбрачној вези, на недостатак блискости, интимности, привржености и неадекватну комуникацију.

2. *Трауматичне ситуације* односно следећи фактори:

- Промена пребивалишта, односи се на проблеме који се могу јавити у новом окружењу, као и на недостатак породице и пријатеља у новонасталој ситуацији;
- Губитак, односи се на губитак значајне везе, као последица развода, раскида, смрти супружника или пријатеља исл и може се даље поделити на губитке изазване смрћу и оне изазване раскидом;
- Лична криза, односи се на трауматичну, значајну промену у животу као нпр. губитак посла, болест неког блиског исл.

3. *Личне и развојне варијабле* односно следећи фактори:

- Фактор развојних недостатака, укључујетзв. „хладаном” везануз недостатак топлине и љубави у родитељском дому, распад породице, „периферне родитеље” који су емоционално хладни према детету или неживесањим, као и „трауме у детињству” везане за хоспитализацију, развод родитеља, неслагање у кући или физичкокао и сексуалнозостављање;
- Фактор личних ограничења, представља трајни стварни осећај особа да не може привући пажњу других, уз страх од интимности, негативну самоперцепцију, дефицит социјалних вештина, болест, телесне недостатке као и непријатна искуства из прошлости.

3 Извршење казне затвора

3.1 Међународни правни стандарди и правила извршења кривичних санкција

Велика разноврсност правних, социјалних, економских и географских услова савременог света чини да у условима и организацији извршења казне затвора постоје неоправдано велике разлике. У времену непрекидних и интензивних транснационалних комуникација ове разлике често доводе у питање базичне постулате концепта људских права и слобода и опште правне сигурности. Сврха правила о извршењу кривичних санкција садржаних у документима међународног карактера није да пропишу узорни систем извршења кривичних санкција, него да, инспирисана општеприхваћеним претпоставкама савремених пенолошких система, поставе принципе и правила добре организације извршења, пре свега заводских, кривичних санкција и праксе у поступању са затвореницима. Дефинисани стандарди поступања у деликатној области извршења казни и других кривичних санкција имају за циљ уједначавање услова извршавања, односно подизање и хармонизацију механизма заштите људских права у овој области. Имплементација стандарда треба и да подстиче стварање одговарајућих професионалних ставова заводског особља, односно да развија управљање заводима и поступање

саосуђеницима засновано на савременим принципима, и да успостави реалне критеријуме за евалуацију рада заводских администрација.

3.1.1 Стандардна минимална правила УН за поступање са затвореницима

Стандардна минимална правила за поступање са затвореницима представљају иницијални корак, из 1934. односно 1955. године, у доношењу минималних правила за поступање са затвореним лицима. Први део Стандардних минималних правила садржи одредбе које се односе на општу администрацију казних завода и примењује се на све категорије затвореника који су лишени слободе по кривичном или грађанском праву, окривљене или осуђене, укључујући и затворенике према којима је примењена нека мера безбедности или васпитна мера одређена судском одлуком. Овај део регулише основна питања организације завода и основне позиције положаја затвореника. Други део минималних стандардних правила садржи посебна правила која се примењују на осуђенике (руководни принципи, поступање, класификација и индивидуализација, повластице, рад, настава и време доколице, друштвени односи и постпенална помоћ), посебна правила која се тичу душевно болесних и душевно ненормалних затвореника, затим ухапшених или притворених лица као и лица осуђених на цивилни или дужнички затвор. Мада овим правилима није сврха да одреде организацију завода за млађе преступнике, који по правилу и не би требало да буду осуђени на казну затвора, први део правила се у општим цртама сматра прихватљивим и за ове заводе (Соковић, 2009).

3.1.2 Међународни пакт о грађанским и политичким правима

Међународни пакт о грађанским и политичким правима, као цивилизацијску тековину изражава општу међународну сагласност о граници коју власт у односу на своје грађане не сме да прекорачи, односно границу испод које се појединац у друштву не сме наћи. Овај документ јесте посебно значајан у области заштите људских права и људског достојанства зато што установљава основна универзална права, која се ни у ком случају не могу ускратити, па чак ни „у случају када опстанак нације угрози ванредна јавна опасност“, онда када се сва друга права могу привремено суспендовати. У ту групу људских права спада и забрана мучења и суровог и нехуманог и понижавајућег поступања и кажњавања (Соковић, 2009).

За практичну остваривост нормативно гарантованих права, значајно је да Пакт установљава Комитет за људска права, а државе потписнице се обавезују да овом Комитету подносе периодичне извештаје о мерама националне имплементације права гарантованих Пактом. На основу поднетог извештаја, који се разматра на нејавној седници за сваку државу чланицу посебно, али и на основу алтернативних извора релевантних података (обзиром на праксу држава да своје стање приказују само у најбољем светлу), Комитет сачињава свој извештај и доставља га држави чланици уз примедбе које сматра целисходним. Годишњи извештај о раду, који Комитет преко Савета за економска и социјална питања доставља Генералној скупштини УН, садржи генерални коментар релевантног стања без посебног разматрања стања у свакој држави чланици.

3.1.3 Европска конвенција о људским правима

Европска конвенција о људским правима, успоставља значајан и делотворан механизам заштите људских права на тлу Европе, с обзиром на то да су све чланице СЕ и потписнице Европске конвенције о људским правима.

Суштинска обележја Конвенције, значајна и за положај лица лишених слободе, јесу да Конвенција уводи до сада најпотпунији систем заштите људских права оличен у Европском суду за људска права. Заштита права и слобода подразумева обавезу државе да појединачна права нормирана Конвенцијом укључи у националне пописе и обезбеди њихову заштиту у националним оквирима. Други аспект заштите односи се на признавање надлежности Европског суда за људска права, при чему је посебно значајно то да Конвенција и грађанима и појединцима дозвољава активну легитимацију пред судом, чиме се могућност обраћања суду, до тада резервисана искључиво за државе, проширује и на појединце. Прихватање обавезне надлежности Суда значи много више од формалног чина ратификације. Држава је у обавези да предвиди заштиту одређеног права и слободе и да адекватно примени то право, с обзиром на околности појединачног случаја. Одлука Европског суда поводом појединачне представке је обавезујућа за државну потписницу. Евентуално констатовање од стране Суда да постоји повреда појединачног права гарантованог Конвенцијом значи за жалиоца и могућност накнаде штете, а тај терет по правилу пада на државу потписницу Конвенције (Соковић, 2009).

Значајно је да, између осталог, Европска конвенција (чл.3) гарантује слободу и од тортуре и других нехуманих или понижавајућих поступака или кажњавања. Досадашња судска пракса примене Конвенције се бавила низом спорних питања у вези примене овог члана, чиме су уобличени одређени стандарди у тумачењу и примени ових одредби (Ditertr, 2006, према Соковић, 2009). У великом броју пресуда Европски суд је потврдио универзални карактер забране тортуре. Конвенција апсолутно забрањује мучење или нечовечно или понижавајуће поступање и кажњавање, без обзира на конкретну ситуацију и понашање жртве, па чак и у најтежим околностима, као што је борба против организованог криминалитета и тероризма (Labita, 2000). Забрана тортуре не може бити укинута ни због националних интереса или у поступању са лицем осумњиченим за тероризам (European Court of Human Rights 1996).

3.1.4 Стразбуршка судска пракса

Стразбуршка судска пракса не оспорава националним судовима широк простор процене у односу на систем санкција и заузима став да Конвенција не оправдава отварање питања трајања казне коју је изрекао надлежан суд, као и да доживотни затвор сам по себи не представља повреду члана 3. Конвенције.

Значајно је и да објективни услови издржавања затворске казне или притвора могу да имају димензију понижавајућег поступања уколико су за осуђеника неподношљиви и сами по себи представљају врсту супказне и у директној су супротности са сврхом кажњавања. Недостатак приватности, пренасељеност и непоштовање стандарда у погледу величине простора по затворенику (7 квадратних метара), лоши хигијенски услови, непостојање вентилације и прозора, неадекватна температура и сл. у којима осуђеник борави дужи

период, представљају услове у којима се развија „осећање понижења и инфериорности које води паду менталне и физичке резистенције(Соковић, 2009).

3.1.5 Конвенција УН против тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих казни или поступака

Конвенција против тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих казни или поступака обавезује све државе чланице да предузимају делотворне законске, административне, судске и друге мере ради спречавања мучења на читавој територији под њиховом надлежношћу. Конвенција посебно наглашава обавезу држава потписница да акте мучења нормирају као кривична дела у националном кривичном законодавству и да обезбеде да се ова кривична дела кажњавају казнама које узимају у обзир њихову озбиљну природу(Соковић, 2009).

Конвенцијом се успоставља „универзална надлежност“ у погледу кривичног гоњења за ова кривична дела, без обзира на то у којој је држави тортуре почињена, или на држављанство починиоца или жртве. Кривична дела тортуре аутоматски се подразумевају у свим уговорима о екстрадицији закљученим између држава потписница, односно, у случају непостојања уговора Конвенција се сматра правним основом за екстрадицију. Са друге стране, Конвенција забрањује присилно враћање или екстрадицију неког лица другој земљи у којој је то лице у опасности да буде подвргнуто тортури. Државе потписнице дужне су да пружају једна другој најширу правну помоћ у релевантним кривичним поступцима, као и да инструкције и информације у вези са забраном мучења уврсте у саставни део обуке цивилног или војног особља задуженог за примену закона или особља које је на било који други начин укључено у чување, испитивање или третман лица лишених слободе.

Да ове одредбе не би остале празно слово на папиру, Конвенција установљава и Комитет против тортуре као посебан орган за њено праћење и примену. Основни метод рада Комитета јесте разматрање извештаја држава потписница, иницијалног, и периодичних сваке четврте године, у вези којих Комитет даје опште коментаре које сматра умесним и које саопштава држави потписници. Опционим протоколом за ову Конвенцију усвојеним 2002.године, у оквиру Комитета против тортуре предвиђа се и оснивање посебног Подкомитета чији метод рада подразумева редовне периодичне посете државама потписницама протокола у циљу превенције тортуре(UN, 2003). Као и Комитет за људска права, а и Комитет против тортуре, осим официјелних извештаја у свом раду користи и низ алтернативних извора информација о релевантном стању, а овлашћен је и да прихвата и индивидуална саопштења појединаца који тврде да су жртве кршења одредаба ове Конвенције, као и саопштења у „интерном призиву“, односно писмено саопштење државе потписнице да нека друга држава потписница не примењује одредбе Конвенције. Комитет подноси државама чланицама и Генералној скупштини ОУН годишњи извештај о активностима предузетим у циљу примене Конвенције. За разлику од годишњег извештаја Комитета за људска права, овај извештај има карактер јавног документа и често садржи врло оштре критичке опаске на рачун држава које не испуњавају обавезе наметнуте Конвенцијом(Соковић, 2009).

3.1.6 Европска конвенција о спречавању мучења и нехуманих или понижавајућих казни или поступака

Европска конвенција о спречавању мучења и нехуманих или понижавајућих казни или поступака јесте у целости усмерена ка лицима која су лишена слободе у циљу заштите њихових права. Оснивањем Европског комитета за спречавање тортуре, ова Конвенција развија посебан механизам превенције мучења, нехуманих и понижавајућих поступања или кажњавања, вансудски систем превентивне природе заснован на посетама. Комитет нема судску улогу, не чине га искључиво правници, његове препоруке правно не обавезује конкретне државе уговорнице, нити изражава своје ставове о тумачењу правних термина. Комитет не „пресуђује“ у погледу тога да ли је почињено кршење релевантних међународних стандарда и не даје тумачење ових стандарда ни глобално, ни у односу на конкретне чињенице(Соковић, 2009).

Активност комитета је искључиво превентивне природе и посете Комитета местима на којима се налазе лица лишена слободе имају за циљ установљавање чињеница у погледу њиховог положаја и чињење евентуалних препорука у намери остваривања потпуније и ефикасније заштите лица лишених слободе од мучења и нечовечних поступања и кажњавања.

У досадашњој пракси Комитет за превенцију тортуре је већ разрадио стандарде заштите затвореника од тортуре и нехуманог или понижавајућег поступања, који имају изузетно значајну фактичку важност, упркос томе што не поседују правну обавезност. Своју делатност Комитет обавља путем посета, периодичних, али и посебних, с времена на време, када сматра да постоје околности које указују на такву потребу.

Већина стандарда које успоставља Комитет јесте захтевнија и прецизнија у односу на друге сродне конвенције. Како се у раду Комитета појављују нове области које треба штитити од могућих злоупотреба, сет стандарда се надограђује стварањем нових препорука, чиме се од држава потписница посредно захтева да континуирано разматрају нове законодавне, административне и организационе реформе (Morgan, Evans, 2001).

3.1.7 Европска затворска правила

Европска затворска правила представљају врло детаљан систем правила за поступање с осуђеним лицима. Овај документ нема легислативни карактер. Механизам праћења примене правила јесте активност Европског комитета за сарадњу у области извршења казне затвора, петочланог тела основаног од стране Европског комитета за проблем криминалитета, који разматра периодичне (сваких пет година) националне извештаје о начинима и проблемима имплементације (Соковић, 2009).

Препоруке Комитета Савета Европе односе се на: основне принципе и примену затворских правила; услове за затварање; здравље осуђеника; одржавање реда; управу и запослене; надзор; притворенике; режим за осуђенике и друга питања (Вијеће Европе, 2006).

Важност Европских затворских правила је неспорна, а утицај ових правила у развијању савремених стандарда у извршењу казне затвора и у унапређивању европског пенитенсијарног система јесте веома значајан. Иако је Европска комисија за људска права заузела став да кршење Европских затворских правила само по себи не представља и

кршење чл. 3. Европске конвенције о људским правима, Европска затворска правила могу да буду узета у обзир у интерпретацији обавеза држава у односу на Европску конвенцију (Соковић, 2009).

3.2 Кривично законодавство Републике Србије

Први законски пропис који је садржао одредбе о извршењу кривичних санкција у Србији био је Казнени законик из 1860. године који је важио све до 1929. године када је усвојен и Закон о извршењу казни лишења слободе (Умићевић, 1938, према: Милутиновић, 1988). После Другог светског рата, октобра 1948. године, донет је Закон о извршењу казни, а 1950. Опште упутство о кућном реду у казнено-поправним установама. По доношењу Кривичног законика, донет је нови Закон о извршењу казни, мера безбедности и васпитно-поправних мера (Поповић, 1966). Нови Закон о извршењу кривичних санкција усвојен је 1961. године и то је био савезни пропис који је предвиђао да установама за извршење руководи министар унутрашњих послова. Изменама тог Закона надлежност за извршење кривичних санкција је пребачена на органе правосуђа, а касније је и започето и преношење надлежности у овој области са савезних на републичке органе (Атанацковић, 1988). И док су неке друге републике ту могућност створену Уставним амандманима 1971. убрзо искористиле (Словенија је свој Закон донела већ 1973.), у Србији је то учињено тек 1977. године (Милутиновић, 1988). Тај Закон замењен је тачно две деценије касније истоименим законским прописом (ЗИКС/97), да би септембра 2005. године био усвојен садашњи Закон, који је допунјен 2009. године.

3.2.1 Систематика извора права извршења кривичних санкција

Систематику извора било које гране права, па и права извршења кривичних санкција, могуће је извршити по неколико критеријума. Прва уважава хијерархију правних аката. За разлику од међународног права, у унутрашњем правном систему се срећемо са чињеницом да све норме немају исту правну снагу. Због тога се увек полази од уставних норми које имају највећу правну снагу (подсетимо да Устав Србије у чл. 194. указује да је он највиши правни акт Републике Србије, као и да сви закони и други општи акти донети у Републици морају бити у сагласности са њим). Затим долазе законске одредбе које се односе на материју извршења кривичних санкција, а на крају подзаконски акти којима се разрађују законске мере.

Унутар ове класификације, могуће је даље разврставати правне акте исте правне снаге, узимајући у обзир материју за чије регулисање је правни акт донет. Тако посматрано, централно место у Србији имају два закона који уређују материју извршења кривичних санкција. То су Закон о извршењу кривичних санкција (ЗИКС) ("Службени гласник РС", бр. 85/05 од 06.10.2005.) и Закон о малолетним извршиоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица (ЗМУКД) ("Службени гласник РС", бр. 85/05 од 06.10.2005.).

Између ова два закона постоји и битна разлика: док је први искључиво намењен регулисању материје извршења кривичних санкција према одраслим осуђеним лицима, други извршење кривичних санкција према малолетницима третира у склопу целовитог решавања статуса малолетника као учинилаца (али и жртава) кривичних дела. Ова два закона би се могли сматрати примарним изворима кривичног извршног права. У примарне изворе спадају и подзаконски акти: Правилник о кућном реду у казнено- поправним заводима и окружним затворима ("Службени гласник РС", бр. 27/06), Правилник о кућном реду за примену мере притвора ("Службени гласник РС", бр. 35/99), Правилник за одржавање реда и безбедности у заводима за извршење заводских санкција ("Службени гласник РС", бр. 105/06), Правилник о спровођењу Програма заштите учесника у кривичном поступку у заводима за извршење заводских санкција ("Службени гласник РС", бр. 19/06), Правилник о кућном реду казнено поправног завода за малолетнике ("Службени гласник РС", бр. 71/06) и Правилник о кућном реду васпитно поправног дома ("Службени гласник РС", бр. 7/06).

3.2.2 Закон о извршењу кривичних санкција

Основни правни акт чије одредбе разрађују и прецизирају сви остали правни акти је Закон о извршењу кривичних санкција (у даљем тексту ЗИКС) који уређује: поступак извршења кривичних санкција према пунолетним лицима, права и обавеза лица према којима се извршавају санкције, организацију Управе за извршење заводских санкција, надзор над њеним радом, извршење санкција изречених за привредне преступе и прекршаје, одузимање имовинске користи стечене кривичним делом и привредним преступом, као и примену мере притвора. Оно што је важно запазити је да примена Закона према наведеној одредби ограничена само на пунолетна лица. По правилу, одредбе ЗИКС тичу се извршења кривичних санкција које су изrekli (одредили) домаћиправосудни органи.

Када смо већ у проблематици домена примене ЗИКС-а, у члану 1. овог Закона изричито је наведено да ова материја може бити другачије регулисана у два случаја: ако је извршење уређено посебним законом на други начин и ако је законом о ратификацији међународног уговора уређено неко од набројаних питања која чине садржину ЗИКС-а, примењиваће се одредбе закона о ратификацији. Међутим, то не значи да би у таквом случају било могуће да се извршење уреди супротно сврси и основним принципима извршења садржаним у ЗИКС.

У првој глави у ЗИКС-у се наводе основне одредбе закона, садржина и домен примене Закона, сврха извршења санкција и основна начела по којима се оно спроводи.

Важећи ЗИКС изричито се изјашњава о томе шта се са извршењем санкција жели постићи. Како је у члану 2. наведено, сврха извршења је "спровођење правоснажних и извршних судских одлука, заштита друштва од кривичних дела и издвајање учинилаца кривичних дела из друштвене средине у циљу њиховог лечења, чувања и оспособљавања за самостално стварање о својим потребама након извршења санкције.

У ЗИКС-у се (чл.4-11) наводе следећих осам начела о извршењу кривичних санкција, при чему се првих четири могу сматрати општим, док се остала односе на положај лица према којима се извршава кривична санкција:

- правоснажност као претпоставка поступања
- могућност одлагања и прекида одслужења

- вођење евиденције
- буџетско финансирање
- лимит у ограничавању права
- обавеза поштовања достојанства и кажњавање за злостављање
- забрана дискриминације
- судска заштита основних права

У другој глави (чл. 12-30) говори се о посебном управном органу Управа за извршење заводских санкција, који се налази у саставу Министарства правде Републике Србије, надлежност Управе, уређење Управе (заводи, типови завода, одељења завода, оснивање завода, службе у заводу, акти о кућном реду завода и руковођење у Управи) и јавност рада Управе.

Наравно, будући да у казненом систему Србије казна затвора има централно место, од посебног значаја су одредбе о њеном извршењу. Оне су у ЗИКС смештене у Другом делу (Извршење кривичних санкција) и представљају његову централну окосницу (чл. 31-174).

То су:

- опште одредбе
- упућивање и распоређивање осуђених у заводе
- поступак упућивања на издржавање казне затвора
- одлагање извршења казне затвора
- пријем и разврставање осуђеног у заводу
- положај осуђеног(права осуђеног, посебна права осуђеног, премештај осуђеног и прекид извршења казне затвора)
- мере за одржавање реда и безбедности
- дисциплински преступи, мере и поступак и материјална одговорност осуђеног
- судска заштита
- отпуштање осуђеног са издржавања казне затвора
- припрема за отпуштање осуђеног и помоћ након отпуштања

Поред одредби о извршењу казне затвора, ЗИКС садржи и норме о извршењу осталих кривичних санкција: новчане казне, казне рада у јавном интересу, казне одузимања возачке дозволе, као и условне осуде са заштитним надзором и мера безбедности. Затим, у њему се налазе и правила о извршењу санкција изречених за прекршај (Део четврти), за извршење осталих мера– притвора и одузимање имовинске користи (Део пети), радни односи, надзор и контрола рада (Део шести), казнене одредбе (Део седми) и прелазне и завршне одредбе (Део седми).

3.3 Садржина извршења казне затвора

Појавом државне власти настаје јавно реаговање на криминалитет, односно утврђивање правила понашања, откривање прекршитеља тих правила, одмеравање и извршење казни. Такав облик уређени друштвених односа траје све до данас, с тим да је временом долазило до промена у смеру хуманизације поступања према онима који крше закон и проширења облика понашања који су постали кажњиви. Период јавне државне реакције може се поделити на три периода.

Први период или период испаштања и застрашивања, карактерише одмазда или освета као темељна сврха кажњавања. Смисао и циљ казне су били обавијени велом тајне и преовладавала је теолошка концепција кривичног законодавства где је истакнута улога земаљског владара која произилази из преноса власти са Бога (Милутиновић, 1988). Најпознатији законик који је регулисао казнену сферу из овог најранијег раздобља историје кривичног права је Хамурабијев закон. Код Јевреја право је утемељено на Божјој вољи и велика се пажња посвећивала процесним одредбама које су требале осигурати да нико невинне буде осуђен (Lyons, 2003). Затвори се први пут појављују у време монархије (1050-920. године пне) када је краљ Ахаб одредио да се затварање једног проповедника и његовог држања на „хлебу и води“ (Morris, Roothman, 1998). Тај се израз употребљава до данашњих дана и представља синоним тортуре. Право ислама почива на Шеријату, односно правном систему који уређује све димензије живота и који је утемељен на Божјој вољи. Сама реч Шеријат значи „јасан пут“ и своје основне поставке вуче из Кур'ана. У исламу су уведени судови ради арбитраже да би се ограничило осветничко понашање и доказала нечија кривица. Казна је одређивана према степену одговорности, а постојала су три таква степена за убиство или телесне повреде: освета по талионском начелу, крварина (откуп у девама) или откуп у новцу и покајање (Кнежевић, 2007). У раном периоду, у Грчкој кажњавање је било приватна ствар породице и жртве и уколико би породица прихватила компензацију улога суда била би да се то забележи, како би се спречило постављање било каквих нових захтева (Lyons, 2003). Године 621. пре нове ере, донет је Драконов закон који је познат по суровости, јер је смртна казна била је предвиђена за готово сва кривична дела. Солоновом реформом законодавства из 594. године пре нове ере укинута је дужничко ропство, а смртна казна прописана само за кривична дела убиства и издаје. Законодавство старог Рима имало велики утицај на правне и казнене правне системе многих народа све до данашњих дана (Кнежевић, 2007). Најпознатији правни акт тог раздобља је Законик 12 плоча, који је предвиђао врло окрутне казне. Извршење смртне казне било је јавно и представљало је спектакл за грађане, а тамнице или карцери су биле изузетно окрутне и подразумевале мучење осуђених. Римски правник Улпијан наглашавао је поправљање учиниоца као сврху кажњавања, а неки римски филозофи појављују се као критичари суровости у кажњавању (Шепаровић, 2003). На развој казног права током средњег века велики утицај остварили су Свети Аугустин и Свети Тома Аквински. Уведена је идеја о Божанској правди, кроз појам релативне правде која се постиже забраном најтежих дела која угрожавају људско друштво. Циљ кажњавања је испаштање и искупљење, па се поменути мислиоци залажу за примену казни које омогућују кајање (казна лишења слободе), а противе се смртној казни, јер она спречава поправљање извршиоца и његово помирење с Богом (Шепаровић, 2003). Средњи век је и раздобље инквизиције, са изразитом окрутношћу у кажњавању уз постојање сталешких разлика. На пример, преступници из виших социјалних слојева имали су право на брзе и релативно безболне смртне казне (Peters, 1998).

Током другог развојног периода долази до извесне хуманизације и увођења законитости и једнакости у кажњавању. Иако је одмазда и даље главна сврха кажњавања, појављују се и идеје о превентивној функцији казне. У овом периоду су многи аутори критиковали праксу кажњавања из претходног раздобља и давали предлоге за унапређивање казног система. Међу њима су Мур, Волтер, Лок, Русо и други. И поред тога, смртна казна остаје доминантна, а на казну лишења слободе гледа се као на секундарно кажњавање. Европски затвори из тог времена били су у приватном

власништву и њихов приоритетан интерес био је профит. Смањење трошкова увек је ишло на рачун животних услова затвореника па се често дешавало да су затвореници били међусобно повезани ланцима, заједно смештани у огромне просторији без грејања, санитариија и кревета.

Према Кнежевићу (2007), доношењем Декларације о правима човека 1789. године, која је потпуно променила праксу кажњавања, започело је раздобље модерне пенологије. На темељу ове Декларације у пенологију се уводе четири темељна принципа:

- Принцип егалитета – једнакости свих у извршењу казне;
- Принцип легалитета – законитости у извршењу казне;
- Принцип персоналитета – поштовање људског интегритета;
- Принцип индивидуализације – усклађивање режима извршења казне с особинама осуђеника.

Током овог раздобља, укинута су сви облици телесног кажњавања, ограничена је примена смртне казне и уведене су казне лишења слободе.

Садржина извршења казне затвора се мењала, од поступака који су за циљ имали искључиво изолацију, одмазду и застрашење путем ћелијског усамљења, везивањем у ланце, бичевање и слично, до тога да данас одређени степен изолације нужно подразумева систем планираних активности усмерен на ресоцијализацију (третман), на оспособљавање осуђених лица за успешну социјалну реинтеграцију. Савремено схватање специјалне превенције има за циљ трајно одвраћање конкретног лица од криминалног понашања. Кривичне санкције и њена форма долази у сукоб са њеном садржином, посебно у случају институционалних санкција. Установе за смештај и чување лица лишени слободе по својој природи представљају негацију друштвеног живота због чега је нереално да оне истовремено буду потпуно ефикасан инструмент друштвене адаптације. У том контексту је потребно да извршење казне оствари не само социјалну реадaptацију преступника, него и да истовремено и њега, али и друге одврати од будућег вршења кривичних дела (Соковић, 2007).

Конкретна практична последица дисонантног контекста у коме путем ресоцијализације, односно васпитно-корективног рада са осуђеним лицима, треба деловати на редукацију криминалитета јесте висока стопа рецидивизма и перманентан раст криминалитета уопште. Ова чињеница се најчешће тумачи као „емпиријски“ доказ неуспешности концепта рехабилитације у стратегији специјалне превенције, и за последицу има прихватање ресоцијализације као „племените лажи која ништа не кошта“, за сада само као нереалног циља коме треба тежити када се за то створе бољи услови.

Искуства ових модела, комбинована изразитим респектом према људским правима и у области извршења кривичних санкција, савремена пенологија износи као концепт рехабилитације који почива на ставу да је рехабилитација право осуђеника које он може, али и не мора да користи. Такав антропоцентрични, односно хуманистички модел рехабилитације извршење кривичних санкција види као врсту понуђене помоћи, која је пододна да се суочи са конкретним индивидуалним комплексом фактора, личних и социјалних, који су довели код преступа, и да тиме боравак преступника у корективној установи трансформише у прилику да се открију нове егзистенцијалне перспективе.

Истицање људских права осуђених лица је неспорно потребно и оправдано, али тиме се не губи пунитивни контекст извршења кривичних санкција. Извршење кривичних санкција засновано превасходно на добровољном пристанку на рехабилитациони третман вероватно се уздиже „изнад казне“, али истовремено остаје изван ширег социјалног

контекста и без моралног садржаја. Још од класичне школе неоспорно да у кажњавању треба поступити тако да се искључи могућност да злочинац добије жељу да понови преступ или да има следбенике.

И данас су захтеви исти, само се наглашава потреба хуманог поступања и поштовања свих људских права и слобода. На превентивни ефекат се може рачунати код оних преступника који прихвате третман (Соковић, 2007). Добровољна рехабилитација нарочито је значајна за третман зависника од психоактивних супстанци. Осуђено лице које се одлучи за рехабилитациони третман писмено се обавезује да ће се придржавати свих обавеза везаних за дати третман.

3.3.1 ТРЕТМАН ОСУЂЕНИХ ЛИЦА У ОКВИРУ ИЗВРШЕЊА КАЗНЕЗАТВОРА

Термин третман обележио је научну и практичну пенологију двадесетог века. Реч је у пенолошку употребу ушла из француског језика (фр. *traitement* – поступање, поступак, понашање, опхођење, начин прилажења неком питању). Третманска идеја је свој пут започела свој развој у оквиру рада Уједињених нација, у племенитом уверењу да је људска личност и достојанство универзалне вредности које треба заштити. Идеја се ослања на потребу да се потпомогне позитивна промена преступника, тако што ће доћи до унутрашњих промена личности затвореника или до промене понашања. Нити један од ова два приступа не укључује питање кривице и кажњавања учиниоца кривичног дела. Ови приступи исто тако не укључују ни концепт извршавања обавеза или пак концепт реституције што ће се десити пуно година након процвата третманске идеологије.

Рехабилитација је према многим ауторима коначна сврха казне и значи уклањање склоности ка даљем криминалном понашању (Durham, 1994). Рехабилитација као темељна сврха казне била је на врхунцу интереса теоретичара и практичара у пенологији педесетих и шездесетих година. Најдубље трагове и најтеже последице свакако је оставила у пенологији САД, где почиње драстичан раскид с тим моделом почетком седамдесетих година прошлог века и он је у неким пенолошким димензијама још и дан данас једнако интезиван.

Припадник хуманистичке школе у пенологији, Hans Toch, истиче како се програми рехабилитације односе на позитивне личне промене у целини преко личног напредовања и унапређење прилагођавања затвору. При томе, она наглашава како је образовање које затвореницима обавезно треба понудити, важан процес личног напредовања (Toch, 1997). По њему је у пенологији превелик нагласак стављен на питање рецидивизма, а занемарено је лично напредовање.

Jose Cid дефинише рехабилитацију као процес усмерен ка преваспитању и реинтеграцији затвореника, при чему преваспитање подразумева активности усмерене ка уклањању узрока деликвентног понашања и превенцију рецидивизма, а реинтеграција се односи на укључивање затвореника у друштво још у процесу издржавања казне (Cid, 2005).

Рехабилитација је као сврха усмерена према сваком појединачном затворенику и мора бити усклађена са карактеристикама његове личности, породичним наслеђем, наслеђеним особинама битним за човеков развој, припадности социо-економској групи, образовању и процесу запошљавања, ранијој деликвентној активности, психолошким особинама и

здравственом статусу. „Идеал рехабилитације“, како су пенолози из шездесетих година прошлог века волели рећи, није затвореник који не чини више кривична дела у страху од затвора, него онај који је стичући нова искуства током издржавања казне у затвору у тој мери променио свој однос према себи самоме и околини у којој живи да му кривично дело постаје морално неприхватљив облик комуникације са околином (Durham, 1994).

Темеље третманске идеје налазимо у покрету Нове друштвене одбране, на чијем је челу био угледни француски правник Marc Ancel. Покрет чини прекретницу у пеналној политици и пракси, а Конгрес одржан 1949. године узет је као темељни документ у Општој декларацији Уједињених нација о правима човека (Кнежевић, 2007).

Нова друштвена одбрана је усмерила све своје напоре на то да се идеја о заштити друштва од криминалитета удаљи од традиционалног поимања казни као „покре“ и преусмери у подручје научне анализе личности учинитеља кривичног дела. Темељ на којима је заснована пенологија тог времена, уз растући утицај научних приступа анализи личности, али и анализи друштвених кретања, довели су до широког размаха третманске идеологије, која је тражила најбоље начине за „рехабилитацију“ учиниоца кривичног дела.

Ова идеологија донела је и неке штетне приступе, од подручја правне регулативе (казне неодређеног трајања) до медицинских интервенција, од којих су неке имале трагичне последице. Треба истаћи да је сваки теоријски приступ који се развије и траје у неком друштвеном времену, приступ управо тог времена, и ако га посматрамо из перспективе актуелног посматрача, може изгледати суров и неприкладан. Третмански приступ је био приступ неког другог времена и других друштвених услова, приступ неограничене вере у технолошки развитак, приступ управо експлозивног напретка западне цивилизације, огромног напретка науке и дубоке вере да је наука темељни покретач напретка.

Неки процеси су утемељени на идеји процене ризика за друштво, на стриктном унутрашњем реду, у коме нема места за идеју ресоцијализације у којем је појам и идеја правде сведена на идеал сигурности. У таквом контексту, класични пенолози који су унутар рехабилитативног идеала водили битке за прихваћање права затвореника неког опште прихваћеног кодекса тих права, изгубили су своје битке, јер су права конвертирана у привилегије, јавно означене као уступак онима који су само изван најважнијих токова друштва. Унутар такве идеологије, неки третмански модели могу изгледати као механизми социјалног притиска на затвореника и механизми социјалне контроле у најширем смислу (Garland, 2001).

Историјски посматрано, реализација ресоцијализације, као основе специјалне первенције, сукцесивно кретала се од пенитенцијалног модела заснованог на раду, дисциплини и моралној едукацији, преко терапеутског који усваја концепт „третмана“ јер деликт види искључиво као резултат индивидуалне патологије, и социјално-терапеутског који коригује претходни опреционализацијом схватања да се способност за живљење у складу са законима може научити и у затворским условима кроз специфичан процес хумане интеракције (Duff, Garland, 1994).

3.3.2 Индивидуализација третмана осуђених лица

У општим одредбама ЗИКС-а (чл. 31), каже се да је „сврха извршења казне затвора да осуђени током издржавања казне, применом система савремених васпитних мера, усвоји друштвено прихватљиве вредности у циљу лакшег укључивања у услове живота

након издржавања казне како убудуће не би чинио кривична дела“. Према члану 32, са осуђеним се поступа на начин који у највећој мери одговара његовој личности и остваривању васпитног програма.

Индивидуализација је једно од централних питања и начело које се односи на питања утврђивања кривице, одговорности, изрицања и извршења кривичне санкције. Она се поставља као принцип модерног приступа у пенолошкој пракси. Заокрет према индивидуализацији учинили су италијански позитивисти. Они су у фокус свог интереса ставили деликвента–учиниоца казненог дела, истинског позитивног деликвента, а не апстрактног кривца класичне правне школе. Последица оваквог гледања на особу која је учинила казнено дело и која је због тога кажњена је анализирање личности учиниоца казненог дела и његових криминолошких особина како би се у примени санкција адекватно сјим поступало с циљем његовог враћања у друштво. Постоје четири различита концепта у разматрању индивидуализације у извршењу кривичних санкција (Кнежевић, 2007).

Према првом приступу, сврха извршења казне је преваспитање затвореника и његова интеграција у друштво до нивоа који се дефинише као ресоцијализација, рехабилитација, корекција и сл. До тог резултата може довести само смишљен и свестан рад са затвореницима. Такав рад укључује претходну научну опсервацију особина затвореника и на основу ње прави се мање или више прецизан програм поступања са њим, његове класификације која је резултат претходне опсервације особина, а с друге на захтевима програма поступања. Присталице овог концепта и даље мисле да је казна средство борбе против криминалитета, али истичу како затворенике не треба посматрати као злочинце, већ као људе који су поверени преваспитном персоналу на рехабилитацију. Присталице овог става кажу да пенална институција није само она која чува друштво од затвореника изолујући га на неко време, већ је она место богатог и садржајног рада на процесу рехабилитације и ресоцијализације.

Други приступ заступа примену индивидуализације не само у фази извршења казне, него у свим фазама казненог поступка, а то значи и у фази одређивања, врсте и висине казне, као и у процесу њеног извршавања. Неки аспекти овог концепта имали су изразито негативне последице, јер су осуђеници боравили у затворима док се не поправе, па је то довело до неодређеног трајања казне. Неодређене казне један су од највећих атака на слободу човека затвореника, који је био у великој неизвесности по питању свог боравака у затвору и одласка на слободу.

Трећи приступ истиче потребу за хуманим поступањем са осуђеницима, што је темељни принцип савремене пенологије. Овај концепт посебно је подстакнут истраживањима „тоталних институција“ као што су затвори, душевне болнице, касарне и наглашава како је свако извршење казне, посебно институционалне, зло, и да ономе коме је наметнута не треба отежавати додатним нехуманим поступцима. Ова се концепција јавила као реакција на модел патолошке рехабилитације, који има за циљ „лечење“ деликвентата употребом психофарматика.

Последњих година појављује се невладин сектор на подручју извршења кривичних санкција, који интезивно сарађује са многим друштвеним факторима. Њихова настојања су усмерена ка одређивању универзалних темеља казнене и пеналне политике у циљу предузимања заједничких мера на подручју сузбијања криминалитета (Кнежевић, 2007).

3.3.3 Приступи у третману осуђених лица

У свету, а и код нас употребљавају се различити приступи у третману осуђених лица. Неке од тих приступа могуће је наћи у пракси српских пеналних установа, мада наша пенологија и пенална пракса није адекватно и брзо реаговала на новине које су се јављале у европској и светској пеналној теорији и пракси. Према Кнежевићу (2007), приступи који се примењују у третману осуђених лица могу се класификовати на следећи начин:

- социјални приступ третману,
- психолошки и психијатријски приступ,
- медицински приступ и
- алтернативни приступ.

3.3.3.1 Социјални приступ

Социјални приступ, као најшири у свом значењу и захватима које спроводи, има за циљ приближавање затвора друштву изван затворских зидина, одржавање и унапређивање личних капацитета затвореника у процесу суочавања са захтевима друштва изван затвора. Социјалне методе и технике не могу бити засебан нити изолован процес и није их могуће спроводити без психолошких метода и техника а често ни без медицинских захвата. Многи теоретичари истичу да методе социјалног третмана затвореника, које су најшире и најобухватније, морају имати главну улогу у раду са њима. Социјалне методе су:

- *Образовање и професионално оспособљавање.* Образовање је једна од најстаријих метода коју налазимо готово од појаве затвора као облика кажњавања за казнено дело. Чињенице су да је затворска популација углавном испод просека образовања. Готово сви затворски системи имају образовне програме на неколико нивоа, јер су многа истраживања показала како је школски неуспех један од најсигурнијих предиктора преступничког понашања (Crow, 2004). Најчешћи су програми који омогућавају стицање неке основне писмености, односно основно образовање. Многа истраживања која су се бавила деликвентима показала су да је већина затвореника била неуспешна у академском напретку, али да је маса њих имала негативна искуства са школом из различитих разлога. Због тога се у неким затворским системима уз редовне програме образовања јављају и специјализовани, комплементарни програми који су усмерени на разрешавање потешкоћа повезаних са негативним школским искуствима која су затвореници имали током својег ранијег образовања (Agnew, 2005).

Школа и образовање осуђених лица се појављују као значајан агенс социјализације. Образовање осуђеника је потреба и обавеза, која проистиче из Стандардних минималних правила УН као људско право.

Образовање у себи садржи елементе васпитања. Код одраслих особа образовање се користи у сврху оспособљавања за конкретно занимање осуђених лица, с обзиром на то да већи део осуђених лица која се налазе на издржавању казне, не само да нема елементарно образовање, него нема ни занимање. Циљ образовања одраслих осуђених лица је оспособљавање за неку од професија с минималним садржајима општег образовања. Организација образовања изводи се на два начина. Један начин је да се образовање одвија у установама у којима се извршава казна лишења слободе, а други да се осуђена лица

школују у посебним одељењима редовних школских установа и производним објектима ван установе.

Образовање затвореника мора да се интегрише у национални систем образовања, тако да га осуђеници могу наставити и после отпуштања и уколико је то могуће, треба да се изводи у образовним установама ван завода (Соковић, 2009). Циљ стручног образовања је да се осуђеник после издржане казне врати у нову средину као особа која је оспособљена да се бави неким редовним занимањем.

Већина затворских система пружа могућност разних врста стручног образовања које је често усклађено са могућностима за рад које постоје у појединим затворима. Широко увођење радног оспособљавања у затворе утемељено је на многим истраживањима, која су показала да су тешкоће повезане са радом значајан криминогени фактор. Agnew (2005) је прегледајући истраживања која се односе на однос рада и деликвенције нашао да, у раздобљу од 1989. до 2002. године, чак петнаест великих истраживачких пројеката налази јасну повезаност између потешкоћа које су везане за рад и деликвентне активности. Како је савремени рад врло динамичан многе традиционалне професије постају застареле. Неки затвори су стручне образовне програме прилагодили савременим профилима за које постоји потражња на тржишту рада, па спроводе углавном стручне програме за релативно уске професионалне профиле. Међутим, у нашим затворима овакви програми су врло ретки, као на пример програми едукације о савременим информативним технологијама. Средњошколски програми теже се планирају због релативно временски кратких казни. Иако заводи не организују универзитетске програме, закон предвиђа да се затвореницима, под одређеним условима, може допустити студирање ван затворске установе.

- *Радне делатности осуђених лица.* Рад је традиционално повезан са затвором. На почетку рад се користио као додатна казна и затвореници су морали обављати неке од најтежих и најопаснијих послова. Један од најнехуманијих облика присиле повезане са извршавањем казне депортације, био је утемељен, заснован и вођен идејом о тешком присилном раду депортираних. Потребне за радном снагом у Северној Америци, задовољаване су на тај начин да су тамо депортовали амнестиране затворенике који су били осуђени на смртне казне. Енглеска депортује своје затворенике у Аустралију све до 1857. године, а након тога користи их за присилан рад на територији Енглеске.

Први затвор утемељен на идеји „куће рада“ где су затвореници морали најтежим радом зарадити за свој смештај и прехрану је затвор *Bridwel* (Lyons, 2003). Израз "тежак рад (*hardlabour*) потиче управо из првих пеналних установа и односи се на изузетно тешке послове као што су окретање млинског камена, окретање неких точкова којим се рад преносио на примитивне машине и слично (Милутиновић, 1988). До недавно, затвореници су коришћени за најтеже, често јавне радове, као што су радови на изградњи аутопутева и система за наводњавање. Код нас је познат рад на Голем отоку где су радили тадашњи политички затвореници и неистомишљеници система. Ни данас у савременим системима извршења казне затвора није недвосмислено дефинисан положај рада затвореника, а многи аутори указују на четири најчешћа погледа затвореничког рада.

Затворенички рад као „окупациона терапија“ је таква организација радних активности затвореника, која га у потпуности отуђује од рада и његове стваралачке активности. Рад је само средство да се затвореник „окупира“, па због тога нису битни карактер, опсег и резултати радних активности. У овакву врсту рада можемо сврстати добар део рада који затвореници обављају на одржавању затвора, хигијене и одржавању основне затворске опреме. У нашим окружним затворима већина затвореника је запослена

на пословима овакве врсте, а само мањи број ради на другим пословима. Рад као „окупациона терапија“ чест је у системима који своју сврху виде у ретрибуцији, јер у тим системима рад се употребљава само ради мира у кући, што се постиже интензивним физичким ангажманом затвореника.

Затворенички рад као могућност запошљавања по издржаној казни налазимо врло често као најзначајнији аргумент увођења и организованости рада затвореника. Аргумент се налази у општој пенолошкој пракси према којој се затвореници који су имали прилике радити у затворима далеко лакше запошљавају по издржаној казни лакше задржавају своја претходна радна места и рецидивизам тих затвореника је далеко нижи. У истраживањима Америчког савезног завода за затворе који се односи на рад затвореника у затворима САД, 72% затвореника који су у затворима имали прилику да раде, успели су да задрже свој посао на слободи најмање годину дана (Reynolds, 1997). У овом случају рад се не третира као делатност иманентна човеку, него инструментално, као средство помоћи да се смањи ризик од рецидива.

Затворенички рад као средство одржавања радних способности затвореника произилази из ретрибутивистичког приступа сврси издржавања казне. Како у том приступу затвор не користи затвореника као средство остваривања своје сврхе, одржавање радних способности није у фокусу „ресоцијализацијских“ циљева, него је усмерено на личност затвореника. Одржавање радних способности је један од највећих проблема извршавања казне затвора, јер у многим системима извршења казне само мали део затвореника има могућност да ради и тако уз помоћ редовне радне активности одржава своје радне способности.

Затворенички рад као снижавање трошкова затворских система је најмање спомињана сврха затвореничког рада, а код нас се скоро и не примењује. У свету се овај вид затвореничког рада увелико примењује. Према неким изворима, рад затвореника у америчким затворима уведен је у 19. веку, а 1885. године три четвртине затвореника у америчким затворима су радили захваљујући уговорном односу затвора и послодавца (Reynolds, 1997). Америчка држава Тексас је двоструко повећала своје смештајне капацитете, јер је половину средстава затвор добио радом затвореника, који су обавили велики део грађевинских и других радова, а затвореници за свој рад који је трајао преко десет година нису добили никакву новчану надокнаду (Christie, 2000). У неким немачким савезним државама затвореничким радом покрива се функционисање затворског система готово у целини, а у Француској се реализују пројекти у којима би затворски системи били у потпуности финансирани од рада затвореника. Рад се одвија кроз уговоре са послодавцима који су носиоци различитих послова (Morris, Roothman, 1998). Затвореници нису ангажовани само на радовима који користи систем извршења казне, него су производи затвореничке индустрије доспели и на широко тржиште. Осуђеници у неким америчким затворима радећи за неке од познатијих америчких компанија, зарађују свега око 60 долара месечно. Запошљавање затвореника од стране америчких компанија управо доживљава процват, и све је више компанија које су заинтересоване за ангажовање затвореника. Оваква врста запошљавања затвореника је традиција америчке пенологије. Нови облик запошљавања затвореника који се почео појављивати у Америци, али све интензивније у Европи и Аустралији, је јавно-приватно партнерство које често називају „приватизацијом затвора“, што заправо није термин који тачно означава оно што је садржај тог процеса. Према једном извештају, на крају 1997. године у свету је било 118

затвора који су функционисали према моделу јавно-приватног партнерства, а највише их је у САД, Енглеској и Аустралији (Schneider, 1999).

- *Програми социјалног учења.* Програми социјалног учења су врло практични, јер осуђеницима омогућавају пуно боље суочавање са свакодневним изазовима стварности. Овакви програми дају врло конкретна и практична знања, која су од помоћи у свакодневним контактима са околином. У литератури се помињу бројни успешни програми социјалног учења који суусмерени ка унапређивању контактирања са полицијом, комуникацијских вештина, социјалне реинтеграције, родитељства, брачног партнерства и др. (Agnew, 2005; Maruna, Immarigeon, LeBel, 2004).

Програми контактирања са полицијом превенирају потешкоће које могу настати у сусрету са полицијом, због импулсивног реаговања којим појединац себи наносе штету. Програми комуникацијских вештина намењени су бившим затвореницима који услед дугогодишњег боравка у специфичним условима често имају озбиљних тешкоћа у комуникацији. Ови програми омогућавају квалитетну комуникацију са околином, избегавање непотребних неспоразума и сукоба. Програми социо-економске реинтеграције су врло специфични социјални програми усмерени на оспособљавање затвореника на решавање неких сасвим практичних проблема, јер дуготрајне казне затвора у потпуности прекидају везу између затвореника и актуелне околине. Кроз ове програме затворенику се дају информације и практична упутства како се користити различитим сервисима услуга (нпр. кредитне картице или чекови). Програми успешног родитељства засновани су на чињеници да су породице затвореника жртве не само због притиска средине већ због дуготрајне раздвојености од члана породице, најчешће од оца. Дуготрајно одсуствовање од породице не ствара проблеме само због трајања раздвајања, него и због неучествовања родитеља који је у затвору у развојном периоду детета. Програми брачног партнерства препоручују се у ситуацијама када су партнерски проблеми постојали и пре затварања. Поред тога, затвор носи објективне проблеме раздвојености и у ситуацијама релативно здравих односа пре издржавања казне. Чест проблем реинтеграције затвореника је спознаја да његове функције врши други члан породице и то је случај са брачним партнерима који преузимају улогу другог партнера. Међу програмима брачног партнерства посебно место имају програми третмана породичних насилника.

- *Програми помоћи жртвама кривичног дела и сусрета затвореника са жртвом.* Програми помоћи жртвама кривичног дела и сусрета затвореника са жртвом су у психологији релативно новијег датума. Увођење програма који су усмерени према жртви кривичног дела, довело је до значајно квалитетног односа и у "терапијским" поступцима према затворенику, створена је својеврсна "терапијска алијанса". Није се апеловало на "свест" и "етичке принципе" као апстрактне категорије, јер је жртва ушла у терапијски процес као реалан учесник не само терапијског процеса, него и процеса у коме је почињено кривично дело на њену штету. Иако су у неким покушајима увођења ових програма било изразитих тешкоћа које су пре свега произилале из истовременог задовољавања потреба како жртве тако и учиниоца кривичног дела, различити облици ових програма и даље се развијају (Crow, 2004). Неки се развијају унутар модела "реституцијске правде", при чему је нагласак на емоционалном опорављању жртве. Код других програма, нагласак је више на ресоцијализацији учиниоца кривичног дела, његовој рехабилитацији, при чему жртва помаже у томе да се учинилац суочи са последицама тог дела. Програми суочавања са жртвом кривичног дела утемељени су у реституцијском

моделу правде који предвиђа отварање специјалних реституцијских центара (Galaway, 1988; Wright, 1996).

Када је реч о жртви кривичног дела, програми могу помоћи жртви да их починиоц кривичног дела саслуша у сигурном окружењу и уз помоћ и присутност посредника, посебно увежбаног стручњака. Жртва може да постави питања и да сазнају више о кривичном делу, починитељу и његовим мотивима, да активно учествује у интерпретирању тог догађаја, што је једно од врло важних питања у раду на посттрауматском стресном поремећају (Herman, 1996). Програми сусрета затвореника са жртвом су усмерени према бољој социјалној интеграцији преступника, путем комплексних поступака који захтевају тимски приступ, у којем учествују специјални педагози, социјални радници, психолози и специјалисти за психотерапијске поступке. Такви су пројекти познати у подручју рада са сексуалним деликвентима и насилницима, па и починитељима кривичног дела убиства. Реч је о врло комплексним поступцима који понекад дају изванредне резултате али су врло захтевни у организацијском и кадровском смислу, па су самим тим врло скупи. Пројекти који су усмерени на затворенике омогућавају им да: преузму одговорност за кривично дело, постигну договор са жртвом о начинима реституције, жртви понуде извињење и жртви објасне услове под којима се кривично дело десило. У томе, жртве помажу починиоцу да разуме њихов аспект почињеног дела, заједно раде на решавању проблема повезаних са догађајем и заузимају активну улогу у оквиру могућности који им стоје на располагању.

-*Саветодавни рад*. Саветодавни рад је процес који није усмерен ни према једној посебној групи затвореника, нити према неким посебним стањима повезаним са затвореницима. То је процес у којем се унапређују социјалне вештине затвореника у најширем смислу те речи и помаже им се у разрешавању тешкоћа повезаних са актуелним издржавањем затворске казне, али и тешкоћа које се очекују по издржаној казни. Саветодавни процес као део социјалног приступа је инициран од стране затвореника, њихових потреба и тешкоћа које треба разрешити (Cavanagh, 1994). Саветодавни рад се организује било у форми индивидуалног приступа, било у форми групног саветовања. У вези са саветодавним радом у затворским условима посебно је комплексан проблем стручњака који ову технику нуде затвореницима, било да је реч о запосленима у затвору или о „гостујућим“ професионалцима, који затворима само пружају своје професионалне услуге. Осетљивост затворског саветодавног рада захтевала би спољног сарадника, јер његова независност од затворских механизма омогућава лакши приступ затвореницима, дубље и слободније улажење у сваки проблем затвореника. Са друге стране, његова отуђеност од затворских информационих канала отежава му прикупљање релевантних информација.

Групно саветовање је најраспрострањеније и оно допуњује индивидуално саветовање код осуђеника са конфликтним ситуацијама, фрустрационим стањима и неуротичним симптомима који су такве природе да се лакше отклањају у групи. Метод се заснива на слободним, повременим и спонтаним разговорима, у амбијенту слободне дискусије и погодан је за оне осуђенике који нису у стању да се индивидуално отворе према терапеуту, већ растерећење проблема лакше доживљавају у групи. Групе су хомогеног или хетерогеног састава са око десет чланова. Трајање групног саветовања није тачно одређено, а састанци могу трајати од 45 минута до 2 часа дневно. Таквих састанака треба да буде између 20 и 30, размаци између њих не треба да буду већи од 2 до 3 дана.

Групно саветовање у пеналним установама увео је Norman Fenton 1962.године, који је објавио приручник у којем се по први пут сусрећемо са савременим приступом и тежњама ка новим идејама у групном раду са осуђеним лицима. За успех у раду васпитних група веома је битно понашање онога који води групу и без обзира коју методу примењује он треба да има: искрено интересовање и веру у корекциони програм; обзир и поштовање за личност у невољи, без обзира на његову ранију историју; да је разумно у својим гледиштима према затвореницима; да је у стању да саслуша критике осуђеника; да не подлегне тенденцији самосажалења када његов труд није оцењен од оних којима је помоћ намењена; да за ову проблематику увек има амбиција да проучава њене феномене (Fenton, 1962, према: Бошковић, 2000).

3.3.3.2 Психолошки и психијатријски приступ

У оквиру психолошког и психијатријског приступа у третману осуђених лица у пеналним установама најчешће се примењују: кризне интервенције, лечење болести зависности и бихевиорално-когнитивни програми.

-*Интервенције у кризним ситуацијама.* Затвор је догађај који у потпуности ремети животни ритам и код многих људи доводи до таквих поремећаја који озбиљно нарушавају кључне елементе структуре личности. Неке од најчешћих реакција на тај догађај су тако драматичне да изазивају истовремену реакцију околине, а неке реакције не морају бити тако јако изражене, па их околина понекад и не примећује. Развојем психолошких метода и техника, кризне интервенције су постале засебан део техника, усмерен ка разрешавању акутних психолошких проблема затвореника, који имају или би могли имати озбиљне последице за затвореника или његову околину. Циљ кризне интервенције је да се драматично покидани делови структуре поново повежу и да се успостави стање равнотеже (Butollo, Krusman, Nagl, 2000).

Неки развијени затворски системи који имају запослене стручњаке, посебно у фази пријема затвореника, користе низ развијених техника за кризне интервенције. Системи који те професионалце немају, ослањају се на искусне практичаре, којима је позната траума затварања. За превенцију суицида је посебно важно да се на време открије проблем и професионално изведе кризна интервенција. Неки затворски системи имају развијене програме кризних интервенција који су посебно усмерени ка превенцији суицида и њих најчешће спроводе специјализовани психолози (Towl, 2005).

Кризна интервенција није потребна само због самог пријема. Иако многи не мисле тако о извршиоцима кривичних дела, улазак у затвор чак и код врло озбиљних деликвената покреће његово размишљање према догађају због којег је завршио у затвору. Има један део затвореника који има великих потешкоћа са својим односом према кривичном делу које је учинио, и код тих затвореника сам долазак у затвор није траума само ради затварања, него и ради односа према том тренутку своје прошлости. Кризна стања прете затвореницима и у другим фазама издржавања казне, тако је познато да затвореници покушавају створити неке своје „нише“, у којима би се осећали сигурно, јер је осећај угрожености један од најчешћих осећаја затвореника (Johnson, 2002), па су опособљени стручњаци за кризне интервенције од велике помоћи и затвореницима и другом особљу у процесу извршења затворске казне. Ова се врста интервенција све више развија и врло је вероватно да ће већина затворских система у скорој будућности имати стручњаке који ће их компетентно изводити.

-*Лечење болести зависности (алкохолизма и наркоманије).* Лечење болести зависности (алкохолизма и наркоманије) је једна од најзначајнијих компоненти третмана због велике распрострањености алкохолизма и наркоманије међу осуђеним лицима. Истраживања показују да је пијење алкохолних пића врло битан чинилац, ако не и узрочник кривичних дела. Многа су истраживања показала да код великог броја рецидивиста налазимо или прекомерно пијење или зависност од алкохола (Maruna, Immerigeon, LeBel, 2004). Како су алкохол и дроге врло често основни узрочници извршења кривичног дела, успех у лечењу зависника у пеналним установама повезан је са успешном ресоцијализацијом затвореника.

-*Бихевиорални програми.* Бихевиорални програми предвиђају награђивање затвореника за позитивно понашање, односно за напредак у прихватању норми, или кажњавање оних понашања која су правилима институције забрањена. То су врло стари програми и употребљаванису у Маконокијевом систему извршења казне затвора. Међу програмима ове врсте најстарији програми били су тзв. „token есоному“ програми или програми са бодовни системом. Идеја бодовног система је да се награђују позитивни помаци у понашању. Позитивна, прихватљива понашања се награђују извесном количином бодова и затвореник те бодове може разменити за неку од погодности које се нуде у систему (Brown et al., 1994). Предност ове врсте програма је да се у њих може укључити и друго особље, а не само високо специјализовани стручњаци (нпр. служба за обезбеђење).

Друга врста програма из ове групе су тзв. програмиуговора о околностимакоји су типични когнитивно-бихевиорални програми у којима се са затвореником склапају уговори о програмским циљевима које треба постићи, а постизање тих циљева се награђује према унапред договореним моделима награђивања записаним у уговорима (Brown et al., 1994).Оваква врста третманских или терапеутских уговора врло је честа у третману болести зависности. За неиспуњавање неког захтева из тог уговора затворенику се ускрађује коришћење неких погодности. Мана је што на тај начин терапијски пакт постаје део казне и неограничава се на своје терапијско подручје, јер се норме из терапијског пакта проширују изван подручја терапије, на однос затвореника и правосудног система. Ово је једна од најпроблематичнијих контраверзи овог третманског модела, јер ако се процени да је због кршења одредби „уговора о околностима“ порасла опасност од затвореника, онда је то критеријум за даље поступање с њим, а не неуспех на третманском плану.

- *Аверзивна терапија.* У неким затворским системима у време процвата рехабилитивног модела, у шездесетим и седамдесетим годинама двадесетог века, употребљавала се аверзивна терапија код затвореника који су били склони самоповређивању. Према истраживањима Buchera i Вауера, затвореници склони самоповређивању били су успешно третираних благим електрошоковима(Brown et al., 1994).

У неким затворским системима један од облика аверзивне терапије су новчане казне. Тако, на пример, затвореници који покажу позитивне резултате на тестирању на алкохол или дрогу, морају сносити трошкове тестирања. Када је реч о разним облицима новчаних кажњавања затвореника као аверзивној терапији морамо истаћи да од већине није могуће наплатити новчане казне, па је такво кажњавање контрапродуктивно. Један од облика аверзивног приступа који је врло чест у затворским институцијама је „поправљање преко мере“ осуђеника. Реч је о томе да особље у затворима захтева од затвореника не само да

поправи штету коју је нанео својим понашањем, него да на том подручју учини и нешто више од самог поправљања штете. Традиционално је кажњавање у затворима чишћење заједничких просторија, тоалета, дворишта итд.

-*Програми контроле беса.* Програми усмерени на контролу беса углавном су развијени по моделу когнитивно-бихевиоралних програма и посебно их издвајамо због њиховог специфичног значаја у раду са затвореницима. Кривична дела повезана с наглим испадима срџбе и беса су међу најчешћим кривичним делима против живота и тела. Испади срџбе и беса, немогућност успостављања контроле над властитим понашањем су чести узрочници многих кривичних дела.

Raymond Novaco је развио посебан инструмент (Novaco Agner Inventory). Његов програм контроле беса утемељен је на идеји да затвореник у првој фази повећа своје могућности препознавања начина на који неке животне ситуације оцењује као претеће за њега. Након увежбавања те фазе, у којој мора променити своје концепте ризичних ситуација, помаже му се у томе да реалистичније оцени ситуације које у њему изазивају срџбу и испаде неконтролисаног беса. Истраживања су показала да су затвореници којима је понуђен програм контроле срџбе имали мање потешкоћа у односима са околином по овом типу програма, него они затвореници који нису прошли кроз програме оваквог типа (Lindsay, Law, MacLeod, 2008).

Иако су програми контроле беса релативно нови, они обећавају напредак и побољшање квалитета живота особа које тешко контролишу своје агресивне импулсе. Ови програми су корисни за рехабилитацију затвореника, као и за ограничавање или отклањање његових агресивних испада по издржаној казни затвора. Програме би било добро примењивати због тога што унапређују и психосоцијалну климу у пеналним установама, чинећи живот лакшим за друге затворенике и затворско особље.

- *Програми десензибилизације.* Програми десензибилизације имају за циљ да осуђена лица учине мање осетљивим на надражаје који у њима изазивају неадекватне облике реакција. У групу бихевиоралних терапијских поступака, десензибилизација је један од најбоље истражених и врло често примњиваних поступака (Corey, 2004). Поступак десензибилизације је низ корака који су од велике користи затвореницима, јер им помажу у ублажавању и превазилажењу многих потешкоћа које имају. У првом кораку терапеут мора затвореника јако добро упознати и прикупити све информације које су битне за спровђење третмана. Већ сам интервију који је нужно спровести пре третмана може бити врло користан за затвореника, посебно када му се омогућује контактирање са независним стручњацима, који нису део система извршења казне. После тога нужно се спроводи низ вежби опуштања које су јасно структуриране у форми и садржају. Затвореник се у детаље мора научити како да опусти сваку групу мишића. После увежбавања опуштања идентификује се степен до којег понеке ситуације изазивају непријатности, ствара се ранг листа тих ситуација (Corey, 2004). По завршеној овој фази, почиње десензибилизација затвореника која се спроводи на темељу утврђене хијерхархије надражаја који изазивају непријатности. Како из описа поступака видљиво је да је реч о техници која није нужно али може и бити повезана са кривичним делом. Међутим разрешавајући неке животне тешкоће затвореника ова техника му може помоћи у бољем прилагођавању и мањем нивоу сукоба са околином. Техника се употребљава за врло различите врсте поремећаја (Brown et al., 1994). Ова метода је најчешће прескупа за затворске услове и тражи стручњачке специјалисте па се због тога релативно мало примењује.

- *Модел терапијске заједнице*. Модел терапијске заједнице који се употребљава у раду са затвореницима у неким пеналним установама започео је као модел лечења психопата који је увео амерички психијатар Maxwell Jones. Његова идеја је била да популација болесника има терапијски потенцијал која се уз примерену пажњу или контролу и усмеравање терапијског тима може употребити у третманске сврхе (Lang, 1982). Другим речима, модели социјалне контроле, кажњавања, у терапијској заједници долазе од исте групе људи који су заинтересовани за решавање неког проблема (Mays, Winfree, 2002). Каснији развој терапијске заједнице као терапијског модела довео је до тога да се модел лечења у психологији почео да се употребљава за преступнике зависне од психоактивних супстанци.

Облик деловања или третман који обично зовемо терапијском заједницом у литератури се назива „peer groups“. То је термин који је по свом садржају нешто ужи од израза терапијска заједница и односи се на групу вршњака, људи истог позива или проблема са вршењем кривичних дела. Тако могу неке групе овог типа бити део терапијске заједнице у некој институцији. Терапијска заједница, обухваћа не само све појединце које чине структуру неке институције, него и све облике њиховог деловања и удруживања као што су облици групног рада са затвореницима унутар неког затвора. Терапијска заједница је усмерена на особу у целини и све облике социјалне структуре у којој се особа налази, а не само на однос према потешкоћи, проблему или поремећаји с којим се особа мора носити (Crow, 2004).

3.3.3.3 Медицински захвати у третману затвореника

Већина медицинских захвата су били познати и често примењивани у затворима са сврхом промене понашања затвореника у време утилитаристичке идеологије, данас су углавном напуштени. Најпознатија два захвата повезана са сврхом извршења казни су електрошокови или тзв. конвулзивна терапија која је примењивана у сврху дисциплиновања затвореника. Електрошокови нису смањили стопу рецидивизма нити су довели до поправљања теже прилагодљивих затвореника. Други познати облик интервенције овакве врсте су лоботомије које имају за циљ смањење агресије затвореника. Ти захвати су довели до врло озбиљних последица по здравље затвореника, при чему су биле посебно изражене емоционалне промене, затвореници би постали депресивни, безвољни, летаргични и без иницијативе (Кнежевић, 2007).

Један од облика медицинских захвата повезан са сврхом извршења казне лишења слободе је проблем затвореника који су вршили тешке сексуалне деликте решаван такозваном „хемијском кастрацијом“, покушај да се таблетама канализују либидозни нагони сексуалних преступника (Crow, 2004). У неколико држава у САД-у је донета законска регулатива којом се одобрава да се тешки сексуални деликвенти подвргнутим средствима која заустављају и спречавају сексуални нагон. Хемијска кастрација је врло скуп поступак који захтева и дуготрајно лечење, а ови лекови изазивају негативне појаве као што су: прекомерно дебљање, умор, тромбозу, смањење нивоа шећера у организму, промене у ензимима јетре.

Медицински захвати којима је циљ одржавање и унапређење здравља затвореника су врло важан део психолошке праксе. Европски стандарди у том подручју захтевају да се заштита здравља затвореника спроводи у складу са стандардима које у некој локалној

заједници или држави постављају здравствене власти. Европска правила налажу не само општу здравствену заштиту, него захтевају и пружање специјалистичке здравствене заштите. Европска затворска правила постављају врло високе захтеве у погледу здравствене заштите који су у складу са темљним принципима недискриминације.

Заштита телесног здравља затвореника једно је болнијих питања у многим системима извршења казни. Популација затвореника, гледано уопште, болеснија је од опште популације. Тешки животни услови нарушили су здравље многих затвореника. Због тога, здравствена заштита затвореника представља велики трошак. Већина затворских система се труди да у највећој могућој мери смањи те трошкове због чега је приступачност здравствене заштите ограничена. Веома је осетљива ситуација с неким стањима здравља затвореника у неким срединама због ниског нивоа здравствене културе и здравственог стандарда. Тако се на неке медицинске корекције у затворима гледа као на козметичке захвате, а они могу врло често разрешити озбиљне проблеме које има затвореник у својим односима са околином.

3.3.3.4 Алтернативне санкције

У свету, а и код нас су заступљени неки облици алтернативних санкција који се примењују као алтернатива лишењу слободе. Ова врста санкција појављује се нешто интензивније крајем шездесетих година, а посебно у седамдесетим годинама прошлог века. Тада је владајућа третманска идеологија почела да ишчезава, а јављају се нове врсте санкција које су се развиле у оквиру такозване бифуркацијске, а то значи двосмерне политике кажњавања, коју је крајем седамдесетих година формулисао енглески криминалог Anthony Bottoms. Основна идеја бифуркацијске или двосмерне политике је да се стварни криминалци третирају врло строгим мерама максималне сигурности, а да се преостали део ситуационих или обичних деликвената третира у далеко лакшим облицима пеналних режима (Sim, Ruggiero, Ryan, 1995; Walklate, 2001; Garland, 2001; Crow, 2004). Оно што је релативно ново је однос према локалној заједници и идеја да је циљеве извршења казне лакше постићи у локалним заједницама где живе извршиоци кривичних дела и жртве, него у затвору (Brown, 2005).

Још важнији разлог појаве ове врсте кривичних санкција је криза простора у затворским системима широм света. Пре појаве алтернативних санкција, систем извршавања казни се ослањао на кажњавање затвором, условно кажњавање и новчане казне. Алтернативне санкције проширују тај континуитет и уводе још један облик кажњавања и тако омогућују казнено-правном систему, ширу палету интервенција према учиниоцима кривичних дела (Blomberg, Lucken, 2006). Три основна аргумента за појаву алтернативних санкција су: пренатрпаност затвора, повећана одговорност заједнице у извршењу кривичних санкција и проширена палета кривичних санкција.

Најчешћи облици алтернативних санкција које се срећу у пракси су: кућни затвор, друштвено-користан рад, надзор у заједници, упућивање у дневни центар, медијација и комбиноване санкције.

- *Кућни затвор*. Овде је реч о ограничењу кретања. Назив потиче од енглеског израза за ту врсту санкција "curfew order", што значи полицијски час. Овај затвор у неким ситуацијама може бити комбинован са употребом електронског надзора у разним облицима, надзора у заједници са неким облицима рада у заједници или неких других

налога које осуђеник мора извршавати. Надзор и саветовања осуђеника врше социјални радници који су задужени и за контакте са структурама локалне заједнице у којој се ова казна спроводи. Кућни затвор се најчешће одређује оним осуђеницима који имају породицу, јер су далеко веће шансе да такав осуђеник без већих тешкоћа прође кроз казну кућног затвора него онај који нема подршку породице.

- *Друштвено-користан рад*. Друштвено-користан рад је, од свих алтернативних санкција, најзаступљенији и најпопуларнији. Јавна перцепција свих алтернативних санкција казни затвора утемељена је управо на овој казни (Mays, Winfree, 2002). Врста друштвено-корисног рада обично се одређује према извршеном кривичном делу или представља поправљање нанете штете. У пракси, друштвено-користан рад често има хуманитарну сврху, као што је рад у некој хуманитарној установи, непосредна помоћ особама са посебним потребама у локалној заједници или неки облик јавних радова. Уколико је осуђеник особа која има неки занат, тежи се одређивању таквог рада који ће бити повезан с његовим знањем. Многа су истраживања показала да је управо ова санкција међу свим другим алтернативним санкцијама препозната као кажњавање, али истовремено и покајнички чин, чин срама (Duff, 2001). Ово су разлози због којих су ефекти ове врсте казне више него дискутабилни. Срам као облик социјалне контроле тешко је подношљив и у неким димензијама једнак ономе који се стриктно уводи у затвор као облик социјалне контроле (Johnson, 2002).

- *Надзор у заједници*. Надзор у заједници не прекида живот осуђеника, али му пружа адекватну помоћ у превазилажењу тешкоћа које су узрок извршеног кривичног дела. Надзор обавља компетентан стручњак који је посебно обучен за ову врсту посла. Најчешће су то социјални радници, а због специфичности надзора и компетенција на том подручју могу бити и други стручњаци, као на пример просветни радници у случају када је важно да осуђеник заврши неко образовање. Често се овај облик алтернативне санкције примењује према малолетним учиниоцима кривичног дела.

- *Упућивање у дневни центар*. У почетку је ова санкција била део прогресивног режима издржавања казне у којем су затвореници у фази пре истека казне дневно боравили у затвору, а увече имали могућност одласка кући (VanSwaaningen, De Jonge, 1995). Развојем алтернативних санкција лишења слободе, постаје независна санкција која се извршава на тај начин да затвореник одлази сваки дан у центар у којем је организована нека врста образовања, али и неки облици терапије који су нужни за решавање проблема повезаних са извршењем кривичног дела (нпр. лечење од алкохолизма и других облика зависности).

- *Медијација*. Медијација заправо и није кривична санкција у правом смислу, иако је добар део аутора убраја међу алтернативне санкције (Cavadino, Dignan, 1997). Својом препоруком Веће министара Савета Европе, из 1999. године, истиче важност овог поступка унутар кривично-правних мера и поступака и посебно га препоручује. У препоруци се истиче медијација као замена за уобичајене обрасце конфронтације који су досада вредели на том правном подручју. Истраживања су показала да је процес медијације био релативно задовољавајући када се радило о малолетним учиниоцима кривичних дела, а када се радило о пунолетнима онда резултати нису били охрабрујући (Cavadino, Dignan, 1997).

Kettering Adult Reparation Scheme је пројекат започет 1987. године, који је у почетку дао добре резултате у примени поступка медијације. Пројекат је показао да је могуће постићи добре резултате у том процесу ако се постигне: „поштена“ надокнада штете, јер онда интереси жртве неће бити у дубоком сукобу с интересима које има извршилац у

кривичном поступку. У поступку треба осигурати услове за равноправну партиципацију, како учиниоца тако и жртве, да већина жртава кривичног дела и учиниоца буду задовољни поступком и да се обезбеди подршка овом приступу у локалним органима власти (Cavadino, Dignan, 1997).

- *Комбиноване санкције.* Могућа је комбинација готово свих облика кривичних санкција које се извршавају у заједници. Најчешће су то условна казна и друштвено-користан рад (Duff, 2001). Врло се често налази комбинација друштвено-корисног рада са неком од надзорних санкција, као што је упућивање у дневни центар, надзор у заједници или неки од поступака медијације. Комбиноване санкције су вероватно најбољи облик третмана осуђеника, јер онемогућавају једностраност и посебно инсистирају на испуњењу неког појединачног захтева који се појављује у једној санкцији.

II ИСТРАЖИВАЧКИ ДЕО

1 ЦИЉИ ЗАДАЦИ ИСТРАЖИВАЊА

Основни циљ истраживања је да се утврди етнички/национални идентитет испитаника, и његов значај у целокупном систему идентитета појединаца и група на издржавању казне, положај и услови који тренутно постоје у нашим затворима у којим националне мањине бораве. На основу овако формулисаног циља изведени су следећи задаци:

- Утврдити културолошке и религијске разлике припадника националних мањина која се налазе на издржавању казне затвора;
- Испитивање националне везаности осуђених лица припадника националних мањина која се налазе на издржавању казне затвора;
- Сагледавање когнитивних и бихевиоралних стратегија код припадника националних мањина који се налазе на издржавању казне затвора;
- Испитивање у ком степену припадници националних мањина на издржавању казне затвора свој живот доживљавају смисленим
- Испитивање колико изражавају различита гледања на религиозност припадници националних мањина који се налазе на издржавању казне затвора;
- Сагледавање различитих начина реаговања на неправду у затворима припадника националних мањина;
- Испитивање како припадници националних мањина доживљавају себе, и своје окружење када се налазе у затвору;
- Испитивање социо-демографских карактеристика осуђеника припадника националних мањина која се налазе на издржавању казне затвора;
- Испитивање криминолошко-пенолошких карактеристика осуђеника припадника националних мањина која се налазе на издржавању казне затвора.

2 ХИПОТЕЗЕ

Из наведених циљева истраживања произлазе следеће хипотезе:

- Хипотеза 1: Постоје међусобне културолошке и религијске разлике између припадника националних мањина која се налазе на издржавању казне затвора, као и између припадника мањина и већинске популације. Те разлике могуће је препознати, издвојити, дефинисати, измерити, систематизовати и представити. Тако обрађене и представљене разлике могуће је искористити за јасније сагледавање проблема осуђених лица, као и за стицање више знања о етничким заједницама у Србији. На крају, та знања могуће је преточити у директне акције или пројекте у циљу стварања бољих услова за осуђена лица, односно за ефикасније деловање правосудног система и заводских служби.
- Хипотеза 2: Постоје разлике међу припадницима исте етничке заједнице или нације по свим набројеним параметрима, а с обзиром на место становања, године старости, степен образовања, религијску припадност и професију.

- Хипотеза 3: Постоје разлике у погледу националне везаности између самих припадника националних мањина који се налазе на издржавању казне затвора.
- Хипотеза 4: Постоје разлике у коришћењу социјалних стратегија између припадника националних мањина који се налазе на издржавању казне затвора.
- Хипотеза 5: Припадници националних мањина који се налазе на издржавању казне затвора различито доживљавају свој живот смисленим и сврсисходним.
- Хипотеза 6: Припадници националних мањина који се налазе на издржавању казне затвора изражавају различито зрела поимања религиозности.
- Хипотеза 7: Припадници националних мањина који се налазе на издржавању казне затвора на различите начине реагују на неправду.
- Хипотеза 8: Припадници националних мањина на различите начине међусобно доживљавају себе и свој однос с различитим и другим особама када се налазе на издржавању казне затвора.
- Хипотеза 9: Припадници националних мањина који се налазе на издржавању казне затвора (не) разликују се по социо-демографским карактеристикама од већинске популације која се налази на издржаванју казне затвора.
- Хипотеза 10: Припадници националних мањина који се налазе на издржавању казне затвора (не) разликују се по криминолошко-пенолошким карактеристикама од већинске популације која се налази на издржаванју казне затвора

3 МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА

3.1 Време и место истраживања

Истраживање је реализовано у:

- *Окружном затвору Нови Пазар*, током новембра и децембра 2012. и фебруара и марта 2013. године. У овој установи казну затвора издржавају пунолетна лица мушког пола, старости најчешће од 20 до 35 година. Трајања изречених казни је до 12 месеци затвора, али се обично спаја више мањих казни, па се осуђеници дуже задржавају у установи. Окружни затвор у Новом Пазару може да прими до 80 лица, а обично се око 50 лица налази на издржавању казне. У овом затвору постоје служба за третман, служба за обезбеђење, служба за опште послове и здравствена служба.

- *Окружном затвору Суботица*, марта и априла 2013. године. Затвор је категорисан као установа полуотвореног типа намењен за издржавање казне за одрасла пунолетна лица, до три месеца затвора и извршење мере притвора. Осуђена лица су радно ангажована на режијским пословима и затворској економији која се налази на Палићу а поседује објекте за стоку и пластенички комплекс. Просечно се у затвору на издржавању казне налази 40. осуђених лица, 30. притворених и 10. лица кажњених у прекршајном поступку, а затвор може да прими дуго више затвореника.

- *Казнено поправном заводу Ћуприја*, марта 2013. године. Овај Казнено-поправни завод има више организационих и грађевинских целина, а за смештај осуђених лица поседује две локације. На локацији „стари део“ Завода смештајни капацитети за осуђена лица износе 70. места, а за притворена лица 90. места. На локацији „Ада“ налази се објект за смештај 180 осуђених лица који је отвореног типа и према њему је цела установа категорисана као казнено-поправни завод отвореног типа. У Казнено-поправном заводу организује се обука и рад осуђених лица за: дрвопрерађивачке послове, металну галантерију, сточарство и пољопривредну производњу која се организује на површини од 25 хектара. Просечно се на издржавању казне налази око 200 затвореника и 40 притворених лица. У Казнено-поправном заводу Ћуприја постоје све службе које су потребне једном модерном заводу отвореног типа какав је овај.

- *Казнено поправном заводу Ниш* марта и априла 2013. године. Према подацима Министарства правде Заводрасполажекапацитетомзасмештај 1900 лица лишених слободe. Међутим, имајући у виду опремљеност, број запослених, пратећу опрему и сл. оптималне смештајне могућности Завода сведесена 1200 места. Завод је организован по концепцији ирског прогресивног система, са одељењима затвореног, полуотвореног и отвореног типа и одељењима за извршење мере притвора и има три павиљона. Просечно бројно стање је 1050 осуђених и 100 притворених лица. Поред павиљона и "Белекуће" у Заводу постоје: болница, дом културе, школа, магацинобуће одеће, пекара, кухиња са трпезаријом и вешерајем, посетна сала и две кућице за контролу посету, индустријски погон "Делиград," котларнице, карауле и одељење притвора. Архитектонска решења су прилагођена функцији

завода. У њему је смештан и Центар за обуку запослених у Управи за извршење кривичних санкција.

3.2 Опис узорка

Узорак чини 196.осуђеника мушког пола којису у време истраживања издржавали казну затвора у Окружном затвору у Новом Пазару, Окружном затвору у Суботици, Казнено поправном заводу Ниш и Казнено поправном заводу у Ћуприји, знали српски језик и пристали да учествују у истраживању. Старост испитаника из узорка износи од 20 до 65 година просечне старости 34,87 година.. Већина испитаника живи у граду 148, или 75.5 %, а мањи број њих у селу 48, или 24,5 %. Према националности, испитаници се могу разврстати групе: Бошњаци (102, 52,0 %), Роми (52, 26,5 %), Мађари (22, 11,2 %), Буњевци (5, 2,6 %), Албанци (8, 4,1 %), Хрвати (3, 1,5 %), Власи (2, 1 %), Турци (1, 0,5 %), Румуни (1, 0,5 %). Укупно 17,9 % испитаника нема завршену основну школу, 34,7 % завршило је основну школу, 18,9 % започело средњу школу, 20,9 % је завршило средњу школу, а вишу школу или факултет уписао је 7,7% испитаника. Пре доласка у затвор 51,0 % испитаника је било запослено, а 49,0 % није. Структура узорка према брачном стању је: 42,9 % неожењени, 13,3 % су разведени или живе одвојено, 34,2 % ожењени први пут и 9,7 % ожењени други пут. У Табели 2 је приказана структура узорка према основним социо-демографским обележјима.

Табела 2. Структура узорка према социо-демографским обележјима

Варијабла	Категорије	Бр.	%
Местоборавка	Град	148	75,5
	Село	48	24,5
Етничка припадност	Албанци	8	4,1
	Бошњаци	102	52,0
	Буњевци	5	2,6
	Хрвати	3	1,5
	Мађари	22	11,2
	Роми	52	26,5
	Румуни	1	0,5
	Турци	1	0,5
	Власи	2	1,0
Вероисповест	Ислам	118	60,2
	Католичка	32	16,3
	Православна	45	23,0
	Хришћанин	1	0,5
Школска спрема	Незавршена основна школа	35	17,9
	Завршена основна школа	68	34,7
	Започета средња школа	37	18,9
	Завршења средња школа	41	20,9
	Започета виша школа или факултет	15	7,7
Запосленост	Запослен	100	51,0
	Незапослен	96	49,0
Брачно стање	Није ожењен	84	42,9

	Ожењен први пут	67	34,2
	Ожењен други пут	19	9,7
	Разведен	26	13,3

3.3 Извори и инструменти за прикупљање података

За потребе прикупљања културолошких и религијских разлика припадника националних мањина која се налазе на издржавању казне затвора направљен је инструмент који се састојао од питања којима се утврђује етнички/национални идентитет испитаника као што су: етничка припадност испитаника, вероисповест, питања која се тичу језика и писма испитаника, поштовања вере, значаја сопствене културе и одржавања традиције.

За прикупљање социодемографских и криминолошко-пенолошких података о осуђеним лицима направљен је инструмент који се састојао из два дела. Први део је обухватио податке који су се односили на основна социодемографска обележја као што су: узраст, место боравка, националност, школска спрема, запосленост и брачно стање. Други део се односио на криминолошко-пенолошке карактеристике као што су: врста и број извршених кривичних дела, дужина казне затвора и поврат.

За утврђивање националне везаности, користили смо адаптирани облик Ротове и Хавелкине „Скале облика националне диференцијације“ која је конструисана за испитивање односа према националној припадности. Они су поставили хипотезу о пет основних облика националне везаности за конструкцију скале „Националне везаности“.

Наша коначна скала за испитивање облика националне везаности састојала се од четири субскале), а свака субскала има по две тврдње.

Супскала 1. намењена је испитивању *искључиве националне везаности*. У тим тврдњама је истицана вредност, приоритети и супериорност сопствене нације и то би биле прве две тврдње у скали.

Супскала 2. има за циљ да утврди степен изражености *истакнуте националне везаности*. То је идеализовање сопствене нације, истицања осећања патриотизма и придавања важности националном осећању и код припадника властите и код припадника других нација. Такве тврдње су, 3. и 4. у скали.

Супскалом 3. испитује се *општељудска везаност*. Она се манифестује у наглашавању везаности за цело човечанство, свет као целину и схватања да је ради људског напретка потребно превазићи националне везаности. О општељудској везаности се често говори и као о интернационализму, али и као о космополизму или мондијализму. Та уверења се налазе у тврдњама 5. и 6. ове скале.

Супскалом 4. се утврђују одсуства или *непостајања националне везаности*. То су уверења која истичу бесмисленост, некорисност осећања националне припадности, то су тврдње 7. и 8. у скали.

Све тврдње су оцениване су на скали Ликертовог типа од пет степени (1 = у опште се не слажем, 5 = у потпуности се слажем).

Скала социјалних стратегија је мерни инструмент који садржи тридесет и шест тврдњи распоређених кроз шест субскала које испитују различите врсте когнитивних и бихевиоралних стратегија у домену социјалних интеракција.

Одговори се дају заокруживањем одговарајућег броја на скали Ликертовог типа од четири степена, при чему 1 означава – у потпуности се не слажем, а 4 означава – у потпуности се слажем.

Укупан резултат се обликује као збир процена на свакој субскали појединачно, при чему виши резултат означава и више коришћење одређене стратегије.

1. Субскала *Очекивање успеха* садржи четири тврдње којима се испитује у којој мери особа очекује успех у социјалним интеракцијама.

2. Степен укључености у односе с другима мери се субскалом *Понашање ирелевантно за задатак*, која садржи седам тврдњи.

3. Шест тврдњи чини скалу *Избегавања* којом се мери тенденција повлачења и избегавања социјалних ситуација због анксиозности и непријатности.

4. Веровање у сопствену контролу мери се субскала *Господарење* која садржи девет тврдњи.

5. *Тражење социјалне подршке* је субскала која има шест тврдњи које захваћају у којој мери особа тражи подршку од других.

6. Субскала *Песимизмас* четири тврдње мери константну заокупљеност могућем неуспеху.

Скала смисла живота представља адаптирани облик *Purpose in Life Test* аутора Crumbaugh и Maholick која је конструисана према Франкловим теоријским поставкама о смислу живота и искуству егзистенцијалне празнине, те да управо овај инструмент има најдужу традицију и најчешће је коришћен за мерење степена у којем особа доживљава свој живот смисленим.

Скала смисла живота има упитник од 23 тврдње које испитују емоционални аспект смисла или квалитет егзистенције и когнитивни аспект смисла тј. сврху егзистенције, на скали Ликертовог типа од пет степени (1 = у опште не, 5 = у потпуности да).

Укупан резултат рачуна се као збир процена на свим тврдњама, при томе се обрнуто бодују 10 тврдњи под редним бројем: 1, 3, 5, 6, 7, 8, 12, 15, 16, 20.

Скала зрелости религиозности састоји се од осам парова с по две тврдње које изражавају различита гледања на религиозност и притом изражавају различито зрела поимања, а односе се на исти аспект религиозности. Код сваког пара испитаник бира ону тврдњу која боље одражава његов начин размишљања (заокруживањем А или Б), добија један бод ако је одабрао ону која одражава зрелију религиозност. Његов резултат тако може варирати између 0 и 8.

Скала зрелости религиозности састоји се од осам парова с по две тврдње које изражавају различита гледања на религиозност и притом изражавају различито зрела поимања, а односе се на исти аспект религиозности. Испитаник изражава степен свог (не)слагања са сваком тврдњом на скали процене са 6 степени (1 = у опште се не слажем, 6 = у потпуности се слажем).

Укупан резултат на субскалама одређује се као просечна вредност процена на припадајућим тврдњама, тако да је теоретски распон резултата на свим субскалама између 1 и 6. Притом већи резултат указује на већу осетљивост на неправду из дане перспективе.

Скала социјалне и емоционалне усамљености састоји се од три субскале којима се, засебно, испитују усамљеност у доменима:

субскала социјалне усамљености, *пријатељских односа* -субскала социјалне усамљености која садржи 13 тврдњи,

субскалу емоционална усамљеност, односа са породицом – субскала емоционалне усамљености, усамљености у породици са 11 тврдњи и љубавних веза – субскала емоционалне усамљености, усамљености у љубави са 12 тврдњи.

Све субскале садрже и позитивно и негативно формулисане тврдње и сам термин усамљеност не спомиње се у ниједној од њих, нити се у примени скале не користе називи појединих субскала. Њихове су тврдње поређане једна за другом и примењују се као јединствен инструмент.

Тврдње са субскале социјалне усамљености следе једна за другом и примењују се као јединствен инструмент, док се тврдње са субскала усамљености у љубави и у породици међусобно измешане, јер се та два низа тврдњи односе на исти тип усамљености а то је емоционална усамљеност.

На свим субскалама испитаник одговара тако да проценује степен свог слагања с поједином тврдњом на скали Ликертова типа са седам степени.

Укупан резултат испитаника на појединим субскалама добија се збрајањем процена које су дате припадајућим тврдњама.

Сви одговори се бодују у смеру усамљености, већи резултат на појединој субскали индукује већу усамљеност у датом домену. Теоретски, резултати могу варирати између 13 и 91 на субскали социјалне усамљености, 11 и 77 на субскали усамљености у породици и 12 и 84 на субскали усамљености у љубави.

3.4 Статистичка обрада података

Квантитативна статистичка анализа је спроведена на рачунару. За уписивање, рангирање, груписање, табеларно и графичко приказивање података коришћен је Excel програм из Microsoft Office 2003 програмског пакета. ПрорачунисувршеникоришћењемпрограмаRуверзији2.12.0 (RFoundationforStatisticalComputing, Vienna, Austria). У свим анализима је као граница статистичке значајности подразумевана грешка процене од 0,05 или 5%.

Од статистичких параметара приказивани су: минималне и максималне вредности, аритметичке средине, стандардне девијације, учесталости и процентуалне структуре.

Поређење средњих вредности нумеричких обележја (старост, вредности скала и подскала) између испитаника различитих националности вршено је једностраном анализом варијансе (One-Way ANOVA) и накнадним Тукијевим тестом (Tukey post hoc test) са Кајзеровом (Kaiser) модификацијом за неједнаке величине узорака.

Поређење учесталости појединих категорија атрибутивних обележја (културолошке и религијске карактеристике) између испитаника различитих националности вршено је Мантел-Хенцел Хи квадрат тестом (Mantel-Haenszel Chi square test). Хи-квадрат тест независности узорака је непараметријски тест који се користи да се испита да ли су расподеле фреквенција једне номиналне варијабле статистички значајно различите за групе испитаника који се разликују у погледу друге номиналне варијабле. Нулта хипотеза у Хи-квадрат тесту је да су релативне пропорције једне варијабле независне од друге варијабле. Алтернативна хипотеза је да су релативне пропорције једне варијабле различите у зависности од вредности друге варијабле.

4 РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА СА ДИСКУСИЈОМ

Излагање резултата истраживања је конципирано у неколико целина:

- културолошке и религијске разлике припадника националних мањина која се налазе на издржавању казне затвора;
- разлике међу припадницима исте етничке заједнице или нације
- националну везаност осуђених лица припадника националних мањина која се налазе на издржавању казне затвора;
- когнитивне и бихевиоралне стратегија код припадника националних мањина на издржавању казне затвора;
- доживљавај свог живота смисленим и сврсисходним, у затвору код припадника националних мањина;
- изражавање зрелих поимања религиозности, осуђених лица припадника националних мањина која се налазе на издржавању казне затвора
- начини реаговања на неправду у затворима припадника националних мањина;
- како припадници националних мањина доживљавају себе, и своје окружење када се налазе у затвору;
- социодемографске карактеристик осуђеника припадника националних мањина која се налазе на издржавању казне затвора;
- криминолошко-пенолошке карактеристике осуђеника припадника националних мањина која се налазе на издржавању казне затвора.

4.1 Културолошке и религијске разлике

Пошло се од претпоставке да припадници различитих етничких група показују другачије културне карактеристике, односно да имају, у извесном смислу и у одређеној мери, другачији образац понашања, и да је те разлике могуће препознати, издвојити, систематизовати, дефинисати, анализирати и контекстуализовати. Култура се у овом случају употребљава у најширем смислу, тј. односи се на сет понашања у области религије, говора, писма, исхране, комуникације, становања итд. Један од битних културних идентитета свакако је етнички идентитет, који смо посебно третирали. Приликом утврђивања етничког идентитета пошло се од субјективних показатеља идентитета (изјашњавање), које је онда проверавано на већем броју објективних показатеља. Сазнања о тим показатељима стицана су на основу исказа испитаника, а не на основу посматрања, тако да је за многе од тих показатеља потребно спровести додатна истраживања како би се утврдило у којој мери одговарају стварном стању. Претпоставка

је да су неки испитаници неискрено одговорили на постављена питања, односно да су одговорили у складу са претпостављеним очекивањима испитивача. Посматрана је веза етничког и/или националног идентитета са разним другим облицима идентитета, односно са различитим врстама вредносних оријентација. Због ограниченог простора, времена и начина истраживања на веома специфичном и захтевном узорку, на многа питања нисмо били у могућности да дамо коначне одговоре.

4.1.1 Вероисповест

Вероисповест је веома сложен феномен за истраживање. Тај појам („вероисповест“), повезује цео систем идентитета појединца, и може да буде лакмус папир за целокупни систем ставова и идеологија које појединац поседује и прихвата. У нашем истраживању нисмо, због специфичности узорка и околности истраживања, могли да дубље залазимо у проблем религиозности, већ смо покушали да тај проблем искористимо за јасније сагледавање проблема етничитета/национализма. Проблем вероисповести смо поделили на неколико ужих проблема или тема: верско изјашњавање, посета богомољама, познавање верске догме и/или литературе, прослављање верских празника и обредно укључивање деце у своју религију. Покушали смо да тражимо корелације између тих различитих сегмената верског идентитета.

Табела 3. Религијска припадност

Националност	Вероисповест (религијска припадност)								Укупно	
	Ислам		Католик		Православац		Хришћанин			
	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%
Албанци	7	87,5	1	12,5	-	-	-	-	8	100,0
Бошњаци	102	100,0	-	-	-	-	-	-	102	100,0
Буњевци	-	-	5	100,0	-	-	-	-	5	100,0
Хрвати	-	-	3	100,0	-	-	-	-	3	100,0
Мађари	-	-	22	100,0	-	-	-	-	22	100,0
Роми	8	15,4	-	-	43	82,7	1	1,9	52	100,0
Румуни	-	-	-	-	1	100,0	-	-	1	100,0
Турци	1	100,0	-	-	-	-	-	-	1	100,0
Власи	-	-	1	50,0	1	50,0	-	-	2	100,0
Укупно	118	60,2	32	16,3	45	23,0	1	0,5	196	100,0

Што се тиче вероисповести, наша популација састоји се од заједница које су једноконфесионалне (Бошњаци, Мађари, Хрвати, Буњевци, Турци, Румуни и Власи), и од заједница које су вишеконфесионалне (Роми, Албанци). За поменуте једноконфесионалне заједнице карактеристично је то да је религијски идентитет често основни или најважнији елемент етничког идентитета, који их раздваја од већинске популације у Србији. То је нарочито изражено код Мађара, Буњеваца и Бошњака. Код припадника вишеконфесионалних заједница Албанаца и Рома религијски идентитет није посебно значајан. Код Албанаца је национални идентитет је израженији од религијског, али је он ипак значајан, док код Рома, с друге стране, религијски идентитет није посебно значајан, и показује се да они у већини случајева деле исту конфесију са већинском популацијом.

Овде би се посредно могао извући закључак да Роми показују тежњу ка опонашању већинске популације, тежњу ка мимикрији, док Бошњаци, Мађари и Буњевци инсистирају на разликама у односу на већинску популацију.

Сви Бошњаци (100,0%) и већина Албанаца (87,5%) су исламске вероисповести. Сви Буњевци, Хрвати и Мађари су католици, док је већина Рома (82,7%) православне вероисповести. Хи квадрат тест потврђује да у испитиваном узорку постоје значајне религијске разлике код припадника националних мањина која се налазе на издржавању казне затвора ($p < 0,001$).

4.1.2 Редовност посете сакралних објеката

Велики број наших испитаника нису редовни верници иако је религијска припадност код њих основни елемент етничког идентитета. Зато се може закључити да је религијска припадност ових испитаника ипак првенствено у функцији одржавања етничког идентитета а не у функцији задовољавања религијских потреба.

Табела 4. Редовност посете сакралних објеката

Националност	Колико често идете у цркву или џамију								Укупно	
	Сваки дан		Једном недељно		Једном или два пута годишње		Никако			
	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%
Албанци	1	12,5	3	37,5	3	37,5	1	12,5	8	100,0
Бошњаци	9	8,8	23	22,5	44	43,1	26	25,5	102	100,0
Буњевци	-	-	-	-	3	60,0	2	40,0	5	100,0
Хрвати	-	-	-	-	2	66,7	1	33,3	3	100,0
Мађари	-	-	2	9,1	15	68,2	5	22,7	22	100,0
Роми	-	-	12	23,1	22	42,3	-	-	52	100,0
Румуни	-	-	-	-	1	100,0	-	-	1	100,0
Турци	-	-	1	100,0	-	-	-	-	1	100,0
Власи	-	-	-	-	2	100,0	-	-	2	100,0
Укупно	10	5,1	41	20,9	92	46,9	53	27,0	196	100,0

Редовност у посети верских објеката највећа је код исламских верника, тј. код Бошњака и Албанаца муслимана, код којих једна трећина посећује те објекте сваки дан, односно једном или двапут недељно. Занимљиво да је код католика проценат верника који редовно посећују верске објекте готово занемарљива, јер од свих испитаника који су се изјаснили као католици, у нашем истраживању њих 32, само двојица њих иде у цркву једном недељно, а нема ниједног који иде сваки дан.

Највећи проценат испитаника свих националности у цркву или џамију иду само једном или два пута годишње (46,9%) или не иду никако (27,0%), затим следе они из групе редовних верника једном недељно (20,9%), а оних који иду сваки дан је (5,1%) и у учесталости посета богомољама нема значајних разлика између појединих националности (Хи квадрат тест: $p = 0,406$), док је велика разлика у редовној посети између припадника различитих религија.

4.1.3 Које верске празнике славите

Слављење верских празника је дужност коју намеће заједница; они који избегавају да обављају ту дужност могу бити препознати као потенцијално опасни, те дискриминисани. Празновање верских празника је одржавање традиционалних вредности.

Табела 5. Које верске празнике славе

Националност	Које верске празнике славите								Укупно	
	Славу		Рамазан или Бајрам		Божих или Ускрс		Ни једно			
	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%
Албанци	1	12,5	7	87,5	-	-	-	-	8	100,0
Бошњаци	-	-	101	99,0	-	-	1	1,0	102	100,0
Буњевци	1	20,0	-	-	2	40,0	2	40,0	5	100,0
Хрвати	-	-	-	-	3	100,0	-	-	3	100,0
Мађари	8	36,4	-	-	11	50,0	3	13,6	22	100,0
Роми	37	71,2	4	7,7	1	1,9	10	19,2	52	100,0
Румуни	1	100,0	-	-	-	-	-	-	1	100,0
Турци	-	-	-	-	-	-	-	-	1	100,0
Власи	2	100,0	-	-	-	-	-	-	2	100,0
Укупно	50	25,5	113	57,7	17	8,7	16	8,2	196	100,0

Већина наших испитаника 91,8% слави неки од верских празника. Тако велики проценат се може тумачити тиме што је празновање верских празника једна од ретких опипљивих веза са својом верском заједницом, која је релативно једноставна за концептуализацију и контекстуализацију и која не захтева личну разраду. Верски празници који се славе су ретки током године, и не изискују велика одрицања (сем Рамазана, поста који је веома ригорозан и траје месец дана) и имају свечани карактер.

Већина Бошњака (99,0%) и Албанаца (87,5%) слави Рамазан и/или Бајрам. Већина Рома (71,2%) и сви Власи и Румуни славе славу, док сви Хрвати, као и 50% Мађара славе Божић и/или Ускрс. Хи квадрат тест потврђује да у испитиваном узорку постоје значајне разлике у слављењу верских празника код припадника различитих националних мањина која се налазе на издржавању казне затвора ($p < 0,001$).

4.1.4 Познавање верске литературе

Мађари, Бошњаци и Албанци показују велику заинтересованост за црквену догму, пошто су у великом проценту показали да су читали основне верске књиге (Библију и Кур'ан). Више од половине испитаних Рома није читала ни једну верску књигу. То указује на њихову индиферентност према верским догмама, као и према самој религијској припадности, осим када је у питању стицање неких користи од свог религијског идентитета. Они због тога често ситуацијски употребљавају свој верски идентитет. Међутим, незаинтересованост за догму у нашој средини није обележје само ромске популације. Велики проценат већинског народа, такође, може се означити ознаком „ритуални верници“: познају обичаје и строго их се придржавају, али о верском учењу не знају много.

Табела 6. Познавање верске литературе

Националност	Да ли је читао							
	Библију		Куран		Ни једно		Укупно	
	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%
Албанци	1	12,5	6	75,0	1	12,5	8	100,0
Бошњаци	-	-	85	83,3	17	16,7	102	100,0
Буњевци	2	40,0	-	-	3	60,0	5	100,0
Хрвати	-	-	-	-	3	100,0	3	100,0
Мађари	20	90,9	-	-	2	9,1	22	100,0
Роми	23	44,2	3	5,8	26	50,0	52	100,0
Румуни	-	-	-	-	1	100,0	1	100,0
Турци			1	100,0	-	-	1	100,0
Власи	1	50,0	-	-	1	50,0	2	100,0
Укупно	48	24,5	94	48,0	54	27,6	196	100,0

Већина Мађара (90,9%) је читала Библију, такође је већина Албанаца (75,0%) и Бошњака (83,3%) читала Кур'ан, док припадници осталих народности углавном нису читали ни једну верску књигу. Код Ромске популације већина је читала Библију (44,2%) док њих (5,8%) читало Кур'ан. Хи квадрат тест потврђује да у испитиваном узорку постоје значајне разлике у читању верских књига код припадника различитих националних мањина која се налазе на издржавању казне затвора ($p < 0,001$).

4.1.5 Етнички идентитет супружника

Етничка дистанца је синдром који показује степен пожељне психолошке блискости са припадницима других заједница. Та дистанца се испитује на различите начине, а овде смо покушали да је испитамо само делимично и посредно, испитујући да ли су наши испитаници ожењени са припадницама исте групе.

Табела 7. Етничка припадност супруге

Националност	Да ли је супруга исте етничке припадности							
	Да		Не		Неожењен		Укупно	
	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%
Албанци	5	62,5	-	-	3	37,5	8	100,0
Бошњаци	47	46,1	6	5,9	49	48,0	102	100,0
Буњевци	2	40,0	-	-	3	60,0	5	100,0
Хрвати	2	66,7	-	-	1	33,3	3	100,0
Мађари	7	31,8	2	9,1	13	59,1	22	100,0
Роми	31	59,6	10	19,2	11	21,2	52	100,0
Румуни	-	-	1	100,0	-	-	1	100,0
Турци	1	100,0	-	-	-	-	1	100,0
Власи	-	-	-	-	2	100,0	2	100,0
Укупно	95	48,5	19	9,7	82	41,8	196	100,0

Хрвати, Роми и Албанци показују највиши степен етничке дистанце, пошто су у највећем проценту (далеко преко 50%) у браку са припадницама исте етничке групе. Мађари, Буњевци и Бошњаци показују релативно низак степен етничке дистанце. Међутим, ови подаци морају се узети са резервом зато што немамо многе податке и захтевају даља истраживања. Можда би се показало да Мађари, Буњевци и Бошњаци немају велику етничку дистанцу, али имају велику верску дистанцу, будући да је у њиховом случају верски идентитет важнији од етничког идентитета у ужем смислу, односно да је са њим идентификован.

Од свих испитаника, њих 95 (48,5%) има супруге исте вероисповести, а њих 19 (9,7%) има супруге друге вероисповести. Супруге друге вероисповести су у највећем проценту заступљене код Румуна (100,0%) и Рома (19,2%), али у испитиваном узорку нема статистички значајних разлика између испитаника различитих националности (Chi квадрат тест: $p=0,186$).

4.1.6 Обредно укључивање деце у своју религију

Укључивање деце у религијску заједницу значајан је чин како за родитеље, тако и за ширу заједницу. На тај начин заједница озваничава право на нову генерацију, а заједница изнутра постиже јединство и подстиче солидарност међу члановима. Родитељи који своју децу крсте или сунете, доказују да су на „правом путу“, и стичу признање од стране других припадника.

Табела 8. Обредно укључивање деце у своју религију

Националност	Децу су								Укупно	
	Крстили		Сунетили		Ни једно ни друго		Нема децу			
	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%
Албанци	-	-	5	62,5	1	12,5	2	25,0	8	100,0
Бошњаци	-	-	30	29,4	17	16,7	55	53,9	102	100,0
Буњевци	2	40,0	-	-	-	-	3	60,0	5	100,0
Хрвати	1	33,3	-	-	-	-	2	66,7	3	100,0
Мађари	10	45,5	-	-	1	4,5	11	50,0	22	100,0
Роми	17	32,7	4	7,7	16	30,8	15	28,8	52	100,0
Румуни	-	-	-	-	1	100,0	-	-	1	100,0
Турци	-	-	1	100,0	-	-	-	-	1	100,0
Власи	1	50,0	-	-	-	-	1	50,0	2	100,0
Укупно	31	15,8	40	20,4	36	18,4	89	45,4	196	100,0

Преко половине наших испитаника који се налазе на издржавању казне затвора има децу. Две трећине њих су децу крстили или сунетили. Већина Албанаца има децу (75,0%), а њих 62,5% је децу сунетило, као и већина Бошњака који имају децу. И већина Рома има децу (71,2%), а од њих је децу крстило њих 32,7%, сунетило 7,7%, а ни једно ни друго њих 30,8%, што нам показује да Роми не придају велики значај оваквом обележавању религиозног идентитета. И у овом погледу они приступају ситуацијски и утилитаристички. Сви Мађари сем једног су крстили своју децу. Већина припадника осталих националности нема децу, а они који их имају су их углавном крстили или сунетили, у складу са вероисповешћу. Хи квадрат тест потврђује да у испитиваном узорку постоје значајне разлике у примени наведених верских обичаја код припадника различитих националних мањина која се налазе на издржавању казне затвора ($p < 0,001$).

4.1.7 Матерњи језик

Матерњи језик је синтагма која се односи на језик који испитаник први проговори у животу, односно за језик који испитаник најбоље говори (Недељковић, 2007). Будући да нисмо могли детаљно да истражујемо овај проблем, нити да испитаницима објашњавамо шта овај проблем може да значи, испитанике смо само суочили са овим нејасним појмом и анализирали њихову реакцију.

Табела 9. Који је Ваш матерњи језик

Национ.	Матерњи језик															
	Албански		Босански		Хрватски		Мађарски		Ромски		Румунски		Влашки		Српски	
	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%
Албанци	8	100,0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Бошњаци	-	-	89	87,3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	13	12,7
Буњевци	-	-	-	-	-	-	1	20,0	-	-	-	-	-	-	4	80,0
Хрвати	-	-	-	-	2	66,7	-	-	-	-	-	-	-	-	1	33,3
Мађари	-	-	-	-	-	-	22	100,0	-	-	-	-	-	-	-	-
Роми	-	-	-	-	-	-	-	-	42	80,8	-	-	1	1,9	9	17,3
Румуни	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	100,0	-	-	-	-
Турци	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Власи	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	50,0	1	50,0	-	-
Укупно	9	4,6	89	45,4	2	1,0	23	11,7	42	21,4	2	1,0	2	1,0	27	13,8

Већина наших испитаника као матерњи језик, сматра језик своје заједнице, а само 27 (13,8%) њих као матерњи језик сматра српски језик, и то у највећем проценту Буњевци (80,0%), Роми (17,3%), Бошњаци (12,7%). Од три Хрвата који су учествовали у истраживању један за матерњи језик сматра српски језик, а једини Турчин сматра да му је матерњи језик албански, вероватно због места становања (Витина, Косово). Сви Албанци албански језик сматрају својим матерњим језиком, мађарски језик је матерњи језик свим Мађарима и румунски језик једном Румуну.

За већину Бошњака (87,3%) матерњи језик је босански језик. Један број Бошњака, њих 12,7%, за свој матерњи језик узима српски језик, што се може тумачити њиховим дезоријентисањем насталим поделама земље, затечености и незрелошћу да прихвате новонастале чињенице, ниским образовним нивом испитаника и њиховим незнањем у вези са употребом босанског језика, затим рецидиви прошлости изјашњавајући се да знају само за српски језик од раније, стицања бенефиција у затвору и одговора типа „где живим ту ми је матерњи језик“. Један број Бошњака, њих 12,7%, за свој матерњи језик узима српски језик, што се може тумачити њиховим дезоријентисањем насталим поделама земље, затечености и незрелошћу да прихвате новонастале чињенице, ниским образовним нивом испитаника и њиховим незнањем у вези са употребом босанског језика, затим рецидиви прошлости изјашњавајући се да знају само за српски језик од раније, стицања бенефиција у затвору и одговора типа „где живим ту ми је матерњи језик“.

Роми у 80,8% случајева сматрају ромски језик матерњим, док њих 17,3% за матерњи језик сматра српски. Један Ром сматра да је влашки језик његов матерњи језик. Роми као миграциони народ у великој већини као основну комуникацију употребљавају матерњи језик. Склоност Рома ка опонашању већинске заједнице и добијање бенифиција у установи се може објаснити што они у оволиком проценту прихватају српски језик као матерњи језик.

4.1.8 Који језик говоре са породицом

Будући да је већина наших испитаника билингвална, тј. да користи и језик своје заједнице и језик већинског народа, покушали смо да утврдимо који језик и на који начин користе у приватној сфери. На тај начин сазнајемо како функционише њихов етницитет, односно како се и у којим приликама употребљавају одређени културни елементи (Недељковић, 2007). Било би веома корисно да смо могли да испитујемо зашто се испитаници понашају тако како се понашају у том погледу, али за такво суптилно испитивање нисмо имали могућности.

Табела 10. Којим језиком говоре са породицом

Национ.	Који језик говоре са породицом																		
	Албански		Босански		Хрватски		Мађарски		Ромски		Румунски		Турски		Влашки		Српски		
	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%	
Албанци	8	100	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Бошњаци	-	-	87	85,3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	15	14,7
Буњевци	-	-	-	-	-	-	1	20,0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4	80,0
Хрвати	-	-	-	-	2	66,7	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	33,3
Мађари	-	-	-	-	-	-	21	95,5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	4,5
Роми	-	-	-	-	-	-	-	-	36	69,2	-	-	-	-	1	1,9	15	28,8	
Румуни	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	100
Турци	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	100	-	-	-	-	-
Власи	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	50,0	-	-	-	-	-	1	50,0
Укупно	8	4,1	87	44,4	2	1,0	22	11,2	36	18,4	1	0,5	1	0,5	1	0,5	38	19,4	

Већина испитаника са породицом говори језике своје заједнице, а 38 (19,4%) њих са породицом говори српски језик и то у највећем броју Буњевци (80,0%) и Роми (28,8 %). Породична традиција и утицај породице на њене чланове имају велику улогу у очувању идентитета уопште. Језик је један од најважнијих сегмената у очувања идентитета. Он има веома важну улогу када припаници једног народа немају своју државу матицу или живе ван ње, као мађина, избеглице, или су на привременом раду.

4.1.9 Који језик боље говоре

Већина испитаника боље говори језике своје заједнице (54,6%), него српски језик који боље говори њих 16,3%, а подједнако њих 29,1%, а између појединих националности постоје статистички значајне разлике (Chi квадрат тест: $p < 0,001$).

Табела 11. Којим језиком боље говоре

Националност	Који језик боље говоре							
	Подједнако		Српски		Језик заједнице		Укупно	
	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%
Албанци	3	37,5	-	-	5	62,5	8	100,0
Бошњаци	11	10,8	18	17,6	73	71,6	102	100,0
Буњевци	1	20,0	3	60,0	1	20,0	5	100,0
Хрвати	-	-	1	33,3	2	66,7	3	100,0
Мађари	10	45,5	1	4,5	11	50,0	22	100,0
Роми	30	57,7	8	15,4	14	26,9	52	100,0
Румуни	-	-	1	100,0	-	-	1	100,0
Турци	-	-	-	-	1	100,0	1	100,0
Власи	2	100,0	-	-	-	-	2	100,0
Укупно	57	29,1	32	16,3	107	54,6	196	100,0

Језик заједнице у највећем проценту боље говоре Бошњаци (71,6%), Хрвати (66,7%) и Албанци (62,5%), док српски језик у највећем проценту боље говоре Буњевци (60,0%). Једна трећина Бошњака боље или подједнако говоре српски језик, то се посебно односи на старије осуђенике, преко тридесет година, док већина млађих боље говори босански језик. То се може тумачити њиховом језичком блискошћу, писању разумевању и самој граматичи. Половина Мађара подједнако говори српски језик, и један боље, што је изненађујуће, с обзиром на велике језичке разлике. То можемо тумачити тежњом за интегрисањем мађарске локалне заједнице у наше друштво и институције Републике Србије, где је потребано знање српског језика, док због сличности језика, Бошњацима ова баријера није проблем. Језик је још један показатељ тежње Рома ка опонашању већинске популације, јер само 26,9 њих боље говори језик своје заједнице.

4.1.10 Коришћење писма

Коришћење одређеног писма, осим комуникацијског, има и симболичку функцију, односно идентификацијску функцију. Појединци користе неко писмо не због тога што им је оно лакше, лепше или корисније, него због тога што коришћењем одређеног писма нешто поручују како ономе ко то што су написали чита, тако и онима који су посматрачи или сведоци те комуникације. Коришћење ћирилице, нпр., за Србе означава јачу националну везаност, везаност за традицију, и томе слично. Када Србин не користи ћирилицу него латиницу, то се може протумачити тако као да он не поштује српску традицију, односно да даје предност страним културним производима у односу на културни производ своје нације. Због тога је анализа употребе писама од стране наших испитаника показатељ у којој мери се за одређено писмо одређују емоционално, у којој мери га узимају као ознаку идентитета, а у којој мери га употребљавају само као обично средство комуникације. Да бисмо могли тако нешто да утврдимо, потребно је да анализирамо однос између већег броја показатеља, нпр. однос између степена националне везаности, изјашњавања и коришћења писма.

Табела 12. Које писмо користе приликом писања

Националност	Које писмо користе				Укупно	
	Ћирилицу		Латиницу			
	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%
Албанци	1	12,5	7	87,5	8	100,0
Бошњаци	12	11,8	90	88,2	102	100,0
Буњевци	-	-	5	100,0	5	100,0
Хрвати	-	-	3	100,0	3	100,0
Мађари	-	-	22	100,0	22	100,0
Роми	11	21,2	41	78,8	52	100,0
Румуни	-	-	1	100,0	1	100,0
Турци	-	-	1	100,0	1	100,0
Власи	-	-	2	100,0	2	100,0
Укупно	24	12,2	172	87,8	196	100,0

Већина испитаника, њих 87,8% приликом писања користе латиницу и у томе нема статистички значајних разлика између испитаника различитих националности у узорку (Хи квадрат тест: $p=0,376$). Овако велики проценат коришћења латичног писма код наших испитаника можемо тумачити тиме што њихови матерњи језици користе ово писмо. Статистички значајних разлика између националности из узорка нема зато што се сви испитаници служе латиницом у свом писму, док је ћирилично писмо било обавезно у њиховом школовању. Да су околности биле другачије могли смо да испитанике питамо зашто користе латиницу, па бисмо из тих одговора могли закључити како да вреднујемо употребу латинице у њиховом случају.

4.1.11 Коју музику најчешће слушају

Културни образац који прихватамо одређује наше понашање у одређеној мери у свим ситуацијама. Музички укус спада у културом одређене карактеристике појединца, тј. појединац се не рађа са формираним музичким укусом, него се тај укус формира тако што се дужи низ година слуша одређена музика, односно слушају се вредносни судови о тој музици. Наравно, није само традиционална или етничка заједница и њена култура та која утиче на музички укус. На формирање тог укуса утичу и многи други фактори. Није само музички укус тај преко којег се може проучавати нечији културни образац или нечија етничка припадност. Однос према укусу и мирису хране је можда најиндикативнији у том смислу. Чини се, међутим, да је однос према храни мање оптерећен политизацијом, те да је много сложенији за испитивање и интерпретацију. Преко испитивања музичког укуса желели смо да откријемо суптилне нивое акултурације. Од свих мањинских заједница, Бошњаци и Роми слушају најразноврснију музику. Бошњаци сем севдалинке, музике која која је својствена бошњачком националном бићу, слушају и српску, турску и оријенталну музику, док Роми сем ромске музике у великом проценту 28,8% слушају српску музику, затим севдалинке и нешто друго. Све националне мањине које су учествовале у нашем истраживању слушају српску музику сем Турака и Влаха. То можемо тумачити тиме што они прихватају музику већинског народа која је доминантна код националних и ликолних емитера.

Табела 13. Коју музику најчешће слушају

Национ.	Коју музику најчешће слуша															
	Албанску		Мађарску		Ромску		Севдалинке		Српску		Турску		Друго		Укупно	
	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%
Албанци	6	75,0	-	-	-	-	1	12,5	1	12,5	-	-	-	-	8	100,0
Бошњаци	-	-	-	-	-	-	73	71,6	12	11,8	4	3,9	13	12,7	102	100,0
Буњевци	-	-	-	-	-	-	-	-	4	80,0	-	-	1	20,0	5	100,0
Хрвати	-	-	-	-	-	-	1	33,3	2	66,7	-	-	-	-	3	100,0
Мађари	-	-	19	86,4	-	-	-	-	2	9,1	-	-	1	4,5	22	100,0
Роми	-	-	-	-	32	61,5	2	3,8	15	28,8	-	-	3	5,8	52	100,0
Румуни	-	-	-	-	-	-	-	-	1	100,0	-	-	-	-	1	100,0
Турци	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	100,0	-	-	1	100,0
Власи	-	-	-	-	1	50,0	1	50,0	-	-	-	-	-	-	2	100,0
Укупно	6	3,1	19	9,7	33	16,8	78	39,8	37	18,9	5	2,6	18	9,2	196	100,0

Највећи проценат испитаника који припада најбројнијим националностима у узорку слуша музику карактеристичну за њихове заједнице: Албанци – албанску (75,0%), Бошњаци севдалинке (71,6%), Мађари – мађарску (86,4%), а Роми – ромску (61,5%). У бошњачкој култури *севдалинка* (песма о љубави) има посебну улогу. То је народна песма у којој је у језгровитом музичко-књижевно-језичком облику исказано аутентично народно биће препознатљиве амбијеталности, наглашене сензуалности и животне и општељудске трагичности. Кроз њу је на уметнички уверљив начин опевана лепота живљења и младости, љубавна и животна бол, где је као ретко где, постигнута и лепота и аутентичност речи и израза (Јахић, 2000).

Хи квадрат тест потврђује да у испитиваном узорку постоје значајне разлике у музици коју слушају код припадника различитих националних мањина која се налазе на издржавању казне затвора ($p < 0,001$).

4.1.12 Историјска личност и историјски догађај који је најважнији за своју заједницу и који народ највише цене

Кроз препознавање и издвајање одређених историјских личности и одређених историјских догађаја од стране испитаника може се сазнати како испитаници сагледавају историју, а самим тим и садашњост своје заједнице. У том погледу можемо рећи да влада прилична дезоријентисаност. Историја је, у складу са савременим антрополошким теоријама, али и у складу са политиком идентитета, све мање ствар прошлости, а све више ствар садашњости, ствар актуелних интереса. Историја се ствара у садашњости, прича се средствима која су данас доступна и актуелна, па је могућа реинтерпретација прошлости и њена промена. Зато свака генерација поново себи објашњава своју историју преко другачијих симбола. У овом случају желели смо да испитамо како наши испитаници конструишу своју историју, те да на посредан начин откријемо њихову идеологију и њихове интересе у садашњости (Недељковић, 2007). Половина испитаника није одговорило на ово питање, а одговори су такви да су од историјских личности наводили скоро искључиво политичаре из ближе и даље прошлости, који су тренутно популарни или актуелни. Бошњаци су од имена најчешће наводили, Иса-бега Исаковића оснивача Новог Пазара, Аћиф Ефендију и Рифата Бурџовића који су били на супростављеним странама за време Другог светског рата, Султан Сулејмана, из новије историје, Алију Изетбеговића, Сулејмана Угљанина, Муфтију Муамера Зукорлића. Мађари као историјску личност коју највише цене из реда свог народа најчешће наводе, Јаноша Хуњадија, којег Срби зову Сибињанин Јанко, Мађар Јанко, и према српским народним предањима он је син деспота Стефана Лазаревића, Атилу, Јожефа Касу, као и песника Лајош Кошутија. Роми као значајну историјску личност из свог народа наводе само Шабана Бајрамовића, док за остале значајне личности наводе само оне из реда већинског народа што је карактеристично за њих и њиховом тежњом да се идентификују са већинском популацијом, Вука Караџића, Милоша Обилића и Карађорђа. За неке Бошњаке. Буњевце, Роме, Мађаре и Влахе, Тито је и даље историјска личност коју највише цене, из њима знаних разлога.

Од историјских догађаја који су значајни за њих Мађари и Роми су тотално дезоријентисани. Мађари их ни не знају а од Рома који су дали одговоре њих тројица наводе Косовски бој, а један проглашење Републике. Код Бошњака имамо одговоре који иду од верских и историјских догађаја као што је Битка на Бедру, када је извојевана највећа победа за ислам, бајрам који је верски празник, ослобођења Новог Пазара, Дана бошњачке заставе, до Дана Санџака за који су се изјаснила већина осуђеника наших испитаника За Албанаце који су учествовали у нашем истраживању најважнији датуми из њихове историје су независност Албаније, Призренска лига и ослобођење од Турака.

Већина наших испитаника највише цени свој народ. Бошњаци најчешће наводе свој народ, као и све народе, затим муслимане, Турке и Швајцарце. Мађари у већини случајева наводе да цене све народе па затим свој и Србе. Роми најчешће наводе свој народ, затим Србе, Немце и Кинезе. Албанци сами себе највише цене, док само један цени све народе.

Један Буњевац цени Србе, а остали Буњевци цене све остале народе. Хрвати цене све, један највише цени Русе. По један Влах Румун и Турчин цене све народе.

Наши испитаници припадници националних мањина генерално нису довољно упознати са историском димензијом свога народа. Они који су старији још жале за прошлим временима социјалистичког уређења и често наводе комунистичке прваке, нарочито Бошњаци Рифата Бурђовића, Санџачког комунистичког вођу који је погинуо за време другог светског рата. Млађи Бошњаци су више везани за националне вође, као оне из даље Аћиф Ефендију, тако оне из ближе историје, Алију Изетбеговића, и садашње лидере Сулејмана Угљанина и Муфтију Зукорлића. Неки Бошњаци се поистовећују и са личностима из Турске историје Султан Сулејмана и Мехмед пашу Соколовића.

На основу ових резултата може се рећи да наши испитаници поседују релативно артикулисан национални идентитет, односно да свој национални идентитет јачају или обликују кроз идентификацију са личностима и догађајима. Резултати су релативно очекивани, јер се показало да су заједнице са слабије уобличеним групним идентитетом, као што су Роми, највише дезоријентисане. Исто тако, показало се да национална идеологија наткриљује све остале идеологије, јер је испитаницима важно етничко порекло историјских личности, али не и конкретна идеологија коју су они прихватили.

4.2 Разлике међу припадницима исте етничке зајднице или нације

Истраживали смо да ли постоје разлике међу припадницима исте етничке заједнице с обзиром на место становања, године старости, степен образовања, религијску припадност и професију.

4.2.1 Место становања

Карактеристика наших испитаника је да је велика већина њих градско становништво, преко три четвртине, док једна четвртина нам долази са села и то углавном из Војводине. Резултати по месту становања су приказани у Табели 14

Табела 14. Место становања

Националност	Место становања				Укупно	
	Село		Град			
	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%
Албанци	3	37,5	5	62,5	8	100,0
Бошњаци	16	15,7	86	84,3	102	100,0
Буњевци	3	60,0	2	40,0	5	100,0
Хрвати	-	-	3	100,0	3	100,0
Мађари	7	31,8	15	68,2	22	100,0
Роми	15	28,8	37	71,2	52	100,0
Румуни	-	-	1	100,0	1	100,0

Турци	1	100,0	-	-	1	100,0
Власи	1	50,0	1	50,0	2	100,0
Укупно	48	24,5	148	75,5	196	100,0

Већина испитаника 75,5% живи у граду, док њих 24,5% живи на селу. Од испитаника који су за нас релевантни, највећи број Бошњака 84,3 живи у граду, затим следе Роми 71,2%, две трећине Мађара 68,2% такође живе у граду, а Албанаца 62,5%. Територијално, са села у већем обиму углавном нам долазе осуђеници из Војводине, Буњевци 60,0% и Мађари 31,8%, из осталих делова Србије има једна трећина осуђеника, одакле најчешће долазе Роми 28,8% и са југа Албанци са 37,5% док низак проценат сеоског становништва 15,7 % углавном Бошњака долази из Санџака.

Уочене су разлике у односу на место становања код испитаника појединих националности статистички значајне (Хи квадрат тест: $p=0,010$).

4.2.2 Године старости

Старост наших испитаника из узорка се кретала од 20 до 65 година, а просечна старост износи 34,87 година, што значи да је већина њих зрелог старосног доба. Добијени резултати година старости презентирани су у Табели 15.

Табела 15. Године старости

Националност	Параметар			
	Средња вредност	Стандардна девијација	Минимална вредност	Максимална вредност
Албанци	36,25	8,88	27,00	52,00
Бошњаци	34,56	9,20	21,00	65,00
Буњевци	37,40	13,58	21,00	53,00
Хрвати	30,33	8,74	23,00	40,00
Мађари	39,36	11,48	23,00	61,00
Роми	33,04	8,51	20,00	55,00
Румуни	23,00	.	23,00	23,00
Турци	52,00	.	52,00	52,00
Власи	41,00	0,00	41,00	41,00
Укупно	34,87	9,53	20,00	65,00

У просеку најмлађи испитаници за нас релевантног узорка су Роми са 33,04 године, а најстарији испитаници су Мађарске националности који у просеку имају 39,36 година, Бошњаци су око просечне старости са 34,56 година, док је просечна старост Албанаца 36,25. Анализа варијансе није показала значајне разлике између испитаника појединих националности у узорку ($p=0,085$).

4.2.3 Степен образовања

Роми у највећем проценту имају незавршену основну школу (46,2%), док највећи проценат унутар бошњачке популације је са завршеном основном школом 40,2%, док припадници осталих националности у највећем проценту имају започету средњу школу. Испитивани Албанци у највећем проценту имају завршену средњу школу (50,0%), као и Мађари (36,4%), Бошњаци (25,5%), док само 3,8% Рома има завршену средњу школу. Највећи број Бошњака њих 9 има започету вишу школу или факултет. образовање испитаника је приказано у Табели 16.

Табела 16. Степен образовања

Националност	Степен образовања									
	Незавршена ош		Завршена ош		Започета сш		Завршена сш		Започета вшш или факултет	
	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%
Албанци	1	12,5	-	-	1	12,5	4	50,0	2	25,0
Бошњаци	5	4,9	41	40,2	21	20,6	26	25,5	9	8,8
Буњевци	-	-	3	60,0	1	20,0	1	20,0	-	-
Хрвати	-	-	2	66,7	1	33,3	-	-	-	-
Мађари	4	18,2	2	9,1	6	27,3	8	36,4	2	9,1
Роми	24	46,2	18	34,6	7	13,5	2	3,8	1	1,9
Румуни	1	100,0	-	-	-	-	-	-	-	-
Турци	-	-	-	-	-	-	-	-	1	100,0
Власи	-	-	2	100,0	-	-	-	-	-	-
Укупно	35	17,9	68	34,7	37	18,9	41	20,9	15	7,7

Према нашем истраживању најнижи степен образовања имају Роми, што је и очекивано. Скоро половина наших испитаника Рома има незавршену основну школу, што је поражавајуће, с обзиром да је међу њима велики број неписмених. Њих 34,6% има завршену основну, док је њих седморо започело средњу школу од тога њих двоје је завршило, док је један започео вишу школу или факултет.

Највећи број Бошњака је са завршеном основном школом, следе они са завршеном па затим са започетом средњом школом, а има их у мањем броју са започетим факултетом или вишом школом и незавршеном основном школом.

Мађари у највећем броју имају завршену или започету средњу школу, док мањи број њих има незавршену или завршену основну школу, као и започету вишу школу или факултет.

У структури образовања постоје значајне разлике код испитаника појединих националности у узорку (Chi квадрат тест: $p < 0,001$).

4.2.4 Професија

Професионално занимање има преко половине наших испитаника 51%. Свега једна четвртина Рома има неко занимање, док га има преко две трећине Мађара и Албанаца, неко занимање има преко половина Бошњака.

Табела 17. Занимање

Националност	Да ли има неко занимање				Укупно	
	Да		Не			
	Бр.	%	Бр.	%	Бр.	%
Албанци	7	87,5	1	12,5	8	100,0
Бошњаци	58	56,9	44	43,1	102	100,0
Буњевци	2	40,0	3	60,0	5	100,0
Хрвати	2	66,7	1	33,3	3	100,0
Мађари	17	77,3	5	22,7	22	100,0
Роми	13	25,0	39	75,0	52	100,0
Румуни	-	-	1	100,0	1	100,0
Турци	1	100,0	-	-	1	100,0
Власи	-	-	2	100,0	2	100,0
Укупно	100	51,0	96	49,0	196	100,0

Од националности релевантних за наш узорак у највећем проценту занимање имају Албанци (87,5%) и Мађари (77,3%), преко половине Бошњака (56,9%) има неко занимање, док у најмањем проценту занимање имају Роми (25,0%).

Хи квадрат тест показује да се структура испитаника појединих националности значајно разликује у односу на занимање ($p < 0,001$).

4.3 Национална везаност

Националну везаност наших испитаника мерили смо кроз различите облике њеног постојања, искључиве, истакнуте, општељудске и њеног непостојања. С обзиром на узорак, ми ћемо презентовати резултате националности који су релевантни за узорак, Бошњаке, Мађаре, Роми и Албанце.

4.3.1 Скала националне везаности

Укупна вредност Скале националне везаности код свих испитаника износи 27,58. Код Мађара она износи 28,77, следе Роми са 28,71, Албанци 28,00, док је код Бошњака 26,44.

Табела 18. Национална везаност

Националност	Скала националне везаности									
	Искључива национална везаност		Истакнута национална везаност		Општељудска национална везаност		Непостојање националне везаности		Укупно	
	Хсп	СД	Хсп	СД	Хсп	СД	Хсп	СД	Хсп	СД
Албанци	6,88	3,18	8,25	2,25	6,00	3,07	6,88	1,81	28,00	3,34
Бошњаци	7,61	2,23	8,25	2,02	4,24	2,72	6,35	1,78	26,44	4,44
Буњевци	8,20	2,05	9,40	0,89	6,40	3,21	7,80	2,68	31,80	5,76
Хрвати	7,67	1,53	7,67	3,22	7,33	4,62	7,33	2,08	30,00	7,00
Мађари	5,55	2,84	7,27	2,98	7,73	2,91	8,23	1,77	28,77	6,90
Роми	6,60	2,21	7,42	2,48	6,77	2,66	7,92	1,88	28,71	5,57
Румуни	10,00	.	6,00	.	2,00	.	10,00	.	28,00	.
Турци	6,00	.	10,00	.	6,00	.	10,00	.	32,00	.
Власи	6,50	4,95	6,50	3,54	4,50	3,54	7,50	2,12	25,00	2,83
Укупно	7,09	2,43	7,92	2,31	5,47	3,07	7,10	1,99	27,58	5,20

Код Мађара најизраженије је *непостојање* националне везаности са просечном вредношћу 8,23, што је знатно изнад просечне вредности од 7,10 осталих испитаника, следи *општељудска* национална везаност са 7,73, *истакнута* национална везаност са 7,27, док је најмање изражена *искључива* национална везаност са 5,55, која је уједно и најмања просечна вредност у целокупном узорку свих испитаника, код ове врсте везаности.

И код Рома је *непостојање* националне везаности са просечном вредношћу 7,92, најизраженије, следи *истакнута* национална везаност са 7,42, док је просечна вредност *општељудске* националне везаности присутна са 6,77, док је *искључива* национална везаност са 6,60 најмања, што је за ромску популацију очекивано.

Албанци највећу просечну вредност имају код *истакнуте* националне везаности са 8,25 што је карактеристично за њих, да је национално испред верског, *искључива* и

непостојање националне везаности заступљена су са 6,88, док је најнижа просечна вредност 6,00 код *опитељудске* националне вредности.

Бошњаци, истакнуту националну везаност имају као највећу просечну вредност са 8,25, *искључиву* националну везаност 7,61, *непостојање* националне везаности 6,35, *опитељудска* национална везаност са 4,24 је најмања у узорку ове везаности.

Испитивали смо постоје ли разлике у просечним вредностима, *искључиве, истакнуте, опитељудске* и *непостојања* националне везаности код испитаника припадника, бошњачке, ромске, мађарске и албанске националности.

Просечна вредност *искључиве* националне везаности код свих испитаника износи 7,09. Анализа варијансе и Туки тест показали су да је вредност код Бошњака 7,61 значајно већа него код Мађара 5,55 (7,61:5,55; $p=0,003$). Између осталих вредности нема статистички значајних разлика.

Просечна вредност *истакнуте* националне везаности код свих испитаника износи 7,92 и за њу је карактеристично да има највећу просечну вредност. Нема значајних разлика у узорку између свих националности (Анализа варијансе и Туки тест: $p>0,05$). Код Албанаца и Бошњака износи 8,25, код Рома 7,42, Мађара 7,27.

Просечна вредност *опитељудске* националне везаности код свих испитаника износи 5,47 и она има најмању просечну вредност. Код Бошњака ова вредност у просеку износи 4,24 и значајно је мања него код Мађара (7,73; $p<0,001$) и Рома (6,77; $p<0,001$), док код Албанаца износи 6,00.

Просечна вредност *непостојања* националне везаности код свих испитаника износи 7,10. Код Бошњака ова вредност у просеку износи 6,35 и значајно је мања него код Мађара (8,23; $p<0,001$) и Рома (7,92; $p<0,001$), где је она најизраженија, код Албанаца је 6,88.

4.3.2 Вредности скале националне везаности у односу на старост, место становања, учесталости посете богомољама, образовање, језик и писмо

Испитивали смо националну везаност у односу на чиниоце који могу утицати на њу као; *старост* да ли су испитаници с обзиром на године више или мање национално везани, *место становања* дали су више везани они који живе у граду од оних на селу, *учесталости посете богомољама* национална везаност верника у односу на оне које редовно посећују богобоље и оне који у њих иду ретко или никако, како *образовање* испитаника са нижом као и оних са средњом, вишом и високом стручном спремом утиче на националну везаност, *језик* да ли су више везани они који говоре језик своје заједнице, Српски језик или подједнако и у односу на *писмо* који пишу ћирилицу или латиницу. Резултате истраживања ће мо презентирати у наредним табелама.

4.3.2.1 Вредности скале националне везаности у односу на старост

Табела 19. Национална везаност у односу на старост

Подскала	Националност	До 30 година		Преко 30 година		P
		Хср	СД	Хср	СД	
Искључива национална везаност	Албанци	5,00	0,00	7,50	3,51	0,141
	Бошњаци	7,74	2,06	7,52	2,34	0,621
	Мађари	5,29	3,40	5,67	2,66	0,779
	Роми	7,18	1,89	6,17	2,35	0,091
	Укупно	7,32	2,23	6,94	2,54	0,276
Истакнута национална везаност	Албанци	6,00	1,41	9,00	2,00	0,118
	Бошњаци	8,28	2,03	8,22	2,03	0,885
	Мађари	7,14	2,80	7,33	3,16	0,889
	Роми	7,59	2,48	7,30	2,51	0,679
	Укупно	7,87	2,26	2,26	0,26	0,804
Општељудска национална везаност	Албанци	8,00	2,83	5,33	3,08	0,382
	Бошњаци	4,44	2,55	4,11	2,84	0,551
	Мађари	8,43	3,05	7,40	2,90	0,469
	Роми	7,32	2,75	6,37	2,57	0,212
	Укупно	5,84	3,11	5,25	3,03	0,193
Непостојање националне везаности	Албанци	7,00	2,83	6,83	1,72	0,948
	Бошњаци	6,28	1,65	6,40	1,87	0,747
	Мађари	8,14	1,86	8,27	1,79	0,886
	Роми	8,05	1,62	7,83	2,07	0,680
	Укупно	7,11	1,90	7,10	2,05	0,979
Укупно за скалу националне везаности	Албанци	26,00	4,24	28,67	3,14	0,530
	Бошњаци	26,74	3,76	26,25	4,84	0,569
	Мађари	29,00	6,25	28,67	7,39	0,914
	Роми	30,14	5,22	27,67	5,67	0,111
	Укупно	28,13	4,76	27,24	5,44	0,228

Изузев код Албанаца, код свих заједница је приметна тенденција да млађи људи показују виши степен националне везаности. Разлика између генерација није велика, али је доследна и релативно чврста. Разлика у тенденцијама коју видимо у случају Албанаца, велика је загонетка. Могуће је да је одређење границе од тридесет година старости у извесном смислу недовољно функционално, те да би студиозно истраживање дало довољно материјала да се ове разлике растумаче. Иако су старији људим склонији традицији, након слома социјализма у СФРЈ млађе генерације су преузеле улогу националних мобилизатора, зато што нису биле у толикој мери задојене идеологијом „братства-јединства“.

+

4.3.2.2 Вредности скале националне везаности у односу на место становања

Табела 20. Национална везаност у односу на место становања

Подскала	Националност	Град		Село		P
		Хср	СД	Хср	СД	
Искључива национална везаност	Албанци	6,40	2,97	7,67	4,04	0,666
	Бошњаци	7,47	2,21	8,38	2,28	0,155
	Мађари	6,73	2,52	3,00	1,53	0,000
	Роми	6,22	2,26	7,53	1,81	0,035
	Укупно	7,03	2,34	7,27	2,70	0,577
Истакнута национална везаност	Албанци	7,20	2,28	10,00	0,00	0,052
	Бошњаци	8,22	2,04	8,38	1,96	0,777
	Мађари	8,33	2,55	5,00	2,65	0,017
	Роми	7,46	2,38	7,33	2,80	0,879
	Укупно	8,01	2,21	2,21	0,18	0,354
Општељудска национална везаност	Албанци	7,60	2,61	3,33	1,53	0,027
	Бошњаци	4,08	2,64	5,06	3,09	0,247
	Мађари	7,87	2,77	7,43	3,41	0,772
	Роми	6,70	2,64	6,93	2,79	0,786
	Укупно	5,30	3,01	6,00	3,22	0,190
Непостојање националне везаности	Албанци	6,80	1,48	7,00	2,65	0,913
	Бошњаци	6,24	1,72	6,94	2,05	0,218
	Мађари	8,47	1,85	7,71	1,60	0,346
	Роми	7,97	1,85	7,80	2,01	0,776
	Укупно	6,97	1,99	7,50	1,97	0,112
Укупно за скалу националне везаности	Албанци	28,00	4,24	28,00	1,73	0,999
	Бошњаци	26,01	4,30	28,75	4,61	0,039
	Мађари	31,40	6,23	23,14	4,67	0,003
	Роми	28,35	5,10	29,60	6,71	0,523
	Укупно	27,32	5,04	28,40	5,61	0,240

Ман Витни У-тест је показао да је просечна вредност искључиве националне везаности код Мађара који живе у граду значајно већа него код оних који живе на селу (6,73:3,00; $p < 0,001$). Насупрот томе, код Рома је просечна вредност искључиве националне везаности значајно већа код оних који живе на селу (6,22:7,53; $p = 0,035$). Просечна вредност истакнуте националне везаности код Мађара који живе у граду значајно је већа него код оних који живе на селу (8,33:5,00; $p = 0,017$). Просечна вредност општељудске националне везаности код Албанаца који живе у граду значајно је већа него код оних који живе на селу (7,60:3,33; $p = 0,027$). Укупна просечна вредност за скалу националне везаности код Мађара који живе у граду значајно је већа него код оних који живе на селу (31,40:23,14; $p = 0,003$). Насупрот томе, код Бошњака је просечна вредност скале националне везаности значајно већа код оних који живе на селу (26,01:28,75; $p = 0,039$).

Овде се налазимо пред веома тешким, али и изазовним задатком да, са овако оскудним подацима, покушамо да утврдимо разлоге за овакве супротне тенденције.

Градови позитивно делују на развој општељудске везаности у случају Бошњака и Рома, док је код Албанаца живот у граду не доноси ништа ново у погледу националне везаности, када се упореди са животом у селу. Код Мађара, насупротив томе, град изузетно повољно делује на развој национализма. Разлоге за то можда треба тражити у чињеници да се у граду припадници одређених заједница упознају са историјом своје нације, чешће и директније долазе у додир са припадницима других националности, па се национални идентитет у таквим условима стимулише или провоцира. С друге стране, на селу живот се одвија у релативно изолованим и једнонационалним заједницама, у којима не долази до стимулације национализма. Код Бошњака и Рома, у градовима су можда бољи услови за образовање, што повољно утиче на губљење националног идентитета. Овакви резултати отварају простор за размишљања, односно отварају многа питања на која би одговори могли бити дати тек након веома пажљивог и јако уско усмереног истраживања.

4.3.2.3 Вредности скале националне везаности у односу на учесталост посета богомољама

Табела 21. Национална везаност у односу на посете богомољама

Подскала	Националност	Ретко или никако		Сваког дана или недеље		Р
		Хср	СД	Хср	СД	
Искључива национална везаност	Албанци	5,00	2,83	8,75	2,50	0,095
	Бошњаци	7,80	2,00	7,19	2,66	0,251
	Мађари	5,70	2,87	4,00	2,83	0,546
	Роми	6,90	1,93	5,58	2,81	0,151
	Укупно	7,19	2,29	6,78	2,78	0,348
Истакнута национална везаност	Албанци	7,75	2,22	8,75	2,50	0,572
	Бошњаци	8,39	1,74	7,94	2,53	0,368
	Мађари	7,30	2,98	7,00	4,24	0,937
	Роми	7,48	2,51	7,25	2,45	0,785
	Укупно	7,94	2,24	2,24	0,19	0,799
Општељудска национална везаност	Албанци	6,25	2,63	5,75	3,86	0,839
	Бошњаци	3,83	2,44	5,13	3,11	0,052
	Мађари	7,95	2,74	5,50	4,95	0,610
	Роми	6,60	2,82	7,33	2,06	0,333
	Укупно	5,39	3,09	5,73	3,03	0,495
Непостојање националне везаности	Албанци	7,00	1,63	6,75	2,22	0,862
	Бошњаци	5,91	1,57	7,31	1,87	0,001
	Мађари	8,15	1,81	9,00	1,41	0,545
	Роми	8,00	1,88	7,67	1,92	0,603
	Укупно	6,97	2,01	7,47	1,90	0,116
Укупно за скалу националне везаности	Албанци	26,00	2,58	30,00	2,94	0,088
	Бошњаци	25,93	4,18	27,56	4,86	0,106
	Мађари	29,10	7,12	25,50	3,54	0,351
	Роми	28,98	5,19	27,83	6,87	0,603
	Укупно	27,50	5,22	27,82	5,18	0,700

Просечна вредност непостојања националне везаности код Бошњака који у богомољу иду свакога дана или недеље значајно је већа него код оних који богомољу посећују ређе или никако (3,83:5,13; Ман-Витни У-тест: $p=0,042$). Бошњаци који редовно посећују богомољу имају знатно виши степен националне везаности, а иста тенденција је приметна и код Албанаца. Супротна тенденција се налази код Мађара и Рома: код њих је степен националне везаности виши уколико се ређе иде у богомољу. Више је могућих објашњења за тако нешто. Можда у тим заједницама етнички идентитет нема религијску димензију, односно религиозност нема етничку димензију. Могуће је да испитаници нису најбоље разумели питања. Овакав несклад је релативно неочекиван, па захтева даља проучавања.

4.3.2.4 Вредности скале националне везаности у односу на образовање

Табела 22. Национална везаност у односу на образовање

Подскала	Националност	Ниже образовање		Средње, више или високо		Р
		Хср	СД	Хср	СД	
Искључива национална везаност	Албанци	7,50	3,54	6,67	3,39	0,803
	Бошњаци	7,60	2,20	7,63	2,33	0,947
	Мађари	5,08	2,68	6,10	3,07	0,423
	Роми	6,80	2,06	3,33	2,31	0,115
	Укупно	7,11	2,31	7,02	2,71	0,815
Истакнута национална везаност	Албанци	8,50	2,12	8,17	2,48	0,871
	Бошњаци	8,21	2,12	8,31	1,83	0,795
	Мађари	7,50	2,71	7,00	3,40	0,712
	Роми	7,51	2,39	6,00	4,00	0,582
	Укупно	7,89	2,29	2,29	0,19	0,811
Општељудска национална везаност	Албанци	4,00	2,83	6,67	3,08	0,382
	Бошњаци	4,37	2,63	3,97	2,92	0,497
	Мађари	9,67	0,89	5,40	2,80	0,001
	Роми	6,65	2,66	8,67	2,31	0,266
	Укупно	5,74	3,05	4,82	3,05	0,061
Непостојање националне везаности	Албанци	6,50	2,12	7,00	1,90	0,801
	Бошњаци	6,28	1,62	6,49	2,08	0,618
	Мађари	8,75	1,60	7,60	1,84	0,139
	Роми	7,82	1,88	9,67	0,58	0,006
	Укупно	7,14	1,95	7,02	2,10	0,718
Укупно за скалу националне везаности	Албанци	26,50	4,95	28,50	3,08	0,670
	Бошњаци	26,46	3,96	26,40	5,30	0,951
	Мађари	31,00	6,27	26,10	6,97	0,102
	Роми	28,78	5,59	27,67	6,35	0,793
	Укупно	27,88	5,10	26,84	5,40	0,219

Просечна вредност општељудске националне везаности код Мађара са нижим степеном образовања (незавршена или завршена основна школа и незавршена средња школа) значајно је већа него код оних са завршеном средњом или вишом школом, као и факултетом (9,67:5,40; Ман-Витни У-тест: $p=0,001$). Просечна вредност непостојања националне везаности код Рома са нижим степеном образовања значајно је мања него код оних са вишим степеном (7,82:9,67; $p=0,006$). Ови резултати показују нам значајну корелацију између степена образовања и националне везаности, што је општепозната ствар. Што је степен образовања виши, то је нижи степен националне везаности. Образовање је, с једне стране, уобличавање свести јединке или заједнице. То значи да се путем образовања врши контрола заједнице и друштва, односно да се та заједница и то друштво усмеравају у смеру који је диктиран од стране одређених структура, а који одговарају интересима тих структура. Међутим, образовање истовремено даје велики број информација, омогућава ширу перспективу, и тиме омогућава слободније виђење проблема.

4.3.2.5 Вредности скале националне везаности у односу на језик који боље говоре

Табела 23. Национална везаност у односу на језик

Подскала	Националност	Језик заједнице		Српски или подједнако		Р
		Хср	СД	Хср	СД	
Искључива национална везаност	Албанци	7,40	3,21	6,00	3,61	0,610
	Бошњаци	8,00	1,92	6,62	2,65	0,015
	Мађари	5,00	2,79	6,09	2,91	0,381
	Роми	6,79	2,46	6,53	2,14	0,730
	Укупно	7,45	2,31	6,65	2,51	0,023
Истакнута национална везаност	Албанци	8,20	2,17	8,33	2,89	0,949
	Бошњаци	8,70	1,47	7,10	2,69	0,005
	Мађари	7,64	2,80	6,91	3,24	0,580
	Роми	7,43	2,88	7,42	2,36	0,993
	Укупно	8,39	1,98	7,44	2,19	0,002
Општељудска национална везаност	Албанци	5,00	3,16	7,67	2,52	0,243
	Бошњаци	3,75	2,43	5,45	3,07	0,011
	Мађари	9,36	1,43	6,09	3,15	0,007
	Роми	6,57	3,13	6,84	2,51	0,774
	Укупно	4,80	3,09	6,28	2,86	0,001
Непостојање националне везаности	Албанци	6,20	1,64	8,00	1,73	0,218
	Бошњаци	6,11	1,60	6,97	2,08	0,053
	Мађари	8,36	1,63	8,09	1,97	0,728
	Роми	7,36	2,41	8,13	1,63	0,280
	Укупно	6,53	1,90	7,79	1,89	0,000
Укупно за скалу националне везаности	Албанци	26,80	2,86	30,00	3,61	0,269
	Бошњаци	26,56	4,44	26,14	4,50	0,669
	Мађари	30,36	6,22	27,18	7,47	0,291
	Роми	28,14	7,09	28,92	4,99	0,710
	Укупно	27,18	5,07	28,07	5,33	0,236

Ман Витни У-тест је показао да је просечна вредност искључиве националне везаности код Бошњака који боље говоре језик заједнице значајно већа него код оних који боље говоре српски језик или их користе подједнако (8,00:6,62; $p=0,015$). Просечна вредност искључиве националне везаности код испитаника свих националности који боље говоре језик заједнице значајно је већа него код оних који боље говоре српски језик или их користе подједнако (7,45:6,65; $p=0,023$).

Просечна вредност истакнуте националне везаности код Бошњака који боље говоре језик заједнице значајно је већа него код оних који боље говоре српски језик или их користе подједнако (8,70:7,10; $p=0,005$). Просечна вредност истакнуте националне везаности код испитаника свих националности који боље говоре језик заједнице значајно је већа него код оних који боље говоре српски језик или их користе подједнако (8,39:7,44; $p=0,002$).

Просечна вредност општељудске националне везаности код Бошњака који боље говоре језик заједнице значајно је мања него код оних који боље говоре српски језик или их користе подједнако (3,75:5,45; $p=0,011$). Просечна вредност општељудске националне везаности код свих испитаника укупно, а који боље говоре језик заједнице значајно је мања него код оних који боље говоре српски језик или их користе подједнако (4,80:6,28; $p=0,001$). Насупрот томе, просечна вредност општељудске националне везаности код Мађара који боље говоре језик заједнице значајно је већа него код оних који боље говоре српски језик или их користе подједнако (9,36:6,09; $p=0,007$).

Просечна вредност непостојања националне везаности код свих испитаника укупно, а који боље говоре језик заједнице значајно је мања него код оних који боље говоре српски језик или их користе подједнако (6,53:7,79; $p<0,001$).

Ови резултати показују оправданост употребе овог критеријума, јер се он показао као сигнификантан. Употреба одређеног језика је комуникација. То је спољашња комуникација, која поручује да употреба одређеног језика има значење, а у овом случају то значење има везе са националном везаношћу. Што је виши степен употребе туђег писма, то је мањи степен националне везаности, односно то је виши степен непостојања националне везаности. И обрнуто: што је виши степен употребе писма своје заједнице, то је виши степен везаности за своју заједницу, односно то је нижи степен везаности за општељудску заједницу.

4.3.2.6 Вредности скале националне везаности у односу на писмо које више користе

Табела 24. Национална везаност у односу на коришћења писма

Подскала	Националност	Ћирилица		Латиница		P
		Хср	СД	Хср	СД	
Искључива национална везаност	Албанци	3,00	0,00	7,43	2,99	...
	Бошњаци	7,92	1,44	7,57	2,32	0,477
	Мађари	0,00	0,00	5,55	2,84	...
	Роми	6,91	2,26	6,51	2,22	0,610
	Укупно	7,25	2,07	7,06	2,48	0,690
Истакнута национална везаност	Албанци	10,00	0,00	8,00	2,31	...
	Бошњаци	7,83	2,48	8,30	1,96	0,542
	Мађари	0,00	0,00	7,27	2,98	...
	Роми	7,64	2,58	7,37	2,48	0,760
	Укупно	7,83	2,46	2,46	0,50	0,857
Општељудска национална везаност	Албанци	5,00	0,00	6,14	3,29	...
	Бошњаци	3,75	2,26	4,30	2,78	0,453
	Мађари	0,00	0,00	7,73	2,91	...
	Роми	5,73	2,28	7,05	2,71	0,119
	Укупно	4,71	2,39	5,58	3,14	0,117
Непостојање националне везаности	Албанци	9,00	0,00	6,57	1,72	...
	Бошњаци	7,42	1,08	6,21	1,81	0,004
	Мађари	0,00	0,00	8,23	1,77	...
	Роми	8,18	2,18	7,85	1,81	0,654
	Укупно	7,83	1,69	7,00	2,01	0,034
Укупно за скалу националне везаности	Албанци	27,00	0,00	28,14	3,58	...
	Бошњаци	26,92	3,58	26,38	4,56	0,643
	Мађари	0,00	0,00	28,77	6,90	...
	Роми	28,45	6,53	28,78	5,37	0,881
	Укупно	27,63	5,03	27,58	5,23	0,965

Просечна вредност непостојања националне везаности код Бошњака који више користе ћирилицу значајно је већа него код оних који више користе латиницу (7,42:6,21; Студентов т-тест: $p=0,004$). И просечна вредност код испитаника свих националности који више користе ћирилицу значајно је већа него код оних који више користе латиницу (7,83:7,00; $p=0,034$).

4.4 Стратегије и оријентације

Сам карактеру установе за извршење кривичних санкција сенегативно одржавају на лица која се налазе узатвору. Негативне последице сумног броја независности осуђеника као типа и режима установе за извршење кривичних санкција. Непријатна осећања депривације (лишности или ускраћивања) психички, социјалних, економских као и других потреба која су присутна код лица лишених слободене негативне одржавају на њихов живот. Припадници националних мањина често су изоловани од стране припадника већинског народа и припадника неформалних група, чиме се увећава ризик за њихову личну безбедност. У том контексту истраживали смо какве стратегије они користе у домену, социјалних односа, смислености свога живота, њихове зрелости религиозности, колико су осетљиви на неправду и њихову социјалну и емоционалну усамљеност.

4.4.1 Социјалне стратегије

Скалом социјалних стратегија испитивали смо различите врсте когнитивних и бихевиоралних стратегија у домену социјалних интеракција код припадника националних мањина са посебним освртом оних које су релевантне за наш узорак. Стратегије могу бити адаптивне (очекивање успеха, сопствена контрола и тражење социјалне подршке) и неадаптивне (понашање ирелевантно за задатак, избегавање и песимизам). Резултати истраживања стратегија су приказани у Табели 25.

Табела 25. Скала социјалних стратегија

Националност	Скала социјалних стратегија													
	Очекивање успеха		Понашање ирелевантно за задатак		Избегавање		Сопствена контрола		Тражење социјалне подршке		Песимизам		Укупно	
	Хср	СД	Хср	СД	Хср	СД	Хср	СД	Хср	СД	Хср	СД	Хср	СД
Албанци	11,13	2,70	19,38	3,54	15,00	2,20	25,00	4,34	18,38	2,13	9,75	2,49	98,63	11,93
Бошњаци	10,25	1,79	19,72	3,06	16,23	2,59	24,84	3,10	17,20	2,15	9,76	1,72	97,99	9,75
Буњевци	10,40	3,13	19,60	2,79	17,00	3,74	27,20	1,64	17,20	2,28	12,40	1,95	103,80	6,83
Хрвати	10,67	2,52	18,00	1,73	16,33	1,53	23,33	3,51	14,00	6,25	10,00	0,00	92,33	9,45
Мађари	9,68	1,67	19,14	2,44	14,86	1,89	25,00	4,14	17,05	2,85	10,95	2,98	96,68	11,80
Роми	10,63	2,54	18,85	3,78	15,96	3,32	23,75	4,57	16,35	3,12	10,06	2,56	95,60	14,91
Румуни	10,00	.	21,00	.	13,00	.	23,00	.	17,00	.	9,00	.	93,00	.
Турци	12,00	.	20,00	.	17,00	.	27,00	.	17,00	.	11,00	.	104,00	.
Власи	11,00	4,24	17,50	6,36	19,50	2,12	25,00	4,24	10,50	2,12	9,50	6,36	93,00	16,97
Укупно	10,35	2,10	19,36	3,21	15,99	2,77	24,62	3,70	16,88	2,70	10,05	2,24	97,25	11,58

Адаптивне социјалне стратегије

Субскалама; очекивање успеха, сопствена контрола (господарење) и тражење социјалне подршке, мерили смо адаптивне стратегије испитаника.

Очекивање успеха је адаптивна стратегија којом се мери степен очекиваног позитивног успеха или оптимизам. Она спада у групу адекватних стратегија. Од за нас релевантног узорка испитаника, Албанци (11,13) су највећи оптимисти, следе Роми (10,63), затим Бошњаци (10,25), док су Мађари (9,68) у највећој мери анаксиозни због могућег неуспеха.

Сопствена контрола - господарство, је адекватна стратегија. У сопствену контролу а не у спољни фактор највише верују Албанци (25,00) и Мађари (25,00), следе Бошњаци (24,84), док Роми (23,75) имају најнижи степен сопствене контроле.

Тражење социјалне подршке од других када је потребна. У тражењу подршке предњаче Албанци (18,38), следе Бошњаци (17,20), Мађари (17,05), док Роми (16,3) најмање траже подршку других. Ова стратегија је адекватна.

Албанци у све три адаптивне стратегије показују најбоље резултате, што значи да најбоље користе адекватне стратегије. Највећи су оптимисти, верују у сопствену контролу а не у спољне факторе и када имају потребу тражиће подршку од других

Бошњаци користе адекватне социјалне стратегије у тражењу подршке од других, имају сопствену контролу и оптимисти су.

Мађари су анаксиозни, траже социјалну подршку и неверују спољним факторима.

Роми најмање користе адаптивне стратегије. Немају сопствену контролу и не траже подршку од других, док имају висок степен оптимизма.

Неадаптивне социјалне стратегије

Субскалама; понашање ирелевантно за задатак, избегавање и песимизам, мерили смо неадаптивне стратегије испитаника.

Понашање ирелевантно за задатак је неадекватна стратегија којом се тражи изговор за могућ неуспех. Мале су разлике у оправдању за могући неуспех код испитаника. Код Бошњака (19,72), Албанаца (19,38), Мађара (19,14) и Рома (18,85).

Избегавање крајњи циљ иманеукључивање у односу са другим особама због анаксиозности и непријатности и тиме повећава могућност неуспеха. Ову неадекватну стратегију најчешће користе Бошњаци (16,23), следе Роми (15,96), Албанци (15,00), док је Мађари (14,86) најмање користе.

Песимизам, константну заокупљеност могућим неуспехом најчешће имају Мађари (10,96), следе Роми (10,6), док су Бошњаци (9,76) и Албанци (9,75) готово изједначени.

Бошњаци најчешће користе неадекватне стратегије, изговор за могућ неуспех понашање ирелевантно за задатак, неукључивање у односе са другим избегавање, док су мањи песимисти од Рома и Мађара.

Роми су песимистични, због доживљаја непријатностичесто користе стратегију избегавања и изговор за могућ неуспех.

Мађари су највећи песимисти, често користе изговор за могућ неуспех и имају најмањи степен избегавања.

Албанци су најмањи песимисти, склони су избегавању и често имају изговор за могућ неуспех.

Просечна вредност скорa очекивања успеха код свих испитаника износи 10,35, понашања ирелевантног за задатак 19,36, избегавања 15,99, сопствене контроле 24,62, тражења социјалне подршке 16,88, песимизма 10,05, а укупне скале социјалних стратегија 97,25. Анализа варијансе и Туки тест нису показали значајне разлике у вредностима било ког од ових скорова код испитаника поређених националности у узорку ($p > 0,05$).

4.4.2 Скала смисла живота

Скала смисла живота испитује сврху егзистенције. Албанци (94,13) показују најбоље резултате на скали, следе Мађари (91,50), Бошњаци (87,62), док Роми (82,48) показују најмање вредности на скали. Значајне разлике примећене су између Албанаца и Рома $p=0,050$, Мађара и Рома $p=0,013$. Просечна вредност скорa скале смисла живота код свих испитаника износи 87,16. Анализа варијансе и Туки тест показали су да је вредност код Рома (82,48) значајно нижа него код Албанаца (94,13; $p=0,050$) и Мађара (91,50; $p=0,013$). Између осталих вредности нема статистички значајних разлика.

Табела 26 Скала смисла живота

Националност	Параметар			
	Средња вредност	Стандардна девијација	Минимална вредност	Максимална вредност
Албанци	94,13	10,55	82,00	109,00
Бошњаци	87,62	10,32	51,00	110,00
Буњевци	93,60	10,97	77,00	104,00
Хрвати	95,00	7,55	87,00	102,00
Мађари	91,50	11,98	72,00	111,00
Роми	82,48	10,81	60,00	112,00
Румуни	87,00	.	87,00	87,00
Турци	105,00	.	105,00	105,00
Власи	73,00	4,24	70,00	76,00
Укупно	87,16	11,14	51,00	112,00

То можемо тумачити тиме што *Албанци* имају значајан кохезиони национални карактер који они стално истичу. Изражен колективитет код њих утиче на животна поимања у смислу егзистенцијалне коегзистенције, као и вековне тежње за територијални интегритет који је за њих веома значајан. Национално они су вишеконфекционална заједница (ислам, каталочинство и православци) и задржали су вековима свој национални идентитет упркос притисцима, од стране Османске царевине (Турске) на припаднике ислама, Италије на католике, Грчке, Србије и Црне Горе на православце.

Роми су у већини случајева номадски народ који је склон миграцији у тражењу бољег живота. Њихов смисао живота се своди на пуко очување животне егзистенције. Они су склонији “малим животним радостима“ где индивидуа не мари пуно за колективитет сем најближе породице. Роми су дисперзирана етничка заједница. По проценама демографа у Европи их живи око дванаест милиона. Према попису становништва из 1991. године било их је 140 237. док их је знатно мање било у попису из 2002. године 108 193. грађанина Србије се изјаснило као Роми. Званични подаци, процене ромских активиста и демографа су веома различити. Према званичним пописима у Србији

број Рома је у значајном опадању. То можемо тумачити, етничком мимикријом, непристајањем да се идентификују као Роми, изјашњавањем као припадници већинског народа и прилагодивост припадности већинском становништву у срединама у којим живе. Ромски активисти обично прецењују реално стање њиховог броја, док се демографи и истраживачи труде да прикажу реално стање разним истраживањима на појединим територијама на којима се они налазе. Роми су маргинализована социјална група која је упућена на свакодневну борбу за преживљавањем. Социјална дистанца према њима је доста велика. У већини случајева они су „грађани другог реда“ жигосани негативним стереотипима као, просјаци, хигијенски запуштени (прљави), смећари, луталице, неписмени, ситни лопови, џепароши, преваранти. Еманципација и интеграција ромске националне заједнице у друштво, с циљем на побољшавању економских услова живота и образовање Рома је стратегија која може дати резултате у очувању аутентичности ромске нације и њене културе. Треба заједнички радити како на њиховом прихваћању од стране већинске популације, тако и Ромској еманципацији пре свега, да би дошло до њихове лакше интеграције у заједницу.

4.4.3 Вредности скале смисла живота у односу на живот у породици

Табела 27. Скала смисла живота у односу на породицу

Националност	Живи сам		Живи у породици		Р
	Хср	СД	Хср	СД	
Албанци	104,00	0,00	92,71	10,55	...
Бошњаци	81,75	11,78	88,12	10,10	0,177
Буњевци	77,00	0,00	97,75	6,75	...
Хрвати	...	...	95,00	7,55	...
Мађари	91,50	11,29	91,50	12,78	0,999
Роми	81,00	14,58	82,64	10,53	0,818
Румуни	...	...	87,00	0,00	...
Турци	...	...	105,00	0,00	...
Власи	70,00	0,00	76,00	0,00	...
Укупно	85,08	12,96	87,45	10,87	0,401

Просечне вредности скорa скале смисла живота не разликују се значајно код испитаника који живе у породици и оних који живе сами и то код свих испитиваних националности, као и укупно. Ипак, приметно је да у бошњачкој, буњевачкој, ромској и влашкој популацији они који живе у породици имају виши резултат на скали смисла живота од оних који живе као самци. Живот у породици је тако значајан фактор у процесу откривања или избора смисла живота, односно конструктивног односа према животу. Код Албанаца постоји супротна тенденција.

4.4.4 Скала зрелости религиозности

Скалом зрелости религиозности, мерили смо поимања зрелости религиозности кроз религиозна уверења и практиковање вере. Мањепрактиковањеверејеодликазрелостирелигиозностипојединца. Верскаортодоксија, фундаментализамауторитарностнисуодликезрелостирелигиозности. Интринзичнорелигиознипојединциисказујувећиступањемпатичностипремадругимљудима испремностинапружањепомоћидругимљудима.Кодинтринзичнихверникајеприсутнаидеолошкаиритуалнакомпонентарелигиозности. Појединцикодојихпостојиинтринзичнаорјентацијаискреноверујуунауксвојевере, ањихова религиознапраксаизвиреиздубокихунутарњихуверења.

Табела 28. Скала зрелости религиозности

Националност	Параметар			
	Средња вредност	Стандардна девијација	Минимална вредност	Максимална вредност
Албанци	3,63	1,30	2,00	5,00
Бошњаци	2,72	0,99	1,00	6,00
Буњевци	4,00	1,58	2,00	6,00
Хрвати	2,33	0,58	2,00	3,00
Мађари	3,91	1,48	1,00	7,00
Роми	2,88	1,49	0,00	6,00
Румуни	4,00	.	4,00	4,00
Турци	3,00	.	3,00	3,00
Власи	3,00	0,00	3,00	3,00
Укупно	2,97	1,28	0,00	7,00

Највећи степен зрелости религиозности показују Мађари 3,91, следе Албанци 3,63, док је код Рома 2,88, и Бошњака 2,72 знатно нижа. Просечна вредност скораскале зрелости религиозности код свих испитаника износи 2,97. Анализа варијансе и Туки тест показали су да је вредност код Мађара значајно већа него код Бошњака (2,72; $p=0,001$) и Рома (2,88; $p=0,015$). Између осталих вредности нема статистички значајних разлика.

Овако велике разлике између Бошњака и Мађара можемо тумачити у религијским разликама којим ове две заједнице припадају, исламу и католичанству. Исламски верници су верници интринзичне орјентације који искрено верују у наук своје вере. Веровање у исламу није само формално веровање, већ је то начин живота који је дат у упутама свете књиге Кур'ана и правном систему Шеријату који уређује све димензије живота, који је утемељен на Божјој вољи и којих се верници требају придржавати. Сама реч Шеријат

значи „јасан пут“ и своје основне поставке вуче из Кур'ана. Намаз (молитва Аллаху) је прва обавеза сваког муслимана верника и она се обавља пет пута дневно у различитим временским интервалима које су везани за излазак и залазак сунца. Резултати редовности у посети верским објектима у нашем истраживању слажу се са тезом да разлике зрелости религиозности потичу из религиозних разлика између ислама и католичанства. Редовност у посети верским објектима највећа је код исламских верника Бошњака, од којих једна трећина посећује те објекте сваки дан, односно једном или двапут недељно, док је код католика Мађара, редовна посета верским објектима готово занемарљива, јер од свих испитаника који су се изјаснили као католици у нашем истраживању, само двојица њих иде у цркву једном недељно а ни један сваки дан.

4.4.5 Вредности скале зрелости религиозности у односу на старост

Просечне вредности скале зрелости религиозности не разликују се значајно код испитаника старих до 30 година и оних који су старији од 30 година и то код свих испитиваних националности, као и укупно.

Табела 29. Скала зрелости религиозности у односу на старост

Националност	До 30 година		Преко 30 година		Р
	Хср	СД	Хср	СД	
Албанци	4,00	1,41	3,50	1,38	0,712
Бошњаци	2,56	1,02	2,81	0,96	0,232
Буњевци	4,50	2,12	3,67	1,53	0,686
Хрвати	2,50	0,71	2,00	0,00	0,667
Мађари	3,57	1,99	4,07	1,22	0,560
Роми	3,00	1,48	2,80	1,52	0,636
Румуни	4,00	0,00	...	...	...
Турци	...	...	3,00	0,00	...
Власи	...	...	3,00	0,00	...
Укупно	2,89	1,34	3,02	1,24	0,521

Мађари показују највећу религиозну зрелост у опште, а њихови припадници старији од тридесет година 4,07 су религиозно зрелији од млађих до тридесет година 3,57, Бошњаци старији од тридесет година 2,81 су религиозно зрелији од оних који су млађи испод тридесет година 2,56, мада ове разлике нису значајно велике. Роми млађи од тридесет година 3,00 су религиозно зрелији, од оних преко тридесет година 2,80, као и Албанци млађи 4,00, старији од тридесет година 3,50.

4.4.6 Скала осетљивости на неправду

Осетљивост на неправду смо испитивали преко инструмента који је конструисан да омогућава да се истовремено испитују осетљивост на неправду из перспективе; *жртве* где је он жртва, *посматрача* када су жртве други а он само посматрач и *профитера* где појединац сам профитира, мада није нужно да и он активно учествује у самом неправедном догађају.

Табела 30. Скала осетљивости на неправду

Националност	Скала осетљивости на неправду							
	Осетљивост на неправду из перспективе жртве		Осетљивост на неправду из перспективе посматрача		Осетљивост из перспективе профитера		Укупно	
	Хср	СД	Хср	СД	Хср	СД	Хср	СД
Албанци	4,88	1,04	4,94	1,33	5,01	0,96	14,83	3,21
Бошњаци	3,79	1,05	3,97	1,00	4,00	1,06	11,77	2,61
Буњевци	3,68	1,22	5,18	0,66	4,32	1,11	13,18	1,88
Хрвати	4,10	0,69	5,10	0,36	5,13	0,40	14,33	0,87
Мађари	2,86	1,63	3,39	1,51	3,80	1,29	10,05	3,53
Роми	4,15	1,22	4,50	1,28	4,18	1,36	12,82	3,11
Румуни	3,90	.	4,60	.	4,60	.	13,10	.
Турци	4,80	.	2,90	.	4,00	.	11,70	.
Власи	2,50	1,70	2,65	2,33	3,15	0,78	8,30	4,81
Укупно	3,82	1,24	4,12	1,23	4,09	1,18	12,02	3,04

Осетљивост на неправду из перспективе *жртве* је мизантропично гледање на свет. Оно је обележено страхом од искориштавања, а може бити последица изложености појединца неправди у установама какав је затвор. Осетљивост на неправду из перспективе *жртве* прати веровање у неправедност света. Онај који је врло осетљив на неправду из перспективе жртве мари за праведност, пре свега за себе и прати га уверење у неправедност целокупног система у којем се налази, у овом случају заводског система. Осетљивост на неправду из перспективе жртве прати уверење у неправедност света и негативно гледање на њега. Просечна вредност скорa осетљивости на неправду из перспективе жртве код свих испитаника износи 3,82. Анализа варијансе и Туки тест показали су да су највеће вредности осетљивости на неправду из перспективе жртве код

Албанаца 4,88, следе Роми 4,15, затим Бошњаци 3,79, док је она код Мађара 2,86 и значајно је нижа у односу на Албанце (4,88; $p=0,001$) и Бошњаке (3,79; $p=0,012$).

Осетљивост на неправду из перспективе *посматрача* и *профитера*, „чистије“ одражава бригу праведности за све, а не само за себе па затим и за остале као из перспективе жртве. Осетљивост на неправду из перспективе *посматрача* повезана је са цртом отворености према другима. Они који су осетљиви на неправду из перспективе посматрача и профитера имплицирају примарну орјентацију на друге и просоцијалне тенденције у контактима и комуникацији са другима. Просечна вредност скорa осетљивости на неправду из перспективе посматрача код свих испитаника износи 4,12. Највећу вредност из перспективе посматрача имају Албанци 4,94, следе Роми 4,50, затим Бошњаци 3,97, код Мађара 3,39 је најмањи скор и значајно је нижа у односу на Албанце (4,94; $p=0,017$) и Роме (4,50; $p=0,003$).

Осетљивост на неправду из перспективе *профитера* повезана је са цртом пријатности. Просечна вредност скорa осетљивости на неправду из перспективе профитера код свих испитаника износи 4,09. Највећу вредност из перспективе профитера имају Албанци 5,01, Роми 4,18, Бошњаци 4,00 и Мађари 3,38. Субскеале које испитују осетљивост на неправду из перспективе посматрача и профитера показале су се повезане. Колерација или сличност између ове две субскеале је већа у односу на субскалу која која испитује осетљивост на неправду из перспективе жртве. Поређење резултата из перспективе посматрача и профитера упркос сличности, указују да постоје квантитативне разлике између ове две субскеале.

Резултати спроведених анализа говоре у прилог хомогености појединих субскеала. Добијени резултати из перспективе *жртве* сразмерно су најнижи код свих испитаника релевантних за наш узорак у односу на остале две субскеале *посматрача* и *профитера*.
Жртве, Албанци 4,88 Роми 4,15 Бошњаци 3,79 и Мађари 2,86
Посматрача, Албанци 4,94 Роми 4,50, Бошњаци 3,97 и Мађари 3,39
Профитера, Албанци 5,01 Роми 4,18 Бошњаци 4,00 и Мађари 3,38
Средње вредности свих испитаника износи, из перспективе *жртве* 3,82, *посматрача* 4,12 и *профитера* 4,09. Ови резултати показују да све три субскеале представљају задовољавајуће хомогене низове и говоре говоре у прилог концептуалном разликовању осетљивости на неправду из три перспективе померени према вишим вредностима.

Просечна вредност скале осетљивости на неправду код свих испитаника износи 12,02. Највећа је код Албанаца 14,83, код Рома 12,82, док је најнижа код Мађара и ова вредност у просеку износи 10,05 и значајно је мања него код Албанаца (14,83; $p=0,001$) и Рома (12,82; $p=0,003$). Код Бошњака ова вредност у просеку износи 11,77 и значајно је мања него код Албанаца ($p=0,047$).

4.4.7 Скала социјалне и емоционалне усамљености

Скалом социјалне и емоционалне усамљености која се састоји се од три субскеале, испитивали смо усамљеност наших испитаника који се налазе на издржавању казне затвора у домену, *пријатељских односа, доменима породице, и љубавних веза*. Усамљеност у неким доменима рефлектују се једни на друге, тако усамљеност у домену пријатељства рефлектује на социјалну усамљеност, док се усамљеност у домену породице и љубавних веза на емоционалну усамљеност.

Табела 31. Скала социјалне и емоционалне усамљености

Националност	Скала социјалне и емоционалне усамљености					
	Пријатељски Односи		Однос са породицом		Љубавне везе	
	Хср	СД	Хср	СД	Хср	СД
Албанци	72,13	9,46	56,25	9,48	67,38	12,44
Бошњаци	62,82	13,09	53,61	9,48	66,38	10,34
Буњевци	70,60	4,98	53,20	7,19	71,40	9,18
Хрвати	61,67	5,03	54,33	4,51	62,33	8,74
Мађари	66,36	14,36	49,91	12,26	61,68	14,49
Роми	67,46	19,39	56,62	8,63	66,54	10,89
Румуни	65,00	.	47,00	.	52,00	.
Турци	62,00	.	37,00	.	40,00	.
Власи	65,00	8,49	57,50	10,61	71,50	17,68
Укупно	65,04	14,87	54,02	9,65	65,85	11,26

Социјалну усамљеност у недостатку пријатеља мерили смо субскалом *пријатељских односа*. Просечна вредност скорa пријатељских односа код свих испитаника износи 65,04. Од националности за нас релевантног узорка, највећу социјалну усамљеност у домену *пријатељских односа* показују Албанци 72,13, следе Роми 67,46 и Мађари 66,36 чији је скор изнад просечних вредности, док Бошњаци 62,82 знатно испод просека, показују најмањи степен социјалне усамљености. За Албанце ови резултати су очекивани, они показују да су опрезни, неповерљиви и неверују другима у установи какав је затвор. За њих се може рећи да су затворени када су ван своје националне заједнице. За Роме овакви високи резултати, изнад просека су неочекивани, јер они желе да се свиде другима. Мађари имају велик скор у домену пријатељских односа, што можемо тумачити донекле језичком и религиозном баријаром мада је код њих висок степен зрелости религиозности. Бошњаци показују да су друштвен народ, да лако склапају пријатељства и да се лако

социјализују, свесни својег самопоуздања и личне вредности, тако да из оваквог понашања произилазе социјални добитци.

Емоционалну блискост и интимност у односима, са члановима породице и партнера мерили смо кроз емоционалну усамљеност субскалама, *односа са породицом* и *љубавних веза*. Просечна вредност скорa *односа са породицом* износи 54,02. Највећи недостатак емоционалне близине и присности у односима са породицом и њеној привржености показују Роми 56,62 и Албанци 56,25, следе Бошњаци 53,61, док Мађари 49,91 показују најниже вредности у домену породних односа. Роми и Албанци су традиционално упућени на породицу. Код Рома породица је организована као радна заједница (организовање у прикупљању секундарних сировина, просјачењу, преварама) и схвата се као институција која мења државне (разна санкционисања и кажњавања која имају посебну тежину у њиховој субкултури). Код Албанаца породица је хиерархиски постављена, племенски и као у полувојним формацијама потчињени и предпостављени на чијем је челу глава породице. Овакво породично устројство код њих погодује организовањем Албанаца ван породице. Њихове организације су веома јаке, због командног начина организованости, почињени одговарају предпостављенима и без поговора извршавају наређења. Оваква организација породице је и на Сицилији, па не чуди што су се овакви модели организовања, због своје функционалности и укореењености у понашању неки њихови припадници пренели на поље организованог криминала (мафија).

Просечне вредности скорa *љубавних веза* износи 65,85. Албанци 67,38, Роми 66,54 и Бошњаци 66,38, показују висок скор љубавних веза, док Мађари 61,68 показују знатно слабије резултате. Ови резултати су очекивани и за Рома и Албанце. У њиховој традицији је рана веридба и рано ступају у брак, релативно и Бошњаци са руралних подручја се рано жене и вере под притиском породице, па физичка удаљеност појачава емотивну усамљеносту домену љубавних веза, као и основани страх од губљења партнера због боравка у установи какавак је затвор. Мађаре карактерише ниска емоционална блискост и у домену односа са породицом и љубавних веза. То можемо приписати њиховом равнодушности „равнице“, где су емоције у односима на породично везивање и љубавне везе на нижем нивоу, од за нас релевантних испитаника, Рома, Албанаца и Бошњака.

4.5 Социодемографске карактеристике осуђеника припадника националних мањина која се налазе на издржавању казне затвора

Истраживали смо социодемографске карактеристике осуђеника припадника националних мањина која се налазе на издржавању казне затвора. У табелама које следе презентовани су резултати истраживања о старосној доби, образовању, радном статусу, брачном стању и родитељству осуђеника припадника националних мањина.

4.5.1 Старосна доб осуђеника

Најзаступљенија старосна група наших испитаника која чини преко половине је од 27-40 година живота са 56,6%, по заступљености следе, старосна група од 21-27 година са 18,4%, затим од 40-50 година старости са 8,2%, од 18-21 године старости има 2,6%, док је најмање заступљено оних испитаника преко 60. година живота са 1,5%.

Табела 32. Старосна доб осуђеника

Старосна доб осуђеника		
Старосна група	Осуђеници припадници националних мањина	
	Број	%
Од 18-21 г.	5	2,6
21-27 г.	36	18,4
27-40 г.	111	56,6
40-50 г.	25	12,8
50-60 г.	16	8,2
Преко 60 г.	3	1,5
Укупно	196	100,0

Подаци који се односе на године старости затвореника припадника националних мањина су очекивани и подударају се са подацима других истраживача о годинама старости опште популације осуђеника као и подацима Министарства правде Републике Србије.

Истраживање које је спроведено у Окружном затвору Новом Пазару 2009. године на општој популацији осуђених лица нам казује да је њихова просечна старосна доб 30 година живота (Плојовић, 2011).

У истраживању које је спроведено током 2001. и 2002.године у пет заводских установа на територији Србије, најзаступљенија је старосна група од 22-30 година живота са 43,2%, следе од 31-45 година живота са 24,6%, до 21 године живота има 20,2%, док је најмање заступљена старосна група са преко 60 година живота са 2,2% (Јованић,2007).

Према подацима Министарства правде Републике Србије из 2011. године, од 7 925 осуђених лица мушког пола, највећи број је оних између 27-40 година старости 4 044 или 51,0%, следе од 21-27 године старости којих има 1 522 или 19,2%, од 40-50 година старости 1 279 или 16,1% затвореника, преко 60 година живота 249 или 3,1%, најмање оних од 18-21 године старости 144 или 1,8% (Министарство правде Републике Србије, 2011).

4.5.2 Образовање осуђеника

У категоријама ниже школске спреме; незавршену основна школу има 17,9%,са завршеном основном школом их је 34,7%, са започетом средњом школом 18,9% док их је завршеном средњом школом 20,9% и започетом вишом школом или факултетом има 7,7% од којих ни један није завршио, што значи да у категорији завршене средње стручне спреме укупно има 28,5% затвореника припадника националних мањина.

Табела 33.Образовање осуђеника

Школска спрема осуђеника		
Школска спрема	Број	%
Незавршена ош	35	17,9
Завршена ош	68	34,7
Започета средња школа	37	18,9
Завршена средња школа	41	20,9
Започета виша школа или факултет	15	7,7
Завршена виша школа или факултет	0	0,0
Укупно	196	100,0

Добијени подаци који се односе на образовање затвореника припадника националних мањина делимично су у складу са подацима других истраживања која су рађена у Србији и Хрватској на општој популацији осуђеника.

Истраживања која су рађена у Републици Србији слажу се са нашим истраживањем, док се подаци Министарства правосуђа Републике Хрватске не слажу са нашим истраживањем.

Према добијеним подацима истраживања које је вршено 2009. године у Окружном затвору Нови Пазар, у категоријама ниже школске спреме (незавршена основна школа 7,3%, завршена основна школа 54,5% и започета средња школа 12,7%) има укупно 74,5% затвореника док њих 25,5% има завршену средњу школу (Плојовић, 2011)

У истраживању које је спроведено 2001-2002.године, у пет заводских установа на територији Србије (Забела, Падинска Скела, Панчево и Ваљево) нађено је да највећи број осуђених лица има завршену средњу школу (41%). На другом месту по заступљености су осуђена лица су са завршеном основном школом (18,6), односно незавршеном средњом

школом (18,0%). Нешто мање су заступљени осуђеници са завршеним занатом (12%). У узорку је било најмање осуђених лица са високим образовањем (6%), односно незавршеном основном школом (3,8%)(Јованић, Жунић-Павловић, 2006).

По подацима Министарства правосуђа, Управе за затворски сустав Републике Хрватске из 2007, структура испитаника с обзиром на образовање је следећа: 60% има средњу стручну спрему или су квалификовани радници, 22% има завршену основну школу, 9% су неквалификовани и полуквалификовани, 8% нема завршену основну школу има, а вишу или високу стручну спрему има само 1%(Управа за затворски сустав Републике Хрватске 2007).

4.5.3 Радни статус – запосленост

У Табели 34. приказани су подаци о запослености испитаника припадника националних мањина на издржавању казне затвора. Навећи број наших испитаника је незапослен 64,8%, оних који по потреби пружају услуге има 24,0%, док је оних који раде пуно радно време 9,7%, занемарљив је проценат пензионера 1,0% и студента 0,5%.

Табела 34. Радни статус осуђеника

Радни статус осуђеника		
Запосленост	Број	%
Незапослен	127	64,8
Ради пуно радно време	19	9,7
По потреби пружање услуга	47	24,0
Пензионер	2	1,0
Ученик, Студент	1	0,5
Укупно	196	100,0

Подаци о запослености наших испитаника припадника националних мањина разликују се од података добијених истраживањем које је спроведено 2009. године у Окружном затвору Нови Пазар на општој популацији осуђеника, незапослени је било 41,8%, док је већи број био запослен 58,2% (Плојовић, 2011).

У истраживању спроведеном на територији ФБиХ највећи број испитаника у време почињеног кривичног дела био је незапослен (45,2%), док је 28% било запослено и 19,9% је повремено радило(Кораћ, 2008).

4.5.4 Брачно стање

Према подацима из Табеле 35, од укупног броја наших испитаника неожењених има 42,9%, ожењених први пут има 34,2%, ожењених други пут има 9,7%, разведених има 13,3%.

Табела 35. Брачно стање осуђеника

Брачно стање осуђеника

Брачни статус	Број	%
Није ожењен	84	42,9
Ожењен први пут	67	34,2
Ожењен други пут	19	9,7
Разведен	26	13,3
Укупно	196	100,0

Добијени подаци о структури осуђених лица према брачном стању припадника националних мањина слични су подацима до којих су дошли други истраживачи код опште популације осуђеника. Највећи број је неожењених 42,9%, следе ожењени први пут 34,2%, разведени 13,3%, док најмањи број ожењених други пут 9,7%.

Према подацима из истраживања које је спроведено у Окружном затвору у Новом Пазару 2009. године 63,6% затвореника не живи у браку, док њих 36,4% живи у браку (Плојовић, 2011).

У истраживању које је спроведено током 2001. и 2002.године у пет заводских установа на територији Србије неожењених осуђеника било је 51,4%, ожењених 20,2%, оних који су живели у ванбрачној заједници 15,3%, разведених 10,4% и удоваца 2,7% осуђеника (Јованић, 2007).

Упоменутом истраживању спроведеном на територији ФБиХ установљено је да 49,5% испитаника није у браку, 15,1% је разведено, а 10,8% живи у ванбрачној заједници. Само 22,6% испитаника је било ожењено или удато (Кораћ, 2008).

4.5.5 Родитељство

Према резултатима нашег истраживања 52,6% испитаника нема децу док 47,4% има децу.

Табела 36. Родитељство осуђеника

Родитељство осуђеника		
Родитељство	Број	%
Има децу	93	47,4
Нема децу	103	52,6
Укупно	196	100,0

Истраживања која су вршена о родитељству код нас на општој популацији осуђеника разликују се од наших података, док су у подаци региону слични нашим.

У истраживању које је спроведено у пет заводских установа на територији Србије (Забела, Падинска Скела, Панчево и Ваљево), 2001-2002.године, 63,4% осуђеника није имало деце, родитеља је било 36,6% (Јованић, 2007).

У истраживању спроведеном у заводским установама на територији ФБиХ, једно дете има 23,6%, двоје деце 16,2%, без родитељства је било 59,5% испитаника.

У погледу социодемографских обележја наше испитанике карактерише то што у граду живи 3/4 њих 148 или 75,5 %, док је 1/3 са села 48 или 24,5 %. Према добијеним подацима истраживања које је вршено 2009. године у Окружном затвору Нови Пазар, у граду је живело 85,5% осуђеника опште популације док свега њих 14,5% живело на селу,

што значи да се наши испитаници не разликују од већинске осуђеничке популације по месту становања.

У истраживању социодемографских карактеристика испитаника припадника националних мањина која се налазе на издржавању казне затвора зрело старосано доба преовладава . Наше испитанике смо поделили према старосним групама и то по добу зрелости; доба адулације до 21 године живота, рано зрело доба од 21-27 година, зрело доба 27-40 година и од 40-50 година, старије зрело доба од 50-60 година, доба старости преко 60 година. У нашем истраживању најзаступљенија група је зрелога доба са 56,6%, а и просечна старост испитаника била је 34,87 година што припада овој групи осуђеника, такође проечна старосна доб осуђеника је из групе зрелог доба и износила је 29,98 година у истраживању које је спроведено у Окружном затвору у Новом Пазару 2009. године. Према подацима Министарства правде Републике Србије из 2011. године, од свих осуђеника који су се налазили на издржавању казне затвора ова група осуђеника је била најзаступљенија са 51,0%, што значи да она доминира нашим пеналним установама и не разликује се од наших испитаника.

Низак степен образовања карактеристичан је за наше испитанике. У категоријама ниже школске спреме веће је учешће наших испитаника са 71,4% (незавршену основна школу има 17,9%,са завршеном основном школом их је 34,7%, са започетом средњом школом 18,9%).Средњи степен образовања има 28,6% (са завршеном средњом школом 20,9% и започетом вишом школом или факултетом од којих ни један није завршио има 7,7%).У поменутом истраживању које је рађено у Окружном затвору у Новом Пазару 2009. године, у категоријама ниже школске спреме има укупно 74,5% затвореника док њих 25,5% има завршену средњу школу, што се слаже са нашим истраживањима.У истраживању које је спроведено током 2001. и 2002.године у пет заводских установа на територији Србије највећи број осуђених лица има завршену средњу школу (41%) у категоријама ниже школске спреме има 40,4% (незавршеном основном школом (3,8%)са завршеном основном школом (18,6), односно незавршеном средњом школом (18,0%). У региону ситуација је сасвим другачија, по подацима Министарства правосуђа Републике Хрватске из 2007. године 60% има средњу стручну спрему или су квалификовани радници, 39% спада у категоријама ниже стручне спреме, а 1% их је са завршеном вишом школом или факултетом.

Незапосленост наших испитаника је доминантна категорија са 64,8% када се сагледају резултати нашег истраживања. Оних који су имали пуно радно време пре доласка на извршавању казне затвора је испод 10%, а привремени послови су најчешћи код наше популације испитаника који раде. Карактеристика свих осуђеника је илегално издржавање (крађе, шверц и други облици сиве економије) и помоћ од родитеља и пријатеља Подаци о школској спреми и запослењу нису поуздани показатељи социјалног и материјалног статуса појединца, поготово када се има у виду да извршење кривичних дела може бити извор знатних прихода.

Наше испитанике карактерише висок проценат оних код којих је заступљена брачна заједница, а скоро половина њих су родитељи. Преко половине наших испитаника укупно је у браку или је било у браку њих 57,1%, док је неожењених 42,9%, што уједно и представља нашу највећу појединачну категорију.Када се узму резултати брачног статуса наших испитаника да је ожењено први пут 34,2%, ожењено други пут 9,7% и разведено 13,3%, велик проценат родитељства од 47,4% наших испитаника не чуди већ се може тиме објаснити.

4.6 Разлике према криминолошко-пенолошким обележјима од већинске популације

Висок степен рецидивизма карактерише осуђенике који се налазе на издржавању казне затвора. Проблем рецидивизма може се повезати са више чиниоца који утичу на његово јављање као што су; склоност лица да врше кривична дела, лоша функционалност правосудног система, неадекватна организација социјалног старања, а посебно оно што је за наше подручје истраживања значајно неефикасан систем извршења кривичних санкција у пеналним установама, као и њихов пост пенални прихват и интегрисање у нормалан живот. Рецидивизам наших испитаника (63,3%) припадника националних мањина карактеристичан је и за општу популацију осуђених лица која се налазе на издржавању казне затвора и скоро је идентичан (63%) са резултатима Управе за извршење кривичних санкција Министарства правде Републике Србије.

Структура извршених кривичних дела наших испитаника одговара званичним подацима о врсти учесталости у односу на општу осуђеничку популацију. Имовинска кривична дела карактеристична су за наше испитанике. Кривично дело тешка крађа (крађа) је присутно код готово половине наших испитаника (44,9%), а и у званичним извештајима о структури извршених кривичних дела осуђених лица ово дело је најзаступљеније. У великом проценту су заступљена кривична дела у вези са дрогом (33,2%), насилничко понашање (19,9%) и фалсификовање (7,7%). Кривична дела против живота и тела код наших испитаника заступљена су испод десет процената. Употреба и поседовање ватреног оружја (6,6%), убиства и покушаја убиства (6,6%), силовање и проституција око једног процента.

Карактеристично за наше испитанике је да је већина њих (43,4%) провело у затвору од једне до пет година, док је (42,5%), провело до годину дана. С обзиром на висок проценат рецидивизма (63,3%) наших испитаника, ови резултати су очекивани. Доминантни су три групе наших испитаника припадника националних мањина на издржавању казне затвора и чине скоро 2/3; од 6-12 месеци 25,5%, од 2-5 година 25,0%, од 1-2 године 18,4%. Преко пет година затвора је провело у затвору (13,6%) наших испитаника.

Низак степен образовања и социоекономски притисак којим су изложени нижи слојеви друштва погодују развоју различитих облика девијантних, деструктивних и антисоцијалних понашања, међу којима је и злоупотреба психоактивних супстанци и алкохола. Оправдано је претпоставити да под утицајем алкохола и дрога многи од њих извршавају кривична дела са елементима насиља, као што су крађе, разбојништво, насиље у породици, силовање, убиство и покушај убиства. Међутим, наша истраживања показују да је број зависника међу осуђеницима припадницима националних мањина, мањи у односу на општу осуђеничку популацију. Код наших испитаника злоупотреба психоактивних супстанци присутна је код 34,2%, што је мање од опште популације осуђеника на издржавању казне затвора, оних који не злоупотребљавају ПАС је

65,8%.Кориришћење алкохол у значајној мери је присутно код наших испитаника из узорка, њих 40,8%, док њих 59,2% не користи.

У табелама које следе презентовани су резултатинаших истраживања о криминолошко-пенолошким обележјима осуђеника припадника националних мањина који се налазе на издржавању казне затвора.

4.6.1 Разлике у односу на ранију осуђиваност

Ранија осуђиваност је карактеристична за наше испитанике. Њих 63,3% је рецидивиста, док је примарних оних који су први пут осуђених има 36,7%.

Табела 37. Разлике у односу на ранију осуђиваност

Разлике у односу на ранију осуђиваност		
Рецидивизам	Број	%
Није осуђиван	72	36,7
Осуђиван	124	63,3
Укупно	196	100,0

Наши резултати се слажу са истраживањима кој су рађена на општој популацији осуђених лица код нас.

У истраживању које је спроведено 2009. године у Окружном затвору Нови Пазар на општој популацији 90,9% је повратника, 9,1% није раније осуђивано (Плојовић, 2011).

Према подацима Министарства правде Републике Србије из 2011. године, од укупно 7 018 осуђеника мушког пола 4 420 је повратника или 63%, док је први пут осуђених 2 598 или 37% (Министарство правде Републике Србије, 2011).

4.6.2 Структура извршених кривичних дела

Према структури извршених кривичних дела наших испитаника из узорка припадника националних мањина која се налазе на издржавању казне затвора најзаступљеније кривично дело је тешка крађа са 44,9%, истичу се по учесталости и дела у вези са дрогом са 33,2% и насилничко понашање са 19,9, следе дела разбојништва са 10,7%, кршење услова за условни отпуст 8,2%, фалсификовање 7,7% , употреба и поседовање ватреног оружја и убиства и покушаја убиства са 6,6%, док су дела за силовање и проституцију заступљена око једног процента.

Табела 38. Структура извршених кривичних дела

Структура извршених кривичних дела		
Врсте кривичних дела	Број	%
Тешка крађа	88	44,9
Разбојништво	21	10,7
Насилничко понашање	39	19,9
Дела у вези са дрогом	65	33,2
Фалсификовање	15	7,7
Употреба и поседовање ватреног оружја	13	6,6

Кршење услова за условну осуду или отпуст	16	8,2
Силовање	3	1,5
Убиство и покушај убиства	13	6,6
Проституција	2	1,0
Остало	18	9,2
Укупно	293	100

Добијени подаци о структури извршених кривичних дела припадника националних мањина слични су подацима као код опште популације осуђеника.

Према добијеним подацима истраживања које је вршено 2009. године у Окружном затвору Нови Пазар, најзаступљенија су дела производње и стављања у промет опојних дрога (58,2%) и тешке крађе (49,1%) (Плојовић, 2011).

У структури кривичних дела осуђених лица у 2011. години, од укупно 7933 лица која су се налазила на издржавању казне, најзаступљенија дела била су тешка крађа, крађа, прикривања и сл. (1 984 осуђеника), злоупотреба дрога (1 688), разбојништво (800), телесне повреде (313), поседовање оружја (244), насиље у породици (392), силовање (109), убиство и покушај убиства (268) и друга кривична дела (1554) осуђеника (Министарство правде РС, 2011).

4.6.3 Време проведено у затвору

У табели је дат приказ колико су наши испитаници провели временски у затвору. Највећи број је оних који су укупно провели у затвору од 6-12 месеци 25,5%, од 2-5 година 25,0%, од 1-2 године 18,4%, следе од 3-6 месеци 11,2%, 5-10 година 8,7%, до 3 месеца 6,1%, од 10-15 година 3,6%, њих двоје има од 15 до 20 година, а преко 20 година има једно.

Табела 39. Време проведено у затвору

Време проведено у затвору		
Укупна дужина казне	Број	%
До 3 месеца	12	6,1
3-6 месеци	22	11,2
6-12 месеци	50	25,5
1-2 год.	36	18,4
2-5 год.	49	25,0
5-10 год.	17	8,7
10-15 год.	7	3,6
15-20 год.	2	1,0
преко 20 год.	1	0,5
Укупно	196	100,0

Истраживања која су рађена код нас и званични статистички показатељи Министарства правде Републике Србије на општој популацији слажу се са нашим истраживањима колико су времена провели у затвору припадници националних мањина.

У раније поменутом истраживању у заводским установама на територији Србије највише је било осуђеника који су у затвору провели до 6 месеци 38,8%, следе они који су провели од 1 до 3 године 27,3%, затим они преко 3 године 21,3% а најмање је оних од 6 месеци до 1 године (Јованић,2007).

Према подацима Министарства правде Републике Србије из 2011. године од укупног броја свих осуђеника на издржавању казне затвора којих је било 7 925, највећи број оних који су провели у затвору је од 6-12 месеци 1486, од 1-2 године има 1 436, од 3-6 месеци има 1 306, затим следе осуђеници од 2-3 године 783, од 1-3 месеца 760, затим следе теже затворске казне, од 5-10 година 433, од 10-15 година 133, од 15-20 година 47, од 20-40 година 25 осуђеника (Министарство правде Републике Србије, 2011).

4.6.4 Коришћење дрога

Подаци о преваленцији злоупотребе психоактивних супстанци код испитаника из узорка приказани су у Табели 40. Код већине наших испитаника не постоји злоупотреба психоактивних супстанци 65,8%, док је њих 34,2% злоупотребљавало пас.

Табела 40. Коришћење дрога

Коришћење дрога		
Да ли постоји злоупотреба пас	Број	%
Постоји	67	34,2
Не постоји	129	65,8
Укупно	196	100,0

Наше истраживање показује да је злоупотреба психоактивних супстанци код наших испитаника у значајној мери мање заступљена него код осуђеника опште популације, према резултатима истраживања која су рађена код нас и званичним статистичким подацима Министарства правде Републике Србије.

Резултати истраживања које је рађено 2009. године у Окружном затвору Нови Пазар,показују да 80% осуђеника који се налазе на извршењу казне затвора злоупотребљавају психоактивне супстанце, а 20% не(Плојовић, 2011).

Према подацима Управе за извршење заводских санкција, укупан број зависника од психоактивних супстанци међу лицима лишеним слободе у 2011. години износио је 4. 929 или 62,2%(Министарство правде Републике Србије, 2011).Слична ситуација је и у другим земљама у свету. На пример, уаустралијским затворима између 50% и 80% осуђеника који се налазе на издржавању казне су зависници од психоактивних супстанци (AustralijanBureauofCriminalIntelligence, 2000).У Енглеској и Велсу, 63% мушке и 42% женске популације међу лицима који се налазе на издржавању казне су зависници од психоактивних супстанци или алкохола(Singleton et al.,1998). Амерички *Bureau of Justice Statistics* наводи да је 1997. године 70% осуђеника у државним затворима и 57% у савезним затворима пре затварања користило дрогу и акохол, а у 2002. години у америчким затворима нађено је да 52% жена и 44% мушкараца задовољавају критеријуме за постављање дијагноза болести зависности (Bureau of Justice Statistics, 2006).

4.6.5 Коришћење алкохола

Наши испитаници из узорка користе алкохол у значајној мери њих 40,8%, док њих 59,2% не користи.

Табела 41. Коришћење алкохола

Коришћење алкохола		
Да ли постоји злоупотреба алкохола	Број	%
Постоји	80	40,8
Не постоји	116	59,2
Укупно	196	100,0

Наши добијени подаци из узорка показују већи проценат коришћења алкохола од опште популације осуђеника

Према подацима Управе за извршење заводских санкција, међу лицима лишеним слободе у 2011. број регистрованих алкохоличара износи 1 880 или 23,8% (Министарство правде Републике Србије, 2011).

Истраживања које је рађено 2009. године у Окружном затвору Нови Пазар показује да више од половине испитаника (60%), повремено или стално злоупотребљава у комбинацији наркотике и алкохол, само алкохол злоупотребљава 12,7%, а само наркотике 7,3% испитаника (Плојовић, 2011).

У Србији 57,4 % становништва не конзумира алкохол (или није пило никада у животу, или је пробало само једном или два пута у животу, или је пило некада а сада више не пије). Нешто више од петине становништва Србије (21,4%) није никада у животу пило алкохолна пића. Значајно мањи проценат одраслог становништва које не конзумира алкохол регистрован је у Војводини (54,8%) и југоисточној Србији (52,6%), као и у градским насељима (53,5%) у односу на остала (61,3%) (Министарство здравља Републике Србије, 2006).

5 ЗАКЉУЧАК

Истраживање је показало да су припадници националних мањина веома занимљива популација, и да је проучавање њихових идентитета и културних образаца релевантан научни проблем. Будући да је ово готово пионирско истраживање, свесни смо многих његових недостатака.

Истраживање је показало да постоји неколико основних научних проблема који се у будућности морају решити како би се овај проблем ваљано проучио. Као први од тих проблема јавља се онај који се односи на питање да ли целу популацију припадника мањина треба посматрати као целину и да ли резултате који они показују на разним истраживачким инструментима треба упоређивати са резултатима које постижу припадници већинске заједнице у затворима. Као друго, имамо проблем различите бројности припадника различитих мањина, па у складу са тим, није могуће добити релевантне податке за припаднике свих мањина. Као треће, јавља се проблем упоређивања резултата осуђених лица са резултатима лица која живе на слободи, а која припадају истим заједницама као и осуђена лица.

У нашем узорку имамо неколико заједница које се разликују како по бројности, тако и по свом статусу, али и по односу према већинској популацији. Хрвати, Мађари, Бошњаци, Албанци и Румуни су националне мањине које имају земљу матицу, те им је стога лакше да одрже своје карактеристике и да инсистирају на њима. Роми, Власи и Буњевци немају земљу матицу, али се различите инстанце брину о њиховим правима (Међународна заједница, или заинтересоване стране, као што је у случају Буњеваца Република Хрватска, или у случају Влаха Република Румунија). Румуни и Власи припадају истој конфесији као и већински народ у Србији, док остали припадају различитим конфесијама. С друге стране, Хрвати и Бошњаци говоре истим језиком као и већински народ, док остали имају посебан језик. У наредном делу биће изнети најважнији закључци према хипотезама истраживања.

Карактеристика наших испитаника је да нису редовни верници, јер скоро половина њих (46,9%) посећује верске објекте једном или два пута годишње или никако (27,00%), што чини преко две трећине испитаника, док једна трћина чини групу редовних верника, једном недељно (20,9%) и сваки дан (5,1%). Између различитих религија, конкретно припадника ислама и католика велика је разлика у посетама верских објеката. Исламски верници их редовније посећују од католичких, док између осталих националности у посетама нема значајније разлике. Већина наших испитаника (91,8%) слави неки од верских празника. Припадници ислама најчешће славе, Бајрам и Рамазан, православци породичне славе, Божић и Васкрс, Роми Ускрс, каталоци Божић и Васкрс. Наши испитаници најчешће преко верских празника негују свој идентитет као највећу традиционалну вредност. Од испитаника који су релевантни за наш узорак, Мађари

(90,9%), Бошњаци (83,3%) и Албанци (75,0%) су читали основне верске књиге (Библију и Кур'ан). Етничку дистанцу смо испитавали тако што смо испитивали да ли су у браку из исте етничке групе. Највећи степен етничке дистанце показују, Албанци, Буњевци и Хрвати, док Роми, Мађари и Бошњаци показују низак степен етничке дистанце. Од наших испитаника, децу нема (45,4%), није их крстило или сунетило (18,4%), док их је крстило (15,8%) и сунетило (20,4%). Искључиво као свој матерњи језик Албанци сматрају албански, Мађари сматрају мађарски језик, Бошњаци (87,3%) сматрају босански језик, Роми (80,8%) сматрају ромски језик. Већина испитаника боље говори матерњим језиком (54,6%), него српски језик (16,3%) или подједнако (29,1%), са породицом матерњим језиком говори већина испитаника. (80,6%). Приликом писања 87,8% користи латинично писмо, слушају музику која је карактеристична за њихову заједницу, Мађари – мађарску (86,4%), Албанци – албанску (75,0%), Бошњаци и Роми слушају најразноврснију музику. Од историјских личности најчешће наводе политичаре и личности из ближе историје, док су код историјских догађаја знатно дезорјентисани, Мађари не наводе ни један, док Роми наводе оне који су карактеристични за већинску заједницу. Већина испитаника се изјашњава да највише цени свој народ.

Осуђеници припадници националних мањина на издржавање казне затвора, најчешће долази из града, преко две трећине њих, при чему они доносе урбане навике, за разлику од традиционалног сеоскога становништва које је сасвим другачије едуковано. Због ових разлика може доћи до „сукоба“ између ове две групе осуђеника. Осуђеници припадници националних мањина који се налазе на издржавању казне затвора су просечно зрелог старосног доба. Налазе се на издржавању казне затвора када су радно најспособнији и умно најачи, када треба да пруже својој породици материјалну, социјалну и општу сигурност, дају допринос својој и општој друштвеној заједници, што указује на озбиљност ситуације у којој се налазе. У нашем узорку нема статистички значајних разлика у годинама старости. Најмлађи испитаници из релевантног узорка за нас су Роми (33,4) године, а најстарији су Мађари (39,36) година. Од свих испитаника у структури образовања највећи степен имају Мађари који у највећем броју имају завршену или започету средњу школу, док Роми очекивано имају најнижи степен образовања, али не у оволико великом проценту, са незавршеном основном школом има их 46,2%, док свега 3,8% има завршену средњу школу. Највећи број Бошњака има завршену основну школу 40,2%. Радно оспособљених осуђеника припадника националних мањина који се налазе на извршењу казне затвора, има релативно мали број, када се узму у обзир њихове године, потребе за радом и стицање социјалне и остале сигурности преко њега. Од за нас релевантног узорка највише има Мађара са неким занимањем преко две трећине, скоро половина Бошњака нема занимање што представља изненађење, док свега једна четвртина Рома има неко занимање што је и очекивано.

Укупна вредност Скале националне везаности код свих испитаника износи 27,58. Код Мађара она износи 28,77, следе Роми са 28,71, Албанци 28,00, док је код Бошњака 26,44. Код Мађара и Рома је најизраженије *непостојање* националне везаности, док је *искључива* национална везаност најмање изражена код Мађара. Код Рома су очекивани резултати, док се за резултате Мађара то не би могло рећи. Код Албанаца и Бошњака ситуација је скоро супротна. Они имају најизраженију *истакнуту* националну везаност, док је *опителјудска* национална везаност код њих најмање изражена. Религијски фактор код наших испитаника за постојање националне везаности не мора бити један од примарних. Мађари и део Албанаца су католици, одређен број Рома декларише се да је

исламске вероисповести, као и сви Бошњаци, а имају супротне резултате код најизраженије и најмање изражене националне вредности. Године старости не утичу на националну везаност испитаника старијих и млађих од тридесет година старости. Укупна просечна вредност на скали националне везаности значајно је већа код Мађара који живе у граду, док је код Бошњака ова вредност већа код оних који живе на селу, код Рома и Албанаца нема ових разлика. Учесталост посете богомољама не утиче на националну везаност испитаника, Мађари и Роми са нижим образовним нивоом имају већу националну везаност, док код Бошњака и Албанаца то није случај. Матерњи језик код свих испитаника утиче на већу *искључиву* и *истакнуту* националну везаност, док мању имају код *општељудске* и *непостојања* националне везаности а испитаници који више користе ћирилично писмо имају веће вредности непостојања националне везаности.

Успешност социјалних односа код испитаника истраживали смо преко социјалних стратегија, да ли они користе адекватне (адаптивне) или неадекватне стратегије у установи какав је затвор. Од испитаника релевантних за узорак социјалне стратегије укупно највише користе Албанци 98,63, следе Бошњаци 97,99, затим Мађари 96,68, док их Роми 95,60 најмање користе. Адаптивне стратегије, очекивање успеха, сопствена контрола и тражење социјалне подршке у све три категорије најчешће користе Албанци, највећи су оптимисти, имају сопствену контролу и када им је потребна траже подршку од других. Бошњаци најчешће траже подршку од других, оптимистични су и имају сопствену контролу. Мађари имају сопствену контролу, најмањи су оптимисти и траже социјалну подршку. Роми најслабије користе адекватне стратегије, не траже подршку од других, имају најнижи степен сопствене контроле и оптимисти су. Неадаптивне стратегије су, понашање ирелевантно за задатак, избегавање и песимизам. Њих најчешће користе Бошњаци, они избегавају друге, траже изговор за могућ неуспех и најмањи су песимисти. Мађари имају највећи степен песимизма, намањи избегавања и често користе изговор за могућ неуспех. Роми због могуће непријатности често користе стратегију избегавања, песимистични су и не користе изговоре за могуће неуспехе. Албанци су склони избегавању, имају изговор за могућ неуспех и нису песимисти.

Колико припадници националних мањина свој живот сматрају смисленим колика је сврха њихове егзистенције, испитивали смо преко скале смисла живота. Од релевантног узорка за нас Албанци 94,13 су показали најбоље вредности, док Роми 82,48, показују најмање вредности на скали. То можемо тумачити тиме што је код Албанаца, упркос томе што су они као и Роми вишеконфесионална заједница национални идентитет одржавају вековима упркос притисцима којима су били изложени и кроз њега, у његовом одржавању они свој живот чине смисленим. Код Рома можемо рећи да је супортан случај, они су склони етничкој мимикрији, не маре за колективитетом и често не пристају да се идентификују као Роми. Они свој живот свде на очувању пуке егзистенције и не схватају га смисленим у оном домену као Албанци 94,13, Мађари 91,50, Бошњаци 87,62.

Религиозну зрелост мерили смо кроз практиковање вере и религиозна убеђења, где њено мање практиковање доводи до веће религиозне зрелости. Мађари показују највећи степен религиозности 3,91, где они преко тридесет година 4,07, показују већу религиозну зрелост од оних испод тридесет година 3,57. Албанци 3,63 показују релативно велику религиозну зрелост, која је већа код оних испод тридесет година 4,00, од оних преко тридесет година 3,50. Знатно ниже вредности религиозне зрелости заступљене су код Рома 2,88, где су нешто мало религиозно зрелији они млађи од тридесет година 3,00, од оних

преко тридесет година 2,80 и Бошњака 2,72, где су просечне вредности оних старијих од тридесет година веће 2,81 од оних испод тридесет година 2,56.

Како припадници националних мањина реагују на неправду и колико су осетљиви на њу, испитивали смо из перспективе, када је он сам жртва, када су други жртва а он сам посматрач и где он профитира у неком догађају када је учесник или није. Албанци имају највеће вредности из све три перспективе, жртве 4,88, посматрача 4,94 и профитера 5,01, код њих и највећа укупна просечна вредност 14,83, док Мађари имају најниже у све три перспективе, жртве 2,86, посматрача 3,39 и профитера 3,38. Просечна вредност скале осетљивости на неправду код свих испитаника износи 12,02. Највећа је код Албанаца 14,83, код Рома 12,82, Бошњака 11,77, најнижа је код Мађара и ова вредност у просеку износи 10,05.

Усамљеност националних заједница у институцији какав је затвор мерили смо кроз скале социјалне и емоционалне усамљености. Социјалну усамљеност смо мерили кроз пријатељске односе, а емоционалну усамљеност кроз породичне односе и љубавне везе. Просечна вредност скорa пријатељских односа код свих испитаника износи 65,04 и највећу социјалну усамљеност у домену пријатељских односа показују Албанци 72,13, следе Роми 67,46 и Мађари 66,36, док Бошњаци 62,82, показују најмањи степен социјалне усамљености. Просечна вредност скорa односа са породицом износи 54,02. Највећи недостатак емоционалне близине и присности у односима са породицом показују Роми 56,62 и Албанци 56,25, следе Бошњаци 53,61, док Мађари 49,91 показују најниже вредности. Просечне вредности скорa љубавних веза износи 65,85. Албанци 67,38, Роми 66,54 и Бошњаци 66,38, показују висок скор љубавних веза, док Мађари 61,68 показују знатно слабије резултате.

У истраживању социодемографских карактеристика испитаника припадника националних мањина испитивали смо, њихову старосну доб, образовање, запосленост брачно стање и родитељство. Испитанике смо поделили према старосним групама и просечна старост испитаника је 34,87, што нам говори да је најзаступљенија група зрелог старосног доба. Низак образовни ниво карактерише осуђенике припаднике националних мањина. Највећи број њих има незавршену основна школу 17,9%, са завршеном основном школом их је 34,7%, са започетом средњом школом 18,9%. Са завршеном средњом школом има их 28,6, вишу школу или факултет нема нико, док започете имају 7,7%. Њих карактерише велики проценат незапослености 64,8%, преко половине њих је ожено или било ожењено и 47,45 има децу.

Рецидивизан је карактеристика наших испитаника 63,6%, а од кривичних дела најзаступљеније кривично дело је крађа 44,9% и кривична дела у вези са злоупотребом психоактивних супстанци (дрога) 33,2%. Највећи број њих је са казном до пет година затвора 85,9%. Број зависника међу осуђеницима припадницима националних мањина је мањи у односу на општу осуђеничку популацију. Злоупотреба психоактивних супстанци присутна је код 34,2% њих, што је знатно мање од опште популације осуђеника на издржавању казне затвора 62,2%. У нашем узорку коришћење алкохола у значајној мери је присутно 40,8%, њих 59,2% не користи, док према резултатима Министарства правде републике Србије из 2011, 23,8% је алкохоличара међу лицима лишених слободе.

Наше полазне хипотезе показале су се као оправдане. Заједнице се међусобно прилично разликују, с тим да није увек лако открити смисао или логику тих разлика.

Показало се да поједине заједнице по неким показатељима понашају потпуно другачије од осталих заједница, тј, да показују супротне тенденције и оријентације.

Хипотеза 1: Постоје међусобне културолошке и религијске разлике између припадника националних мањина која се налазе на издржавању казне затвора, као и између припадника мањина и већинске популације. Те разлике могуће је препознати, издвојити, дефинисати, измерити, систематизовати и представити. Тако обрађене и представљене разлике могуће је искористити за јасније сагледавање проблема осуђених лица, као и за стицање више знања о етничким заједницама у Србији. На крају, та сазнања могуће је преточити у директне акције или пројекте у циљу стварања бољих услова за осуђена лица, односно за ефикасније деловање правосудног система и заводских служби.

Потврђена је претпоставка да постоје међусобне културолошке религијске разлике између испитаника који се налазе на издржавању казне затвора.

Наши испитаници су различите вероисповести, Бошњаци, Мађари, Буњевци и Хрвати су једноконфесионалне заједнице, док су Роми и Албанци вишеконфесионалне заједнице. Сви Бошњаци, већина Албанаца и мањи део Рома је исламске вероисповести, Мађари, Буњевци и Хрвати су католици, док су већина Рома православци. Исламски верници редовније посећују верске објекте, док је код католика оне занемарљиве. Између појединих припадника националности нема разлика у посетама верским објектима. У испитиваном узорку постоје значајне разлике у слављењу различитих верских празника и већина испитаника слави своје верске празнике. Постоје значајне разлике у читању верске литературе, Мађари су читали Библију док су Бошњаци и Албанци у већини случајева читали Кур'ан. Мађари, Бошњаци и Роми показују низак степен етничке дистанце, док Албанци, Буњевци и Хрвати показују висок степен етничке дистанце. Преко половине наших испитаника има децу, а од оних који их имају углавном су их крстили или сунетили, у складу са вероисповешћу. Већина испитаника језик своје заједнице сматра за матерњи језик, боље га говори него српски језик и њиме говори са својом породицом. Када треба да издвоје историјску личност и догађај који је карактеристичан за њихову заједницу они лутају, док највише цене народ коме припадају.

Хипотеза 2 : Постоје разлике међу припадницима исте етничке заједнице или нације по свим набројеним параметрима, а с обзиром на место становања, године старости, степен образовања и професију.

Потврђене су претпоставке да постоје разлике међу припадницима исте етничке заједнице, с обзиром на место становања, степену образовања и професију, док године старости непоказују значајне разлике између испитаника појединих националности у узорку.

Карактеристика наших испитаника је да живе у граду, преко две трећине, од чега највећи број Бошњака, следе Роми, затим Мађари па Албанци. Просечна старост наших испитаника износи 34,87 године, што значи да су просечног старосног доба и нема статистички значајних разлика између појединих националности у узорку. Постоје значајне разлике у образовању испитаника. Највећи степен образовања имају Мађари, следе Бошњаци, док су Роми очекивано најнеобразованији. Већина Мађара има неку професију, преко половине Бошњака и свега једна четвртина Рома.

Хипотеза 3 :Постоје разлике у односу на националну везаност између самих припадника националних мањина који се налазе на издржавању казне затвора, као и у односу на, старост, место становања, посете богомољама, образовању, језику и писму.

Претпоставка о постојању разлика у односу на националну везаност између самих испитаника припадника националних мањина је потврђена.

Националну везаност испитивали смо код испитаника који су релевантни за узорак, Мађара, Бошњака, Рома и Албанаца. *Искључиву* националну везаност нема ни једна национална група која је релевантна за наш узорак, док је она најмање изражена код Мађара и Рома. *Истакнуту* као најизраженију имају Албанци и Бошњаци и њена просечна вредност 7,92 и највећа је од свих испитаника. *Општељудска* национална везаност има најмању просечну вредност 5,47 а најмања је код Бошњака и Албанаца. *Непостојање* националне везаности најизраженије је код Мађара и Рома, док је код Албанаца и Бошњака мање изражена. На укупној скали националне везаности највеће резултати имају Мађари 28,77, а најниже Бошњаци 26,44. За националну везаност године старости немају значаја, док место становања утиче на Мађаре који живе у граду и Бошњаке на селу, код њих је национална везаност израженија, као и код оних Бошњака који чешће посећују богомоље. Код Мађара и Рома нижи образовни ниво утиче на националну везаност, док код Бошњака и Албанаца то није случај. Сви испитаници који боље говоре матерњи језик него Српски језик или подједнако имају веће просечне вредности *искључиве* и *истакнуте* националне везаности, док имају значајно мању просечну вредност *општељудске* и *непостојања* националне везаности. *Непостојање* националне везаности код Бошњака који више користе ћирилицу значајно је већа него код оних који више користе латиницу и просечна вредност *непостојања* националне везаности код испитаника свих националности који више користе ћирилицу значајно је већа него код оних који више користе латиницу.

Хипотеза 4:Постоје разлике у коришћењу социјалних стратегија између припадника националних мањина који се налазе на издржавању казне затвора.

Предпоставке о разликама у коришћењу адекватних и неадекватних социјалних стратегија су потврђене.

Адекватне стратегија највише користе Албанци у све три субскеале. Резултате показују да су они, највећи оптимисти (очекивање успеха) 11,13, господаре самим собом (сопствена контрола) 25,00 и траже подршку од других (тражење социјалне подршке) 18,38. Бошњаци их најчешће користе у тражењу подршке од других 17,20, имају сопствену контролу 24,84 и оптимисти су 10,25. Мађари су најмањи оптимисти 9,68, имају сопствену контролу 25,00, и траже социјалну подршку 17,05. Роми од испитаника релевантних за узорак најслабије користе адекватне стратегије. Имају најнижи степен сопствене контроле 23,75, не траже подршку од других 16,35 и оптимисти су 10,63. Неадекватне стратегије, најчешће користе Бошњаци, они најчешће траже оправдање за могућ неуспех 19,72, плаше се могућег неуспеха и зато избегавају друге више од осталих 16,23, док су најмањи песимисти 9,76. Мађари су најпесимистичнији 10,96, користе изговор за могућ неуспех 19,14 док имају најмањи степен анаксиозности и немају потребу за избегавањем 14,86. Роми ретко користе неадекватне стратегије, од релевантног узорка они најмање траже изговор за могућ неуспех 18,85, слабо користе избегавање у односу са другим особама 15,96, док су заокупљени могућим неуспехом или песимистични 10,06.

Албанци се неукључују у односе са другима због анаксиозности 15,00, имају изговор за могућ неуспех 19,38 и најмањи су песимисти 9,75.

Хипотеза 5: Припадници националних мањина који се налазе на издржавању казне затвора различито доживљавају свој живот смисленим и сврсисходним.

Потврђена је и претпоставка да наши испитаници који се налазе на издржавању казне затвора различито доживљавају свој живот смисленим.

На скали смисла живота најбоље резултате показују Албанци 94,13, следе Мађари 91,50, затим Бошњаци 87,62, док је код Рома 82,48 ова вредност најнижа, од испитаника који су релевантни за наш узорак. Разлике су нарочито изражене између Албанаца и Рома $p=0,050$ и Мађара и Рома $p=0,013$. Приметне су разлике у просечним вредностима, код Бошњака који живе у породици 88,12 и оних који живе сами 81,75, Рома који живе у породици 82,64 и оних који живе сами 81,00, код Албанаца су веће вредности код оних који живе сами 104,00, него код оних који живе у породици 92,71, док су код Мађара ове вредности изједначене 91,50.

Хипотеза 6: Припадници националних мањина који се налазе на издржавању казне затвора изражавају различито зрела поимања религиозности.

Претпоставке о различитим поимањима зрелости религиозности међу припадницима националних мањина су потврђене.

Мађари 3,91 посебно и Албанци 3,63 показују знатно већу религиозну зрелост у односу на Роме 2,88 $p=0,015$ и Бошњаке 2,72 $p=0,001$. Постоје разлике у односу на старост, млађих и старијих од тридесет година, мада оне нису велике. Већу религиозну зрелост показују старији од тридесет година, Мађари 4,07, млађи од тридесет година 3,57 и Бошњаци 2,81, млађи од тридесет година 2,56. Код Албанаца већу религиозну зрелост показују млађи од тридесет година 4,00, док старији од тридесет година имају 3,50 и Рома 3,00, старији од тридесет година имају 2,80.

Хипотеза 7: Припадници националних мањина који се налазе на издржавању казне затвора на различите начине реагују на неправду.

Потврђене су претпоставке да припадници националних мањина који се налазе на издржавању казне затвора на различите начине реагују на неправду.

Осетљивост на неправду смо испитивали из перспективе; *жртве* где је он жртва, *посматрача* када су жртве други а он само посматрач и *профитера* где појединац сам профитира и учествује у томе. Највеће вредности осетљивости на неправду из перспективе *жртве* имају Албанци 4,88, следе Роми 4,15, затим Бошњаци 3,79, док је она код Мађара 2,86 значајно нижа у односу на Албанце (4,88; $p=0,001$) и Бошњаке (3,79; $p=0,012$). Највећу вредност из перспективе *посматрача* имају Албанци 4,94, следе Роми 4,50, затим Бошњаци 3,97, код Мађара 3,39 је најмањи скор и значајно је нижа у односу на Албанце (4,94; $p=0,017$) и Роме (4,50; $p=0,003$). Највећу вредност из перспективе *профитера* имају Албанци 5,01, Роми 4,18, Бошњаци 4,00 и Мађари 3,38. Субскеале које испитују осетљивост на неправду из перспективе посматрача и профитера показале су се повезане. Просечна вредност скале осетљивости на неправду код свих испитаника износи 12,02. Највећа је код Албанаца 14,83, код Рома 12,82, Бошњака 11,77, најнижа је код Мађара и ова вредност у просеку износи 10,05.

Хипотеза 8: Припадници националних мањина на различите начине међусобно доживљавају себе и свој однос с различитим и другим особама када се налазе на издржавању казне затвора

Предпоставке да националне мањине на различите начине међусобно доживљавају себе и свој однос с различитим и другим особама је потврђена.

Скалом социјалне и емоционалне усамљености испитивали смо како припадници националних мањина који се налазе на издржавању казне затвора, међусобно доживљавају себе у домену, *пријатељских односа, доменима породице, и љубавних веза*. Субскалом *пријатељских* односа мерили смо социјалну усамљеност. Највећу усамљеност у домену *пријатељских односа* показују Албанци 72,13, следе Роми 67,46 и Мађари 66,36, Бошњаци 62,82, показују најмањи степен социјалне усамљености. Емоционалну усамљеност мерили смо субскалама, *односа са породицом и љубавних веза*. У *односима са породицом* и њеној привржености најбоље резултате показују Роми 56,62 и Албанци 56,25, следе Бошњаци 53,61, док Мађари 49,91 показују најниже вредности у домену породних односа. Код *љубавних веза*, Албанци 67,38, Роми 66,54 и Бошњаци 66,38, показују висок скор љубавних веза, док Мађари 61,68 показују знатно слабије резултате.

Хипотеза 9: Припадници националних мањина који се налазе на издржавању казне затвора (не) разликују се по социо-демографским карактеристикама од већинске популације која се налази на издржавању казне затвора.

Између испитаника припадника националних мањина и опште популације нису нађене статистички значајне разлике у социо-демографским обележјима (место боравка, старосна доб, школска спрема, запосленост, брачно стање и родитељство). Већина њих живи у граду, зреле су старосне доби, ниског образовног нивоа и већина њих нема запослење. Ипак, може се запазити да се осуђена лица припадници националних мањина разликују од осталих осуђеника по томе што у већем броју случајева немају запослење, у већем броју заснивају брачну заједницу, а скоро половина наших испитаника има децу.

Хипотеза 10: Припадници националних мањина који се налазе на издржавању казне затвора (не) разликују се по криминолошко-пенолошким карактеристикама од већинске популације која се налази на издржавању казне затвора.

Испитивањем разлика између осуђеника припадника националних мањина и опште популације у криминолошко-пенолошким обележјима (рецидивизам, структуру извршених кривичних дела, време проведено у затвору, коришћење дрога и алкохола), нису откривене статистички значајне разлике. Висок степен рецидивизма, имовинска кривична дела, дела увези са продајом и поседовањем психоактивних супстанци су кривична дела која су доминантна код наших испитаника као и у структури дела осуђених лица у 2011. години, у Србији. Приметно је да скоро 2/3 наших испитаника провело у затвору до пет година, 1/3 њих злоупотребљава психоактивне супстанце што је мање у односу на општу осуђеничку популацију, док је алкохол користило 40,8 % наших испитаника.

Резултати истраживања указују да се наша популација састоји од заједница које су једноконфесионалне вероисповести, Бошњаци, Мађари, Хрвати, Буњевци, и од заједница које су вишеконфесионалне, Роми и Албанци. За ове заједнице религијски идентитет је често основни или најважнији елемент етничког идентитета, по чему се они разликују од већинске популације у Србији. Преко две трећине наше популације 76,5% испитаника

чине припадници чија се религија разликује од већинске популације, а најбројнији су припадници ислама 60,2 % , католика има 16,3%, а 23% се изјаснило као православци и то су Роми и Влааси. Код Рома религијски идентитет није значајан и они у већини случајева деле исту конфесију са већинском популацијом, где они показују тежњу за њеним опонашањем и већина Рома 82,7% се изјаснило као православци, док припадници ислама међу њима има 15,4% и хришћанин 1,9%. Сви Бошњаци су се изјаснили као припадници ислама, као и сви Мађари, Буњевци и Хрвати као католици, што значи да инсистирају на религијским разликама у односу на већинску популацију.

Велику већину наших испитаника чине припадници ислама, код којих је у већини случајева присутна идеолошка и ритуална компонента религиозности. Непријатна осећања депривације слободe лица исламске вероисповести која се налазе на издржавању казне затвора у пеналним установама Републике Србије због своје религиозне специфичности су израженија, јер су додатно изложена мортификацији (потискивању или гашењу) свог идентитета кроз опструкцију верских и националних слобода, тако да овакво поступање према њима може престављати неку врсту субказне што је у директној супротности са сврхом кажњавања. Верске слободe се огледају кроз начин живота који ислам налаже као обавезу његовим припадницима било где да се они налазе а у могућности су да их обављају. Према нашим истраживањима редовност у посети верских објеката највећа је код исламских верника, тј. код Бошњака и Албанаца, код којих једна трећина посећује сваки дан, односно једном или двапут недељно. Поимања зрелости религиозности, кроз религиозна уверења и практиковање вере, где је њено мање практиковање њена већа зрелост, је најмање заступљена код исламских верника, што значи да код њих постоји интринзична оријентација, где они искрено верују у науку своје вере, а њихова религиозна пракса извире из дубоких унутарњих уверења. Католички верници, Мађари најчешће једном или два пута годишње посећују верске објекте и показују највећи степен зрелости религиозности, док су заинтересовани за верску догму преко читања верске литературе и најизраженије је непостојање националне везаности. Резултати истраживања нам показују да Бошњаци, истакнуту и искључиву националну везаност имају као највећу просечну вредност, што нам показује да су ове просечне вредности најизраженије код исламских верника. Ово истраживање указује да исламским верницима у пеналним установама Србије треба омогућити да слободно обављају своје верске дужности која им вера налаже и наставе религиозну праксу коју носе из света слободних грађана. Законом о извршењу кривичних санкција Републике Србије чланом 113 се гарантују права свих осуђеника на основно обављање верске службе.

Намаз (молитва Аллаху) је прва обавеза сваког муслимана верника и она се обавља пет пута дневно у различитим временским интервалима који су везани за излазак и залазак сунца. Да би лице обављало намаз потребно је да има абест (ритуал хигијене који се састоји из прања руку, ногу и главе), а ове просторијесем Ниша, не поседује ни једна затворска установа у Србији. Џума намаз је обавезна молитва за сваког муслимана и она се обавља једном недељно и то петком у подне. Њу предводи верско лице најчешће имам. Он чини худбу (предавање) за време молитве о тренутно актуелној ситуацији било духовној или световној. Међутим посете имама заводским установама су врло ретке тако рећи безначајне и најчешће су церемонијалног карактера, што значи да се не поштује право осуђеника на које он има а то је да га посети свештено лице односно имам.

Већина припадника ислама показује велику заинтересованост за верску догму, пошто је према нашим истраживањима већина њих Бошњака 83,3% и Албанаца 75,0%

читала основну верску литературу Куран, као и већина Мађара 90,9% Библију. Верска литература слабо је доступна припадницима ислама а заводске библиотеке је готово и не поседују и све се своди на њену индивидуалну набавку. Право држања и читања ове литературе осуђеници слабо примењују због страха за личну угроженост, од њеног скрнављења и губитка својих бенифиција од стране других осуђеника и заводског особља.

Коришћење матерњег језика и писма, осим комуникацијског, има и симболичку функцију, односно идентификацијску функцију код националних заједница. Национална литература, као и информисаност преко часописа, зборника, и осталих облика, своје националне заједнице скоро и да не постоји. Језичка баријера представља посебан проблем кадасуу питању мере заштите затвореника, дисциплинске процедуре, притужбездатвореника, правнапомоћ, категоризација као и правилни заводске установе, што је нарочит проблем за припаднике, мађарске, албанске и ромске националне заједнице, док код Бошњака због сличности језика она не постоји. Наше истраживање указује на хитно побољшање библиотечког фонда верском литературом, као и информисаност путем штампаних издања на језику националних заједница, сарадњау пеналних установа са, националним саветима, верским заједницама и осталим институцијама које су везане за њих.

Припадници ислама свој национални идентитет, као традиционалну вредност коју треба одржавати као и већина осталих испитаника, негују преко верских празника. Већина муслимана, Бошњака 99,0% и Албанаца 87,5%, слави Бајрам и Рамазан, који су за њих свечарског карактера. Пост је обавеза сваког припадника ислама у време месеца Рамазана. Исламски пост је веома ригорозан и забрањује уношење хране или течности у организам као и забране пушења цигарета, обавезујуће понашање и речник (разни видови устручавања верника) мора бити у складу са постом. Пост траје тридесет дана и пости се од изласка до заласка сунца. Последњи оброк (суфур) узима се после поноћи пред излазак сунца а први после поста (ифтар) по заласку сунца што представља додатне процедуре за заводске установе које оне често не поштују, нарочито последњи оброк, суфур, па су затвореници принуђени да овај оброк узимају раније а самим тим продужавају пост. Божић и Ускрс као верске празнике славе католички верници, а славу славе већином Роми.

Присуство и интезитет депривације (лишености, ускраћивања) слободе појачан је код припадника ислама због изражене специфичности њиховог начина живота, као и вере која је различита од већинске популације. Пеналне установе где се ова лица налазе морају имати слушада им изађу у сусрет и створе услове, како би задовољиле основне минимуме предвиђеним међународним и домаћим правилима и законима о извршењу кривичних санкција. Заједнички живот са осуђеницима који испољавају различита девијантна и криминална понашања као што су; насилничко понашање, злоупотреба психоактивних супстанци, агресивни хомосексуализам као и разни облици физичког и психичког малтретирања изазивају сталну напетост код осуђеника на њихов интегритет, било психички или физички. Осуђенички колектив формира унутар њега супкултуру која постаје доминантна јер поседује повластице и материјална добра која су осуђеницима неопходна. Они тиме лакше манипулишу осталим осуђеницима а нарочито оним који су мање заступљени и заштићени, а то су најчешће припадници националних мањина који се налазе на издржавању казне, посебно у великим заводским установама. Припадници националних мањина често су изоловани од стране припадника већинског народа и припадника неформалних осуђеничких група, што доводи до повећаног ризика за њихову личну безбедност, они често прикривају нападе на себе да не би дошло до одмазде.

Припадници националних мањина сигурност имају само у оквиру своје заједнице или групе којој припадају, а то је због присуства предрасуда и негативних ставова према припадницима друге вере од стране већински заступљене. Будући да се у затворима одвијају процеси који у мањој или већој мери кореспондирају са процесима који се дешавају у друштву слободних грађана, припадници националних мањина често су изложени дискриминисани од стране затворених лица који припадају већинском народу, као и од стране институција система, и то на директан и индиректан, на формалан и неформалан начин. Један од најбољих начина редукције несигурности осуђених лица је њихова адекватна класификација по категоријама. По правилу припадници националних мањина по доласку у установу сврставају се у ниже категорије које доста лимитирају њихова права и бенифиције. Успостављање права осуђених и могућност коришћења викенда, годишњег одмора ван установе су погодности које могу позитивно утицати на осуђена лица у очувању брачне везе са партнером, као и да могу насамом да бораве са брачним и ванбрачним партнером унутар установе. Тиме се спречава редуковање сексуалних нагона, као и одупирање насилним облицима притисака агресивног хомосексуализма, којима су изложени нарочито незаштићени осуђеници, а то су најчешће припадници националних мањина према којима се јављају амозитети већине и на тај начин се над њима врши нека „освета“ или „одмазда“.

Преко две трећине наших испитаника, припадника националних мањина су, градско становништво, зрелог старосног доба, већина са завршеном основном школом и започетом или завршеном средњом школом, радно способни. Они се по овим карактеристикама не разликују од припадника већинске популације на издржавању казне затвора, што значи да они могу да равноправно учествују у свим облицима заводског радног ангажовања које одређена установа захтева. Процентуално, сем Окружног затвора Нови Пазар и Окружног затвора Суботица, број наших испитаника припадника националних мањина у заводским установама Републике Србије је негде око 5%, мада нема званичних статистичких података. Мали број њих је радно ангажован у установама, преваходно због ниже категоризације од стране заводског особља, као и потреба дате установе. Систем извршења кривичних санкција треба да постави принципе и правила добре организације извршења према свим осуђеницима и припаднике националних мањина интегрише у систем извршења, да се не би осећали анетемисани од стране самог система извршења кривичних санкција, а тиме и државе у којој живе.

Депривација аутономности је нормативни притисак на осуђена лица која она доживљавају као губитак личне самосталности. Стратегије које наши испитаници користе у већини случајева нису адекватне, с обзиром на ситуацију у којој се налазе, а то је затвор. Страх од физичког насиља над њима изазива сталну психичку напетост. Та напетост изазива њихове реакције које се активирају у одређеним ситуацијама, што значи да начин на који мислимо и реагујемо у односу с другим особама је веома важан за остваривање успешних социјалних односа. Когнитивне и бихевиоралне стратегије у установама каква је затвор имају веома значајну улогу, јер је затворски систем у суштини постављен на награђивању и кажњавању осуђеника од стране завода, управе за извршење и осталих субјеката извршне и законодавне власти. Смисао живота, доживљај неправде, социјална и емоционална усамљеност наших испитаника треба да буду ублажена што је више могуће, погодностима за осуђенике припаднике националних мањина а оне ће представљати већи стимулс за добро владање и прихваћање обавеза и активности које налаже дата установа у којој они бораве.

По социодемографским и криминолошко-пенолишким карактеристикама испитаници припадници националних мањина се битно не разликују од већинске популације која се налази на издржавању казне затвора. Зрелог су старосног доба, ниског образовног нивоа, већина их нема посао, преко половине их је било у браку или су тренутно у браку, а нешто мање од половине њих има децу. Наше испитанике као и већинску затворску популацију карактерише рецидивизам, у структури кривичних дела доминантна су имовинска кривична дела, а већина их је у затвору провела од једне до пет година живота, док једна трећина њих злоупотребљава психоактивне супстанце што је мање од већинске популације, добијени подаци из нашег узорка указују веће коришћење алкохола од опште популације осуђеника. Осуђеници припадници националних мањина који се налазе на издржавању казне затвора, због горе наведених карактеристика којим се не разликују од већинске затворске популације могу бити равноправно укључени у програме и третман са свим затвореницима.

Унапређење праксе у нашим пеналним установама мора почети хитно да се спроводи у оном домену колико то затворски услови појединих установа дозвољавају, уз консултације са релевантним научним установама које се баве овим проблемом. Очигледно је да је наш казни систем остао затворен за мноштво иновација и позитивних искустава из других земаља које су обележиле последње деценије 20. века. Можемо закључити да систем извршења кривичних санкција треба да препознаје специфичне потребе осуђеника припадника националних мањина услед чега не би долазило до њихове дискриминације у пеналним установама Србије и ако је члнством у Савету Европе она преузела обавезу њихове заштите.

6 ЛИТЕРАТУРА

Agnew, R. (2005). *Why do criminals offend? A General Theory Of Crime and Delinquency*. Los Angeles, CA: Roxbury Publishing Company.

Altemeyer, B. *The authoritarian spekter*. Cambridge:HarvardUniversity Press.

Атанацковић, Д. (1988). *Пенологија*. Београд: Научна књига.

(Australijan Bureau of Criminal Inteligence, 2000).

Bart F. (1997). Etničke grupe i njihove granice. U F. Putinja, Ž. Stref-Fenar (Ed.) *Teorije o etnicitetu*. Beograd, Biblioteka XX vek.

Benedikt, A. (1998). *Nacija: zamišljena zajednica*. Beograd, Biblioteka EpistemePlato.

Biefeld, U. (2002). *Stranci-prijatelji, neprijatelji*. Beograd, Biblioteka XX vek.

Blomberg, T., Lucken, K. (2006). *American Penology: A History of Control*. New Brunswick: Aldine Transaction.

Бошковић, М.(2000). *Kriminologija s penologijom. Deo 3*. Нови Сад: Правни факултет.

Brewer, M. B. (1993). Social Identity, distinctiveness, and in-group homogeneity. *Social Cognition*, Vol. 11, No. 1, pp. 150-164.

Brown, B.S., Wineckowski, L.A., Stoltz, S.B. (1994) Behavior Modification: Perspective on a Current Issue. u: Kratcoski, P. C. *Correctional counseling and treatment*. Prospect Heights: Waveland Press, Inc.

Brown, D. (2005). Continuity, rupture, or just more of the „volatile and contradictory“? Glimpses of New South Wales' penal practice behind and through the discursive. u: Pratt, J.,

Brown, D., Brown, M., Hallsworth, S., Morrison, W. *The New Punitiveness. Trends, theories, perspectives*. Collumpton: Willan Publishing.

Butollo, W., Krusman, M., Hafli, M. (2000). *Život nakon traume. O psihoterapijskom postupanju sa užasom*. Zenica: Dom Štampe.

Calhoun, C. (1994). Social Theory and the politics of identity, in Calhoun, C. (ed.) *Social Theory and the Politics of Identity*. Cambridge Mass: Blackwell Publishers.

Cavadino, M., Dignan, J. (1997). *The penal systems*. London: Sage.

Cavanagh, M.E. (1994). Stages of Counseling. *Correctional counseling and treatment*. Prospect Heights: Waveland Press, Inc.

- Christie, N. (2000). Crime Control as Industry. *Towards Gulags, Western Style*. London: Routledge.
- Cid, J. (2005). The penitentiary system in Spain: The use of imprisonment, living conditions and rehabilitation. *Punishment and Society: International Journal of Penology*, 7(2), 147-166.
- Corey, G. (2004). *Teorija i praksa psihološkog savjetovanja i psihoterapije*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Crow, I. (2004). *The treatment and rehabilitation of offenders*. London: Sage Publications.
- Cornel S., Hartmann D. (1998). *Ethnicity and Race, Making Identities in a Changing World*. London, Sage Publications.
- Ćorić, Š.Š. (1998). *Psihologija religioznosti*, Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Čorkalo, D. i Kamenov, Ž. (1998) *Nacionalni identitet i međunacionalna tolerancija*, Izveštaj s VIII. Ljetne psihologijske škole, Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Debats, D.L. H. M. (1996). Meaning in life: Psychometric, clinical and phenomenological aspects
- Devereux, G. (1975). Ethnic Identity: Its Logical Foundations and its Disfunctions. U W. Sollors (Ed.) *Theories of Ethnicity*. New York, New York University Press.
- Devereux, G. (1990). *Komplementaristička etnopsiho analiza*. Zagreb, August Cesarec.
- Duff, A. R., Garland, D. (1994). *A reader on punishment*. Oxford: Oxford University Press.
- Duff, A.R. (2001). *Punishment, Communication, and Community*, Oxford: Oxford University Press.
- Durham, A. M. (1994). *Crisis and reform: Current issues in American punishment*, Boston: Little, Brown and Company.
- European Court of Human Rights (1996). *Chahal v. United Kingdom*. www. bailii.org, приступљено 13.3.2010.
- Fowler, J. W. (1981). *Stages of Faith: The Psychology of Human Development and the Quest for Meaning*. San Francisco: Harper.
- Franceško, M., Kodžopeljić, J., Majstorović, N. i Mihić, V. (2002). Aspekti Evropskog identiteta operacionalizovani skalom EUROID2002, *Ličnost u višekulturnom društvu*, Vol. 4, str. 105-114.

- Galaway, B. (1988). Crime Victim and Offender Medation as a Social Work Strategy. *Social Service Review* 62(4): 668-683.
- Gans, H. (1979). Symbolic Ethnicity: The Future of Ethnic Groups and Cultures in America. U W. Sollors (Ed.) *Theories of Ethnicity*. New York, New York University Press.
- Garland, D. (2001). *The Culture of Control. Crime and Social Order in Contemporary Society*. Oxford: Oxford University Press.
- Gelner, E. (1997). *Nacije i nacionalizam*. Novi Sad, Matica Srpska.
- Golubović, Z. i sar. (1995). *Društveni karakter i društvene promene u svetlunacionalnih sukoba*. Beograd, Institut za filozofiju i društvenu teoriju.
- Gollwityer, M., Schmitt, M., Schalke, R., Maes, J., Baer, A . (2005). Asymmetrical effekts of justice sensitivity perspektives on prosocial and antisocial behavior, *Social Justice Resech*, 18, 183-201.
- Hannerz, U. (1996). Some Comments on the Anthropology of Ethnicity in the United States. U W. Sollors (Ed.) *Theories of Ethnicity*. New York, New York University Press.
- Herman, J. (1996). *Trauma i oporavak*. Zagreb: Druga.
- Horowitz, D. (2000). *Ethnic Groups in Conflict*. Berkley, University of California Press.
- Hrnjica, S. (1995). O nacionalnom identitetu. *Dijalog*, 1-2, 66-72.
- Jelić, M. (2003). Provjera postavki teorije socijalnog identiteta na etničkim grupama, *Magistarski rad*, Filozofski fakultet u Zagrebu.
- Johnson, R. (2002). *Hard Time: Understanding and Reforming the Prison*. Belmont: Wadsworth/Thoson Learning.
- Kecmanović, D. (1996). *The Mass Psychology of Nationalism*. New York & London, Plenum Press.
- Кнежевић, М. (2007). *Пенологија у социјалном раду*. Загреб: Студијски центар социјалног рада.
- Lacković-Grgin, K. (2008). *Usamljenost: fenomenologija, teorije i istraživanja*. Zagreb: Naklada slap.
- Lang, B. (1982). *Psihoterapija i terapijska zajednica alkoholičara*. Zagreb: JUMENA.
- Leyens, J. et al. (1994). *Stereotypes and Social Cognition*. London, Sage Publication.

- Leyens, J. et al. (2000). The Emotioanl Side of Prejudice: The Attribution of Secondary Emotions to Ingroups and Outgroups. *Personality and Social Psychology Review*, **4**, 186-197.
- Lindsay, W.R., Law, J., MacLeod, F. (2008). Intellectual Disabilites and Crime. u: Needs, A. I Towl, G. (2005). *Applying Psychology to Forensic Practice*. Oxford: Blackwel.
- Lyons, L. (2003). *The History of Punishment*. London: Amber Books.
- Maruna, S., Imarigeon, R., LeBel, T. (2004). Ex Offender Reintegration: Theory and practice. u Maruna, S., Imarigeon. *After Crime and Punishment. Pathways to Offender Reintegration*. Cullompton: Willan Publishing.
- Mays, L.G., Winfree, L.T. (2002). *Contemporary Corrections*. Belmont: Wadsworth/Thomson Learning.
- Medrano, J., Gutierrez, P. (2001). Nested identities: national and European identities in Spain. *Ethnic and Racial Studies*, **24**, 753- 778.
- Medved, A., & Keresteš, G. (2001). Usamljenost u ranoj adolescenciji: Spolne i dobne razlike te povezanost sa socijalnim odnosima. *Društvo istraživača Zagreb*(2), 457-478.
- Miles, E.W., Hatfield, J.D., Huseman, R. C. (1989). Equity sensitivity konstrukt: potential implications for worker performance, *Journal of Management*, **15**(4), 581-588.
- Milivojević, Z. (2000). *Emocije: psihoterapija i razumevanje emocija*. Novi Sad: Prometej.
- Milošević-Đorđević, J. (2003). Jedan pokušaj teorijskih razmatranja nacionalnog identiteta. *Psihologija*, **36** (2), 125-140.
- Милутиновић, М. (1988). *Пенологија*. Београд: Савремена администрација.
- Minority Rights Group (1990), *World Direktory of Minorities*, London: Longman.
- Morgan, R., Evans, M. (2001). *Combating torture in Europe*. Strasbourg: Council of Europe.
- Morris, N., Rothman, D. (1998). *The Oxford history of the prison. The practice of punishment in western society*. Oxford: Oxford University Press.
- Nahirny, V., Fishman, J. (1965). American Immigrant Groups: Ethnic Identification and the Problem of Generations. U W. Sollors (Ed.) *Theories of Ethnicity*. New York, New York University Press.
- Nekić, M. (2008). Zbirka psihologijskih skala i upitnika. *Sveučilište u Zadru*, Zadar. Svezak (4), 35-49.
- Neš, K. (2006). *Savremena politička sociologija-globalizacija, politika i moć*. Beograd, Službeni Glasnik.

- Nuttin J., (1980). *Theorie de la motivation humaine*, PUF, Paris
- Nurmi, J.E., Toivonen, S., Salmela-Aro, K., Eronen, S. (1996). Optimistic, Approach-oriented and Avoidance Strategies in Social Situations: Three Studies on Loneliness and Peer Relationships, *European Journal of Personality*, 10, 201./209.
- Paj, L. (2004). „ Azijske vrednosti, od dinamika do domina“, u zborniku: *Kultura je važna*, ed. Samjuel Hantington i Lorens Harison. Beograd, Plato.
- Paratušić, A. (2001). *Nacionalni identitet i socijalna distanca Hrvata i Bošnjaka*. Neobjavljeni diplomski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Peters, E. M. (1998). Prison before the prison. In N. Morris, D. Rothman (Eds.), *The Oxford history of the prison. The practice of punishment in western society*. Oxford: Oxford University Press.
- Phinney, J.S. (1990). Ethnic identity in adolescents and adults: review of research. *Psychological Bulletin*, 108(3), 499-514.
- Ponzetti, J. (1990). Loneliness among college students. *Family relations*, 39 (3), 336-41.
- Putinja F., Stref-Fenar Ž. (1997). *Teorije o etnicitetu*. Beograd, Biblioteka XX vek.
- Said, E. (2002). *Orjentalizacija*. Beograd, Biblioteka XX vek.
- Reynolds, M. O. (1997). The Economic Impact of Prison Labor. *Brief Analysis*. Washington: National Centre for Policy Analysis.
- Rocass, S., Brewer, M. (2002). Social Identity Complexity. *Personality and Social Psychology Review*, 6, 88-106.
- Scheff, T. (1994). Emotions and Identity: A Theory of Ethnic Nationalism. U C. Calhoun (Ed.) *Social Theory and the Politics of Identity*. Oxford, Blackwell.
- Schneider, A.L. (1999) Public-Private Partnerships in the U.S. *American Behavioral Scientist*. 43(1):192-208. Washington: DC: The AEI Press.
- Schmitt, M. (1996). Individual differences in sensitivity to befallen injustice, *Personality and Individual Differences*, 21(1), 3-20.
- Seul, J. (1999). “Ours is the Way of God”: Religion, Identity, and Intergroup Conflict. *Journal of Peace Research*, 36, 553-569.
- Sigel, R. (2001). An Introduction to the Symposium on Social Identity. *Political Psychology*, 22, 111- 114.

- Sim, J., Ruggiero, V., Ryan, M. (1995). *Punishment in Europe: Perceptions and Commonalities*.
- Sim, J., Ruggiero, V., Ryan, M., Sim, J. ur. *Western European Penal Systems: A Critical Anatomy*. London: Sage.
- Smit, A. (1998) *Nacionalni identitet*. Beograd, Biblioteka XX vek.
- Соковић, С. (2007). Кривичне санкције и редуције криминалитета: Очекивања и реални домети. *Ревија за криминологију и кривично право*, 45(2), 43-54.
- Соковић, С. (2009). Међународни правни стандарди о извршењу кривичних санкција и њихова имплементација у српско извршно законодавство. *Ревија за криминологију и кривично право*, 47(1), 123-143.
- Sollors, W. (1996). *Theories of Ethnicity*. New York, New York University Press.
- Steinberg, S. (1981). *The Ethnic Myth*. Boston, Beacon Press.
- Stojković, B. (1993). *Identitet i komunikacija*. Beograd, Čigoja štampa.
- Шабановић, Х. (1949). *Босна у првој половини ХВ стољећа*, Сарајево: Институт за историју, 1981
- Шепаровић, З. (2003). *Казнено извршно право и увод у пенологију*. Загреб: Правни факултет.
- Šiber, I. (1988). *Psihološki aspekti međunacionalnih odnosa*. Zagreb, Biblioteka "kulturnog radnika".
- Šiber, I. (1998). *Osnove političke psihologije*, Politička kultura, Zagreb.
- Tadić, B. (1999). *Etničke zajednice i međuetnički sukobi*. Podgorica, CID Podgorica.
- Tadić, S. (1998). Religiozno iskustvo-neistraživana i/ili neistraživa dimenzija religije i religioznosti, *Društvena istraživanja*, 35, 359-373.
- Tajfel, H. (1981). *Human groups and social categories: Studies in Social Psychology*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Tajfel, H. i Turner, J. C. (1986). *The Social Identity Theory of Intergroup Conflict. The Social Psychology of Intergroup Relations*. (pp. 33-47). Monterey, CA: Brooks/Cole.
- Toch, H. (1977). *Living in Prisons*. New York: Free Press.
- Towl, G. (2005). Applied Psychological services in HM Prison Service and Probation Service. *Applying Psychology to Forensic Practice*. Oxford: Blackwell.

Triandafyllidou, A. (1998). National identity and the "other". *Ethnic and Racial Studies*, 21, 593-612.

Tucak-Junaković, I., & Ćubela-Adorić, V. (2009). Odnos bazičnih verovanja o ljudskoj prirodi sa usamljenošću, preferiranom samoćom i zadovoljstvom socijalnim odnosima u odrasloj dobi. *Psihologijske teme* (18), 159-182.

Vasović, M., Kuzmanović, B. (1996). Nacionalna identifikacija i nacionalističkistavovi. *Dijalog*, 1-2, 73-78.

Vijeće Evrope (2006). *Evropska zatvorska pravila*. Strasbourg: Council of Europe.

Vrcan, S.(1999) "Znakovita zbrka oko etničkog" knjiga Kultura, etničnost, identitet, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, Str. 15-39

Van Swaaninngen R van i Jonge, G.(1995). The Dutch Prison System and Penal Policy in the 1991s: Fom Humanitarian Panternalism to Penal Busniess Managment. U: Ruggiero, V., Ryan, M., Sim, J. ur. *Western European Penal Systems: A Critical Anatomy*. London: Sage.

Wade, P. (2001). Racial identity and nationalism: a theoretical view from LatinAmerica. *Ethnic and Racial Studies*, 24, 845-865.

Waters, M. (1990). *Ethnic Options*. Berkley, University of California Press.

Worchel, S. i Coutant, D. (1997) The tangled web of loyalty: nationalism, patriotism, and ethnocentrism. U: Bar-Tal, D. i Staub, E. (Eds.) *Patriotism in the lives of individuals and nations*(str. 190-210). Chicago: Nelson-Hall Publishers.

Wright, M.(1996) *Justice for Victims and Offenders*. Philadelphia: Open University Press.

Zika, S.,Chamberlain, K.1992). On the relation between meaning in life and psychological well-being, *British Journal of Psycholgy*, 83, 133-145.

Zukauskiene, R., Sondate, J.(2004) The Strategy and Attribution Questionanire: Psychometric properties of a Lithuanian translation in an adolescent sample, *Scandinavian Journal of Psihology*, 45, 157-162.

УПИТНИЦИ

Пред Вама се налази неколико упитника. Они се тичу националних идентитета, као и стратегије, смисла живота, изражаја и зрелости религиозности, доживљају неправде и недостатак социјалних односа у затвору. На почетку сваког упитника налази се детаљно упуство како треба одговарати. Молимо Вас да свако упуство пажљиво прочитате. Ако током одговарања наиђете на неки проблем, обратите нам се за помоћ.

Овај упитник је део научно-истраживачког рада. Резултати ће бити коришћени искључиво у научне сврхе. Обавезујемо се да ћемо приликом објављивања резултата сачувати Вашу потпуну анонимност.

Молимо Вас да на постављена питања што искреније одговорите, јер ће само у том случају ово испитивање испунити своју сврху.

Упитник за потребе прикупљања општих, социо-демографских, криминолошко-пенолошких, и података о етничком идентитету осуђених лица припадника националних мањина на издржавању казне затвора

Сад Вас молимо за неке Ваше податке

Упутство: Ако је потребно заокружите слово испред оне тврдње која је овог момента најтачнија за вас и ако се са неком тврдњом слажете заокружите одговор Да, а ако се не слажете, заокружите одговор Не.

1. Име и презиме: _____

2. Датум рођења: _____

3. Адреса: _____

4. Која је Ваша етничка припадност: _____

5. Вероисповест: _____

6. Који је Ваш матерњи језик _____

7. Којим језиком говорите са вашом породицом? _____

8. Који језик боље говорите?

а) Ваше заједнице   б) српски   в) подједнако

9. Приликом писања које писмо више користите ?   а) латиницу   б) ћирилицу

10. Колико често идете у цркву или цамију?   а) сваки дан   б) једном недељно

- в) једном или два пута годишње   г) никако
11. Да ли сте?   а) крштени   б) обрезани (осунећени)   в) ни једно ни друго
12. Које верске празнике славите? а) славу   б) рамазан   в) бајраме   г) ни један
или _____
13. Да ли сте читали?   а) Библију   б) Куран   в) нисам ни једно ни друго
14. Да ли је Ваша супруга исте етничке припадности као Ви?
а) Да   б) Не   в) Неожењен
15. Да ли сте Вашу децу?   а) крстили   б) сунетили
в) ни једно ни друго   г) немам децу
16. Коју музику најчешће слушате? а) севдалинке   б) ромску   в) мађарску
г) албанску   д) српску   њ) турску   е) _____
17. Коју историјску личност из свог народа највише цените? _____
_____
18. Који је историјски догађај по Вама најважнији за Вашу заједницу?
_____
19. Који народ највише цените? _____
20. Које је место Вашег сталног боравка: а. Село: _____
б. Град: _____
21. Ваша школска спрема:
а. Незавршенаосновнашкола
б. Завршенаосновнашкола
в. Започетасредњашкола
г. Завршењасредњашкола
д. Започетавишашколаилифакултет
ђ. _____

22. Да ли имате неко занимање: Не Да, које: _____

23. Који Вам је радни статус:

- а. Незапослен
- б. Пуно радно време
- в. По потреби, пружање услуга
- г. Пензионер
- д. Ученик, студент

24. Из којих извора се издржавате:

- а. Плата
- б. Пензија, надокнада за незапослене
- в. Од дневница, сезонских послова
- в. Од родитеља и пријатеља
- г. Илегално

25. Брачно стање:

- а. Није ожењен
- б. Ожењен први пут
- в. Ожењен други пут
- г. Разведени

26. Са киме живите:

- а. Са родитељима у заједници
- б. Сам са супругом или децом ако их има
- в. У ванбрачној заједници
- г. Као самац
- д. Код рођака или пријатеља

27. Да ли сте пре ове казне затвором били осуђивани? Да Не

28. Да ли сте били хапшени или оптужени због следећих дела:

- а. Тешка крађа
- б. Разбојништво
- в. Насилничко понашање
- г. Дела у вези са дрогом
- д. Фалсификовање
- ђ. Употреба ватреног оружја
- е. Кршење услова за условну осуду или условни отпуст
- ж. Силовање
- з. Убиство
- и. Проституција

29. Колико је ових оптужби резултирало осудом? _____

Скала националне везаности

Испред Вас се налазе тврдње које се односе на различите облике националне везаности.

Прочитајте пажљиво сваку тврдњу и на скали до 5 степени заокружите онај број који најбоље одговара Вашем мишљењу.

Значење бројева на скали је следеће:

1 -у опште се не слажем,   2- не слажем се у потпуности,

3 - немам став о томе,   4 - донекле се слажем,   5 - потпуно се слажем

1.	Сви припадници моје нације би требало увек и у сваком погледу да више цене властиту нацију од других нација.	1	2	3	4	5
2.	Бесмислено је тврдити да су све нације једнаке, очигледно је да има вредних и мање вредних нација.	1	2	3	4	5
3.	Осећање везаности за сопствену нацију код припадника било које нације је једно од најлепших осећања које појединац може имати.	1	2	3	4	5
4.	Сваки човек би морао схватити да је судбина његове нације и његова лична судбина.	1	2	3	4	5
5.	Човечанство треба да постави себи за циљ потпуно укидање нација.	1	2	3	4	5
6.	Човечанство представља једину праву људску заједницу, зато је свака подела на нације или штетна или бесмислена	1	2	3	4	5
7.	Национална осећања су нешто што истичу и цене они појединци који као личности немају вредности.	1	2	3	4	5
8.	Ја бих се исто тако добро осећао у свакој другој земљи као и у овој у којој сам сада, кад бих има добре услове за живот.	1	2	3	4	5

Скала социјалних стратегија

Испред Вас се налазе тврдње које се односе на различите начине реаговања у ситуацијама с другим особама.

Молимо Вас да уз сваку тврдњу означите колико се слажете с тврдњом, и при томе користите скалу од 1 до 4 где бројеви имају следеће значење:

1	2	3	4
У потпуности се НЕ слажем	НЕ слажем се	Слажем се	У потпуности се слажем

1.	Нема сврхе говорити другима о својим бригама.	1	2	3	4
2.	У већини случајева, имам осећај да се добро слажем с другима.	1	2	3	4
3.	Понекад користим незавршен посао као изговор да се не дружим са другима.	1	2	3	4
4.	Често се осећам лоше у великој групи људи.	1	2	3	4
5.	Другу особу можеш истински упознати само ако проведеш довољно дуго времена с њом.	1	2	3	4
6.	Када упознајем нове људе очекујем да ће се нешто лоше догодити, чак иако знам да то могу решити.	1	2	3	4
7.	Обично не очекујем помоћ од других када имам проблеме.	1	2	3	4
8.	Други се обично према мени односе негативно.	1	2	3	4
9.	Када сам позван на дружење с другима обично сам спреман истог тренутка.	1	2	3	4
10.	Када сазнам да се нешто догађа одмах се настојим укључити.	1	2	3	4
11.	Упознавање и разумевање других захтева време и стрпљење.	1	2	3	4
12.	Често размишљам о томе како би било да се не слажем с другим особама.	1	2	3	4
13.	Најбоље је разговарати с пријатељима, када ствари не иду глатко.	1	2	3	4
14.	Обично се слажем с другима.	1	2	3	4
15.	Понекад измислим разлог да би намерно избегао дружење с пријатељима.	1	2	3	4
16.	Избегавам ситуације где је пуно људи и то време више волим провести сам или с неком другом особом.	1	2	3	4
17.	Без обзира шта направио, други имају негативно мишљење о мени.	1	2	3	4

18.	Често размишљам о томе шта бих урадио да сам одбачен и неомиљен.	1	2	3	4
19.	Познајем људе од којих могу добити подршку.	1	2	3	4
20.	Мислим да се свиђам другима.	1	2	3	4
21.	Често добијем главобољу ако сам у друштву превеликог броја људи.	1	2	3	4
22.	Лако ми је причати у групи.	1	2	3	4
23.	Ако неким особама не иде све како треба губитак је времена слушати и покушати их разумети.	1	2	3	4
24.	Када се слажем са другима осећам се опуштено.	1	2	3	4
25.	Разговор с другима помаже када постоје проблеми.	1	2	3	4
26.	Често имам важнијег посла него проводити време са другим.	1	2	3	4
27.	Пожељно је имати некога с ким можеш разговарати.	1	2	3	4
28.	Често је бескорисно разговарати о различитим стварима кад има пуно тога што би се могло направити.	1	2	3	4
29.	Тешко ми је стећи нове пријатеље.	1	2	3	4
30.	С другима се можеш слагати ако се само мало потрудиш.	1	2	3	4
31.	Ако група пријатеља ради нешто, не треба ме наговарати два пута да би учествовао.	1	2	3	4
32.	Разумевање других људи захтева време и стрпљење.	1	2	3	4
33.	Често сам сам јер се бојим бити с другима.	1	2	3	4
34.	Упознавање с другим особама и проналажење пријатеља зависи од среће.	1	2	3	4
35.	Можеш чак добро упознати и особе које су дистанциране ако имаш довољно стрпљења и воље.	1	2	3	4
36.	Не можеш утецати на стицање пријатеља, ствари се саме догоде.	1	2	3	4

Скала смисла живота

Скала смисла живота мери степен у којем Ви свој живот доживљавате смисленим.

Прочитајте пажљиво сваку тврдњу и на скали до 5 степени заокружите онај број који најбоље одговара Вашем мишљењу.

Значење бројева на скали је следеће:

1- уопште НЕ 2- углавном НЕ 3- нисам сигуран

4- углавном ДА 5- у потпуности ДА

1.	Често се досађујем.	1	2	3	4	5
2.	Живот ми је увек узбудљив.	1	2	3	4	5
3.	У животу немам никаквог циља.	1	2	3	4	5
4.	Моје постојање је пуно смисла.	1	2	3	4	5
5.	Мој живот ми измиче из руку и њиме управљају други.	1	2	3	4	5
6.	Кад бих могао бирати, волео бих да се никад нисам родио.	1	2	3	4	5
7.	У свом животу нисам открио никакава циљ или смисао.	1	2	3	4	5
8.	Мој живот је празан испуњен сам очајем.	1	2	3	4	5
9.	Свакодневни радни задаци за мене су извор радости и задовољства.	1	2	3	4	5
10.	Када бих данас умирао, осећао бих да је мој живот вредело живети.	1	2	3	4	5
11.	Кад размишљам о мом животу, увек видим разлог за постојање.	1	2	3	4	5
12.	Свет око мене ме потпуно збуњује.	1	2	3	4	5
13.	У односу на друге око мене, чини ми се да мој живот има смисла.	1	2	3	4	5
14.	Ја сам јако одговорна особа.	1	2	3	4	5
15.	Мало напредујем у остваривању животних циљева.	1	2	3	4	5
16.	Озбиљно сам размишљао о самоубиству као о једином излазу.	1	2	3	4	5
17.	Успешно проналазим смисао, циљ и мисију у свом животу.	1	2	3	4	5
18.	Мој живот је под мојом контролом.	1	2	3	4	5
19.	Сваки дан за мене је нови и другачији.	1	2	3	4	5
20.	Свакодневни радни задаци за мене су болно и досадно искуство.	1	2	3	4	5
21.	Мој живот је препун узбудљивих догађаја.	1	2	3	4	5

22.	Кад бих могао бирати, живео бих поново овакав живот.	1	2	3	4	5
23.	Моје постојање је јако значајно.	1	2	3	4	5

Скала зрелости религиозности

Следећи низ од осам парова изражава различита гледања на религиозност.

Прочитајте пажљиво и у сваком пару изаберите и заокружите ону тврдњу (А или Б) која више одговара Вашем мишљењу.

<p>1. А) Потпуно или готово потпуно верујем учењу своје цркве. ...Б) Не слажем се с црквом у многим подручјима моје вјере.</p>
<p>2. ...А) Мислим да само моја вера нуди потпуни увид у то што Бог жели од нас и како бисмо га требали поштовати. ...Б) Иако моја вера има доста тога понудити, мислим да друге религије могу пружити важне верске спознаје.</p>
<p>3. ...А) Врло ми је важно да критички преиспитујем своја религиозна веровања и вредности. ...Б) Врло ми је важно да прихваћам религиозна веровања и вредности моје цркве.</p>
<p>4. А) Моја религиозна оријентација је првенствено резултат мојих личних настојања да разумем Бога. Б) Моја религиозна оријентација првенствено је резултат учења моје породице и моје цркве.</p>
<p>5. А) Не смета ми да сам изложен другим религијама; свака од њих може имати понешто што ми може бити корисно и што ме може обогатити. Б) Не видим сврхе ни смисла у томе да се излажем другим религијама; не верујем да у њима има нечег што би ми могло бити корисно или ме обогатити.</p>
<p>6. А) У развоју мојих религијских размишљања и уверења било је неких неизбежних разлика и неслагања с размишљањима и уверењима моје породице и</p>

пријатеља.

Б) У развоју својих религијских размишљања и уверења нисам заправо никад имао размимоилажења с размишљањима и уверењима моје породице или пријатеља.

7.

А) Врло ми је важно да моја верска уверења буду једнака уверењима мојих родитеља.

Б) Није ми најбитније да моја верска уверења буду једнака уверењима мојих родитеља.

8.

А) Религиозна традиција и уверења уз које сам одрастао су ми врло важни и не требају промене.

Б) Религиозна традиција и уверења уз које сам одрастао су све мање важна за моју религиозност.

Скала осетљивости на неправду

Следећинизтврдњиописујеразличитеначинереаговањананеправду.
КакоВиреагујетеутимситуацијама ?

Прочитајтепажљивосвакутврдњуинаскалидо
степенизаокружитеонајбројкојинајбољеодговараВашеммишљењу.
Значењebroјеванаскалијеследеће:

6

1	2	3	4	5	6
уопштес е НЕслаж ем	углавномсеНЕсла жем	донекле се НЕслаж ем	донеклесеслаж ем	углавном се слажем	уоптпуностисесла жем

1.	Сметамикаддругиосуђеницидобијунештоштојетребалобитимоје.	1 2 3 4 5 6
2.	Узрујимекаднекидругиосуђеникдобијенаградукојусамјазаслужио.	1 2 3 4 5 6
3.	Немогулакоподнетикадсхватимдаменекоискористио.	1 2

		3
		4
		5
		6
4.	Треба мидуго времена да заборавим ситуације у којима сам ја исправљао туђе грешке.	1
		2
		3
		4
		5
		6
5.	Смета ми кад ми се пружају мањ шансе данешто постигнем него другима осуђеницима.	1
		2
		3
		4
		5
		6
6.	Смета ми кад је другима осуђеницима боје него мени без оправданог разлога.	1
		2
		3
		4
		5
		6
7.	Смета ми кад се морам мучити да бих добио оно дочега друге осуђеницилако дођу.	1
		2
		3

		4
		5
		6
8.	Мучимекадсепремадругимаосуђеницимапоступабољенегопремаменибезикаквогстварногразлога.	1
		2
		3
		4
		5
		6
9.	Сметамикадмекритикујузбогстварикојеседругимаосуђеницима“прогледајукрозпрсте”.	1
		2
		3
		4
		5
		6
10	Љутимекадсесамномпоступалошијенегосдругимаосуђеницима.	1
.		2
		3
		4
		5
		6
11	Сметамикаднекиосуђеникдобијенештоштонијетребалобитињегово.	1
.		2
		3
		4

		5
		6
12	Узрујимекадавидимданекидругиосуђеникнедобиијенаградукојујезаслужио.	1
.		2
		3
		4
		5
		6
13	Немогулакоподнетикадсхватимдајенекоискористиодруге.	1
.		2
		3
		4
		5
		6
14	Требамидуговременадазаборавимситуацијеукојиманекомораисправљатитуђинемар	1
.	.	2
		3
		4
		5
		6
15	Сметаикадсенекомепружајумањешанседанештопостигненегодругима.	1
.		2
		3
		4
		5

		6
16	Смета ми кад јене ко мосуђенику лошијене го другима без оправданог разлога.	1 2 3 4 5 6
17	Смета ми кад сене ко морана мучити за оно дочега другила ко дођу.	1 2 3 4 5 6
18	Мучи ме кад се према не ко мосуђенику поступа бојене го према другима без икаквог стварног разлога.	1 2 3 4 5 6
19	Смета ми кад сене ко критикује због ствари које се другима осуђеницима “прогледају кроз прсте”.	1 2 3 4 5 6
20	Љути ме кад се неки мосуђеницима поступа лошијене го другима.	1

.		2
		3
		4
		5
		6
21	Смета ми ка до бијем нешто што су други осуђеници требали добити.	1
.		2
		3
		4
		5
		6
22	Узрујиме ка до бијем награду коју је заслужио неко други.	1
.		2
		3
		4
		5
		6
23	Немогу лако поднети кад схватим да сам неког искористио.	1
.		2
		3
		4
		5
		6
24	Треба ми дуго времена да заборавим ситуације у којима су други морали исправљати моје грешке.	1
.		2

		3
		4
		5
		6
25	Смета ми кад мисе пружају веће шансе данешто постигнем него другима осуђеницима.	1
.		2
		3
		4
		5
		6
26	Имам сећај кривице кад је мени боље него другима осуђеницима без оправданог разлога.	1
.		2
		3
		4
		5
		6
27	Смета ми кад лако добијем оно за што се други осуђеници морају намучити.	1
.		2
		3
		4
		5
		6
28	Мучиме кад се према мени поступа боље него према другима осуђеницима без икаквог стварног разлога.	1
.		2
		3

		4
		5
		6
29	Смета ми кад се мени ствари за које се други осуђеници критикују.	“прогледају кроз прсте”
.		1
		2
		3
		4
		5
		6
30	Љути ме кад се другима осуђеницима поступало шијено према мени.	
.		1
		2
		3
		4
		5
		6

Скала социјалне и емоционалне усамљености

Доленаведене тврдње описују неке начине на које људи доживљавају себе и свој однос с различитим и другим особама. Прочитајте пажљиво сваку тврдњу и процените колико се оно што она изриче односи на Вас лично.

Процене ћете давати тако што ћете уз сваку тврдњу **заокружити један број** на скаликојаимаседамстепенa. Значењепојединихбројева на скали процене је следеће:

1 уопште се НЕ слажем	2 углавном се НЕ слажем	3 донекле се НЕ слажем	4 нитисе слажем нити се не слажем	5 донекле се слажем	6 углавн ом се слаже	7 потпуно се слажем				
1. Оно што је мени важно не чини се да је важно људима које знам.				1	2	3	4	5	6	7
2. Немам пријатеља који дели моја убеђења.				1	2	3	4	5	6	7
3. Постоји круг пријатеља коме ја припадам.				1	2	3	4	5	6	7
4. Моји пријатељи разумеју моје потребе и размишљања.				1	2	3	4	5	6	7
5. Углавном функционишем на истој таласној дужини са људима које познајем.				1	2	3	4	5	6	7
6. Имам пуно заједничког с људима које познајем.				1	2	3	4	5	6	7
7. Имам пријатеље којима се могу обратити за савет.				1	2	3	4	5	6	7
8. Свиђају ми се људи с којима се дружим.				1	2	3	4	5	6	7
9. Могу рачунати на помоћ својих пријатеља.				1	2	3	4	5	6	7
10. Имам пријатеље с којима могу разговарати о ономе што ме тишти у мом животу.				1	2	3	4	5	6	7
11. Немам пријатеље који ме разумеју.				1	2	3	4	5	6	7
12. Нисам задовољан пријатељима које имам.										
13. Имам пријатеља с којим могу поделити своје мишљење.				1	2	3	4	5	6	7
14. Важан сам дио нечијег живота.				1	2	3	4	5	6	7
15. Осећам се сам кад сам са својом обитељи.				1	2	3	4	5	6	7
16. Нико ме у мојој породици није стварно стало до мене.				1	2	3	4	5	6	7
17. Имам љубавну везу у којој с партнером дијелим најскровитије мисли и осећања.				1	2	3	4	5	6	7
18. Не постоји нико у мојој породици на кога могу ослонити кад ми треба помоћ и подршка				1	2	3	4	5	6	7

19. Заиста ми је стало до моје пордице.	1	2	3	4	5	6	7
20. Постоји неко ко жели свој живот дијелити са мном.	1	2	3	4	5	6	7
21. Осећам да заиста припадам својој породици.	1	2	3	4	5	6	7
22. Имам потрбу за блиском љубавном везом коју до сада нисам задовољио	1	2	3	4	5	6	7
23. Желео бих да могу рећи некоме у кога сам заљубљен да га волим.	1	2	3	4	5	6	7
24. Имам љубавну везу са особом која ми пружа подршку И охрабрење које ми је потребно.	1	2	3	4	5	6	7
25. Затекнем себе понекад како чезнем за неким с ким бих делио свој живот.	1	2	3	4	5	6	7
26. Желео бих да је мојој породици више стало до моје среће.	1	2	3	4	5	6	7
27. Заљубљен сам у некога ко је такође заљубљен у мене.	1	2	3	4	5	6	7
28. Осећам се близак својој породици.	1	2	3	4	5	6	7
29. Имам некога ко задовољава моје потребе за блискошћу.	1	2	3	4	5	6	7
30. Осећам се делом своје породице.	1	2	3	4	5	6	7
31. Постоји неко ко задовољава моје емоционалне потребе.	1	2	3	4	5	6	7
32. Ни с ким у породици нисам близак	1	2	3	4	5	6	7
33. У љубавној сам вези с особом чијој срећи ја доприносим.	1	2	3	4	5	6	7
34. Моја ми је породица важна.	1	2	3	4	5	6	7
35. Желео бих имати љубавну везу која би ми пружила више задовољства.	1	2	3	4	5	6	7
36. Мојој породици је заиста стало до мене.	1	2	3	4	5	6	7

Хвала Вам на сарадњи.

Биографија

Мр Сафуадан Плојовић је рођен 1958. године у Новом Пазару. Дипломирао је на Дефектолошком факултету у Београду(сада Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију), где је и магистрирао са темом *Злоупотреба психоактивних супстанци код популације одраслих осуђених лица*. Радио је као специјални педагог у Специјалној школи у Новом Пазару, као васпитач у Окружном затвору у Новом Пазару, а тренутно је запослен на Државном универзитету у Новом Пазару. Учествовао је у неколико пројеката и био учесник неколико конференција.

1989. године у специјалној школи у Новом Пазару бавио се научно истраживачким радом *Социјалног статуса породице ученика ометених у развоју*.

1994. и 1995. године радио је на програму *Психолошке подршке избеглих лица* на територији Републике Србије а конкретно је био задужен за два избегличка кампа на територији Новог Пазара. Програм је рађен у сарадњи са Југословенским црвеним крстом и Међународном федерацијом црвеног крста и полумесеца.

Од 2000. године учествовао је у програмима невладиних организација као што је програм *Против дроге*. Учествовао у едукацији полазника семинара *Психосоцијални поремећаји изазвани болестима зависности*.

2007. године као васпитач у Окружном затвору у Новом Пазару бавио се научноистраживачким радом који је повезан са његовим последипломским студијама и пројектом магистарске тезе *Злоупотребе психоактивних супстанци у популацији одраслих осуђених лица*.

2010. године ангажован је на међународном пројекту *Положај и услови издржавања казне затвора националних мањина* где је задужен за осуђенике исламске вероисповести.

2011. године учествовао је на Међународној конференцији у Београду, *Положај националних мањина у затворима Западног Балкана*.

2013. године објављен му је рад „*Положај и услови издржавања казни људи исламске вероисповести у затворском систему Србије*“.

Plojović, S. (2013). *Position and treatment of Muslim prisoners serving a sentence in Serbian prisons*, Prison Minorities in the Western Balkans. European Commission, DG Enlargement, Project Prisnet, funded by the EC, IT-2010-CMF 10069972382. Agenfor Report 2013. Lugano: Agenformedia.

Радови:

Плојовић, С., Максимовић, А. (2014). Религиозност и поимање зрелости религиозности код припадника националних мањина на издржавању казне затвора. *Антропологија*14(3), 119-134. (M51)

Plojović, S., Halilagić, S. (2014). NacionalnemanjinaizdržavanjukaznezatvorauRepubliciSbiji. *Interkulturalnost*(08), 64-78. (M52)

Прихваћени радови за издања 2014 која нису још штампани уз приложену потврду о њиховом прихваћању:

Плојовић, С. (2014). Образовање и његова идентификациона функција код припадника националних мањина на издржавању казне затвора. *Педагогија*. (M51)

Плојовић, С. (2014). Национални идентитет код припадника националних мањина на издржавању казне затвора. *Новопазарски зборник, бр. 37*. (M 53)

Изјава о ауторству

Потписани-а Сафуадан Плојовић

број индекса _____

Изјављујем

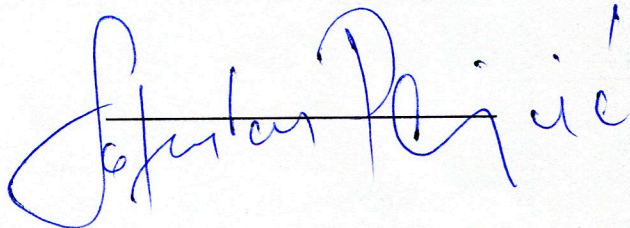
да је докторска дисертација под насловом

Идентитети, стратегије и оријентације припадника националних мањина на издржавању казне затвора у пеналним установама у Србији

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Београду, 26. 05. 2015.

A handwritten signature in blue ink, appearing to read 'Safuadan Plojovic', written over a horizontal line.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора Сафуадан Плојовић

Број индекса _____

Студијски програм _____

Наслов рада **Идентитети, стратегије и оријентације припадника
националних мањина на издржавању казне затвора у пеналним
установама у Србији**

Ментор Саша Недељковић

Потписани/а Сафуадан Плојовић

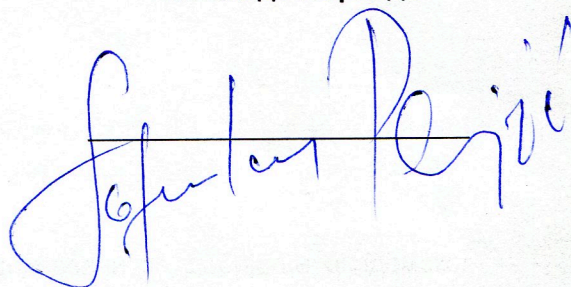
Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис докторанда

У Београду, 26. 05. 2015.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Идентитети, стратегије и оријентације припадника националних мањина на издржавању казне затвора у пеналним установама у Србији

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство
2. Ауторство - некомерцијално
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

Потпис докторанда

У Београду, 26.05. 2015.

